

T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DANIŞMAN

PROF. DR. HALİL İBRAHİM BULUT

Şİİ-SÜNNÎ POLEMİĞİNDE MEVLÂ
KAVRAMI

İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MELİKE AKÇAY

2501200596

İSTANBUL, 2024

T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DANIŞMAN

PROF. DR. HALİL İBRAHİM BULUT

Şİİ-SÜNNÎ POLEMİĞİNDE MEVLÂ
KAVRAMI

İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MELİKE AKÇAY

2501200596

İSTANBUL, 2024

ÖZ

Gadîr-i Hum olayı olarak bilinen hadiseye göre Hz. Peygamber, Veda Haccı dönüşü Hz. Ali'yi kendisinden sonra imam olarak tayin etmiştir. Şîa'nın en önemli imâmet delillerinden biri, burada söylenen “Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır.” rivayetidir. Ehl-i sünnet mezkûr hadisteki mevlâ lafzını “dost” anlamıyla kabul ederken Şîa ise “yönetici” anlamını tercih etmiştir. Konunun önemi itibarıyla çok sayıda telif üretilmiş ve müstakil bir külliyat oluşturulmuştur. Şîi-Usûlî âlim Şeyh Müfid mevlâ lafzının mahiyetine dair iki risâle kaleme almıştır. Bu çalışmada Müfid'in *Kitâbu Aksâmi'l-Mevlâ fi'l-Lisân* ve *Risale fi Ma'na'l-Mevlâ* adlı risâleleri ele alınmıştır. Şîa'nın mevlâ kavramıyla irtibatlı olarak inşâ ettiği imâmet nazariyesi söz konusu edilmiştir. Aynı zamanda Sünnî kaynaklarda “mevlâ” lafzının öne çıkarılan anlamları, ne sıklıkla kullanıldığı, nasıl bir bağlamda işlendiği ve yüklenilen muhtelif manalar değerlendirilmiştir. Söz konusu kavramın Sünnî literatür içerisindeki farklı ilim dallarında kazandığı anlam gözden geçirilmiş ve buradan hareketle mezheplerin dönemseller hareketliliğinin izdüşümleri aranmıştır. Çalışma “mevlâ” kelimesinin süreç içerisinde kazandığı anlam/anlamlar ve önemi esas almaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Şîa, Usûlîlik, Şeyh Müfid, Mevlâ, Velâyet.

ABSTRACT

The incident known as the Event of Ghadir Khumm entails that after the Farewell Pilgrimage, the Prophet Muhammad appointed Ali as his successor. One of the most significant evidences for Shi'a regarding Imamate is the narration: "Whomever I am a master to, Ali is also his master." Sunnis interpret the term "master" in this hadith to mean "friend," while Shi'a prefer the meaning of "leader." Due to its importance, numerous works have been produced on this subject, forming a substantial literature. The Shi'a Usuli scholar Sheikh Mufid wrote two treatises regarding the nature of the term "master." In this study, Mufid's treatises titled "*Kitabu Aksam al-Mawla fi al-Lisan*" and "*Risale fi Ma'na al-Mawla*" are examined. The doctrine of Imamate constructed by Shi'a in connection with the concept of "master" is discussed. Additionally, the emphasized meanings of the term "master" in Sunni sources, its frequency of use, the context in which it is addressed, and various connotations attributed to it are evaluated. The study reviews the significance and interpretation of the concept within different branches of Sunni literature and investigates its implications on the doctrinal developments of the schools of thought over time. The research focuses on the evolution of the meaning and significance of the term "master" over time.

Keywords: History of Islamic Sects, Shi'a, Usulism, Sheikh Mufid, Master, Wilayah.

ÖNSÖZ

Hız. Muhammed'in âhirete irtihâlinin ardından Müslümanlar arasında çıkan ilk ihtilaf imâmet meselesidir. İslam itikâdî-siyasî ekolleri olarak anılabilecek mezheplerin teşekkülünde bu tartışmaların önemi büyüktür. Hız. Peygamber kendisinden sonra devletin başına kimin geçeceğine dair hususi bir beyanda bulunmamıştır. Şîa ve Ehl-i sünnet arasındaki en büyük tartışmanın temelini bu düşünce teşkil eder. Bir taraf; imamın Kureyş'ten olması gerektiğini savunmakla birlikte kimliğine dair açıklama yapmazken diğer bir grup, Ali ve evladının adını ön plana çıkartarak ismet sıfatını tahsis eder. Mevcut durum peygambere referansla çeşitli rivayetler zikredilerek desteklenir. Buna göre Hız. Muhammed'in henüz hayattayken gizli veyahut açık şekilde Ali'nin imâmetini açıkladığı söylenmektedir. Şîa'nın öne sürdüğü delillerden belki de en önemlisi; Hız. Muhammed'in, Veda Haccı dönüşünde Gadir-i Hum denilen bölgede Ali'nin kolunu kaldırarak "Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır." sözüdür. Şîi ulemâ bu rivayeti Ali'nin imâmetinin açık bir delili olarak sunmaktadır. Ehl-i sünnet âlimleri ise mezkûr rivayeti kabul etmekle beraber sebep-i vürudunun ve içeriğinin/anlamının Şîa'nın iddia ettiğinden farklı olduğunu savunmaktadır. Her iki mezhep de burada geçen "mevlâ" kelimesini kendi düşünce dünyalarına göre yorumlamakta ve buna uygun şekilde aktarmaktadır. Şîa, rivayette geçen "mevlâ" lafzının "yönetici" anlamında olduğunda ısrar etmekte; Ehl-i Sünnet ise kavramın "dost" anlamına geldiğini savunmaktadır. Erken sayılabilecek bir dönemde "mevlâ" kavramının mezhepler arası bir polemik konusu olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Şîi âlim Şeyh Müfid'in (ö. 413/1022) mevlâ kavramının mahiyetine dair iki risalesi bulunmaktadır. *Kitâbu Aksâmi'l-Mevlâ fi'l-Lisân* ve *Risale*

fi Ma'na'l-Mevlâ adlarını taşıyan bu risaleler konu hakkında önemli bilgiler içermektedir.

“Şîî – Sünnî Polemiğinde Mevlâ Kavramı” başlıklı bu tez, söz konusu kavram hakkındaki tartışmaları ele almaktadır. Şîî ve Sünnî âlimlerin konu hakkındaki yorum ve görüşleri ilgili başlıklarda aktarılmaktadır. Tez, Şeyh Müfid’in mevlâ lafzı hakkındaki görüş ve iddialarını incelemekte, aynı zamanda Sünnî âlimlerin öne sürdükleri delilleri ve yöntemlerini değerlendirmektedir. Bu tez, özellikle imâmet nazariyesinin mihenk taşı olan “mevlâ” lafzının anlaşılmasına ve bununla irtibatlı olarak mezheplerin doktrin haline gelen düşüncelerinin nasıl inşa edildiğine ışık tutmayı hedeflemektedir.

Çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, amacı ve yöntemi belirtilmiştir. Birinci bölümde öncelikle mevlâ kelimesinin sözlük anlamı incelenmiştir. Aynı lafza; hadis, tefsir, tasavvuf ve fıkıh kaynaklarında nasıl yer verildiği değerlendirilmiştir. İkinci bölümde ise Şîî ve Sünnî kaynaklarda Gadîr-i Hum hadisesinin nasıl ele alındığı ortaya konulmuştur. Bu bağlamda Şeyh Müfid’in ilgili risaleleri bu bölümde tafsilatlı olarak incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise mevlâ lafzının Sünnî düşünürler tarafından ne şekilde yorumlandığı ve Şîî iddialara nasıl cevap verdiği bazı örnekler üzerinden açıklanmıştır.

Çalışmanın hazırlık aşamasında, yazım sürecinde ve tamamlanmasında birçok kişinin katkısı bulunmaktadır. Öncelikle tez konusu belirleme serüveninden başlayarak çalışmam boyunca tüm sorularıma ve sıklıkla uğradığım gaybet-i suğra dönemlerime hoşgörüyle tahammül eden; süreci uzatmama rağmen güler yüzlü ve nazık tavrını asla yitirmeyen kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Halil İbrahim Bulut’a minnettârım. Tecrübesi ile yolumu aydınlattığı, görüş ve yorumlarını esirgemediği için teşekkür

ederim. Henüz lisans yıllarında İslam Mezhepleri Tarihi'ne olan ilgimi keşfeden, destekleyen ve odasında müstakil dersler düzenleyerek alandaki yetkinliğimizi arttırmak üzere teşvik eden; tez yazım süreci uzadığı için mahcubiyet duygusuyla uğrayamadığım halde desteklerini esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Mehmet Ümit'e tüm samimiyetimle şükranlarımı sunarım. Yüksek lisansa yönelmem ve iştiğal ettiğim mesleği tercih etmemde ciddi teşvikleri olmuştur. Yine lisans hayatımın ilk günlerinden şimdiye kadar; ilgi ve muhabbetini esirgemeyen, öğrencisi olmaktan onur duyduğum muhterem hocam Prof. Dr. Erdoğan Baş'a müteşekkirim. Tez jürisinde bulunup kıymetli tavsiyeleriyle çalışmama katkıda bulunan Prof. Dr. Mehmet Dalkılıç hocama teşekkür ederim. Bu vesileyle üzerimde emeği olan tüm hocalarıma teşekkür ederim. Müreffeh bir çalışma ortamı sunduğu için Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) yetkililerine şükranlarımı sunarım.

Tezimi baştan sona okuyup tashihinde yardımcı olan dostlarım Ahsen Çağan ve Rumeysa Küskü'ye teşekkür ederim. Tez yazım sürecinde tüm yoğunluğuna rağmen desteğini esirgemeyen değerli arkadaşım Hamza Özen'e müteşekkirim. İyi ve kötü günlerimde yanımda olan, sabırla ve hüsn-ü nazarla beni dinleyen, dünyamı güzelleştiren arkadaşlarıma içtenlikle teşekkür ederim. Hayatın sisli, bulanık ve anlamsız geldiği günlerde berrak kalpleriyle gönlümü genişleten; Allah'ın bana hediyeleri olan canım öğrencilerime ve güzel annelerine şükranlarımı sunuyorum. Son olarak aileme; yaşamım boyunca yanımda olan, hayallerimi ve hedeflerimi benden çok benimseyip destekleyen güzel anneme ve ikizim Merve'ye şükran ve minnetimi sunuyorum.

Melike Akçay

Şişli - 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	x
Çalışmanın Konusu ve Önemi.....	2
Çalışmanın Amacı ve Yöntemi	5
Çalışmanın Kaynak ve Sınırlılıkları.....	7

BİRİNCİ BÖLÜM

MEVLÂ KELİMESİ VE ANLAM DÜNYASI

1.1. Sözlüklerde Mevlâ Kelimesi ve Kavramsal Çerçevesi	10
1.1.1. Yardımcı	13
1.1.2. Yönetici.....	16
1.1.3. Akraba	17
1.1.4. Müttefik.....	17
1.1.5. Köle Azat Eden	19
1.2. Hadislerde Mevlâ Kavramı	20
1.2.1. Mevlâ Kavramının Köle Anlamında Kullanıldığı Bazı Yerler.....	21
1.2.2. Mevlâ Kavramının Efendi Anlamında Kullanıldığı Yerler	23
1.3. Tefsirlerde Mevlâ Kavramı	25
1.3.1. Mevlâ Lafzının Rab Anlamına Geldiği Âyetler	26
1.3.2. Mevlâ Lafzının Yardımcı Anlamına Geldiği Âyetler	32
1.3.3. Mevlâ Lafzının Akraba Anlamında Geçtiği Âyetler	40
1.3.4. Mevlâ Lafzının Dost Anlamında Geçtiği Âyetler	43

1.4. Tasavvuf Eserlerinde Mevlâ Kavramı.....	46
--	----

1.5. Fıkıh Eserlerinde Mevlâ Kavramı.....	49
---	----

İKİNCİ BÖLÜM

ŞİÎ KAYNAKLARDA MEVLÂ KAVRAMI

2.1. Şîî ve Sünnî Kaynaklarda Gadîr-i Hum Hadisesi	53
--	----

2.1.1. Şîî Kaynaklarda Gadîr-i Hum Hadisesi	53
---	----

2.1.2. Sünnî Kaynaklarda Gadîr-i Hum Hadisesi.....	59
--	----

2.2. Şeyh Müfid ve Mevlâ Kavramı	62
--	----

2.2.1. Hayatı ve Eserleri	62
---------------------------------	----

2.2.2. Müfid'in Şîa Tarihindeki Yeri ve Önemi.....	64
--	----

2.3. Şeyh Müfid'e Göre Mevlâ Kavramı	68
--	----

2.3.1. Birinci Risale: Kitâbu Aksâmi'l-Mevlâ fi'l-Lisân	69
---	----

2.3.2. İkinci Risale: Risale fi Ma'na'l-Mevlâ	70
---	----

2.4. Şeyh Müfid'in Kullandığı Deliller	71
--	----

2.4. 1. Mevlâ Kavramını Gadîr Haberiyle Açıklama	71
--	----

2.4. 2. Mevlâ Kavramının Anlamlarını Değerlendirmesi	73
--	----

2.4. 3. Şiir ile İnşâd (Mevlâ Kavramını Şiirlerin Delaletiyle Açıklama)	76
---	----

2.4. 4. Ehl-i Beyt'in Mevlâ Kavramına Yüklediği Anlam	88
---	----

2.4. 5. Mevlâ Kavramını Dilbilimsel Açıdan Değerlendirmesi	90
--	----

2.4. 6. Müfid'in Kur'ân'dan Delil Getirmesi	91
---	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÜNNÎ DÜŞÜNCEDE MEVLÂ KAVRAMINA DAİR BAZI MÜLÂHAZALAR

3.1. Sünnî Düşünürler Bağlamında İlgili Tartışmalar	94
---	----

3.1.1. Bâkılânî'nin Mevlâ Kavramı Hakkındaki Görüşleri.....	95
---	----

3.1.2. İbn Hazm'ın Gadîr Hadisine Bakışı	99
3.1.3. İbn Teymiyye'nin Gadîr Hadisine Bakışı.....	100
3.1.4. Seyyid Şerif Cürcânî'nin Mevlâ Kavramı Hakkındaki Görüşleri	103
3.2. Değerlendirme	106
3.2.1. Velî ve Mevlâ Lafızlarının Aynı Anlama Geldiği İddiası	109
3.2.2. Mevlâ Lafzının Riyâset ve İdare Anlamına Geldiği İddiası .	114
SONUÇ	118
KAYNAKÇA.....	121

KISALTMALAR LİSTESİ

Ar.	:	Arapça
b.y.	:	basım yeri yok
Bk.	:	bakınız
ed.	:	editör
H.	:	hicrî
Haz.	:	hazırlayan
H.z.	:	Hazreti
m.	:	miladi
nşr.	:	neşreden
ö.	:	ölüm tarihi
t.y	:	tarih yok
DİA	:	<i>Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi</i>
thk.	:	tahkik
tsh.	:	tashih
vb.	:	ve benzeri
vd.	:	ve devamı
yy.	:	yüzyıl

GİRİŞ

İslam tarihindeki tartışmaların odak noktalarından biri hiç şüphesiz imâmet meselesidir ve Şîî-Sünnî ayrılığının temel sebeplerinin başında gelir. İmâmet, İslam toplumunda dinî ve siyasî liderliği ifade etmek üzere kullanılmış ve bu liderliğin kimin tarafından yürütüleceği konusu, Şîî ve Sünnî mezhepleri arasında derin anlaşmazlıklara ve tartışmalara yol açmıştır. Elbette bu tartışmalar belli kavramlar üzerinden yürütülmüştür. Bunlardan biri “mevlâ” kavramıdır. “Mevlâ” kelimesinin anlamı, Şîî ve Sünnî âlimler tarafından farklı yorumlanmış ve bu farklılık, mezhepler arasındaki tartışmaların temelini oluşturmuştur. İlgili hadisin dile getirildiği mekan olması bakımından “Gadîr-i Hum” özel bir ilgiye mazhar olmuştur.

Gadîr-i Hum hadisesi, Hz. Peygamber’in Veda Haccı dönüşünde Gadîr-i Hum denilen yerde söylediği iddia edilen “Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır” sözü üzerine inşa edilmiştir. Bu olay, Şîî mezhebi için Hz. Ali’nin imâmetinin açık bir ilanı olarak kabul edilir. Şîîlere göre, burada geçen “mevlâ” kelimesi, imam, lider, yönetici anlamına gelmektedir. Onlara göre, Hz. Muhammed (s.a.v) bu sözleriyle Hz. Ali’yi kendisinden sonra İslam ümmetinin lideri olarak tayin etmiştir.

Sünnî âlimler ise “mevlâ” kelimesini dost ve arkadaş anlamında yorumlamaktadır. Ehl-i sünnet’e göre, Hz. Muhammed (s.a.v) bu sözleriyle Hz. Ali’nin Müslümanlar arasında sevilen ve saygı duyulan bir kişi olduğunu vurgulamıştır, ancak bu ifadeler, siyasî veya dinî liderliğe işaret etmemektedir. Bu yorum, Ehl-i sünnet’in dört halife dönemindeki hilâfet sırasına ve uygulamalarına uyumlu bir şekilde açıklanmaktadır.

Mevlâ lafzı hakkındaki farklı yorumlar, Şîî ve Sünnî mezheplerin imâmet konusundaki görüş ayrılıklarını derinleştirmiştir. Şîa, imâmetin Hz. Ali ve onun soyundan gelenler tarafından yürütülmesi gerektiğini savunurken; Sünnîler, imâmetin seçimle belirlenebileceğini ve ümmetin ileri gelenlerinin kabulüyle gerçekleşebileceğini savunmaktadır. Bu ihtilâf konusu, İslam tarihinde siyasî ve dinî pek çok çatışma ile ayrışmaların kaynağı olmuştur.

Şîî âlimler, “mevlâ” kelimesinin Hz. Ali’yi işaret eden anlamına delil olarak birçok hadis ve tarihî olayı delil olarak öne sürerken, Sünnî âlimler de kendi görüşlerini destekleyen hadisler ve rivayetler sunmuşlardır. Örneğin; Şîîler, Hz. Ali’nin cesareti, bilgeliği ve Peygambere yakınlığı gibi özelliklerini öne çıkararak onun imâmet için en uygun kişi olduğunu savunmuşlardır. Sünnîler ise Hz. Ebû Bekir’in seçilmesi sürecini ve diğer sahabenin bu seçimi desteklemesini örnek göstererek imâmetin ümmetin rızasıyla belirleneceğini kabul etmişlerdir.

Tarihsel bağlamda, “mevlâ” kavramının farklı yorumları, sadece dinî bir terim olarak kalmayıp, aynı zamanda siyasî ve toplumsal bir mesele haline gelmiştir. İmâmet konusundaki bu tartışmalar, İslam toplumunda mezhepsel ayrılıkların derinleşmesine ve zamanla siyasî çatışmaların doğmasına neden olmuştur. Bu çalışma, “mevlâ” kavramının Şîî ve Sünnî kaynaklardaki anlamlarını ve bu anlamların mezhepler arası tartışmalara nasıl yansıdığını inceleyerek İslam tarihindeki bu önemli ayrışmanın kökenlerinin ve etkilerinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Çalışmanın Konusu ve Önemi

Çalışma, “mevlâ” kavramının muhtelif yorumlarının, tarih boyunca mezhepler arasındaki ilişkileri ve dinî anlayışları nasıl etkilediğini konu edinmektedir. Şîî ve

Sünnî âlimler, “mevlâ” kelimesini farklı şekillerde yorumlamışlar ve bu yorumlar, mezheplerin imâmet konusundaki görüşlerini şekillendirmiştir. Şîa Gadîr-i Hum hadisesinde Hz. Muhammed’in (a.s) Hz. Ali’yi kendisinden sonra İslam ümmetinin lideri olarak tayin ettiğini savunurken, Sünnîler bu ifadeyi dostluk ve sevgi bağlamında değerlendirmişlerdir. Farklı düşünme biçimleri mezhepler arasındaki anlaşmazlıkları derinleştirmiş ve İslam dünyasında uzun süredir devam eden tartışmalara zemin hazırlamıştır.

Araştırmamız boyunca Ehl-i sünnet ve Şîa arasındaki ihtilâfı “mevlâ” kavramı penceresinden anlayıp yorumlamaya çalıştık. Değerlendirme esnasında kavramın tarihsel süreç içerisinde kazandığı anlam/anlamlar ve önem, bununla birlikte aynı kavramın mezhep kimliği söz konusu olduğunda nasıl değer ve ehemmiyet kazandığı göz önünde bulundurularak aktarılmaya özen gösterilmiştir. Tezde sunulan malumatın mezheplerin nasıl şekillendiğini ve geliştiğini daha iyi kavramaya yardımcı olacağı kanaatindeyiz. Diğer yandan aktarılan bilgilerin erken dönem hadiselerinin dönüşümünü izlemek için anlamlı bir örnek olduğu ve İslam tarihinin önemli bir yönünü aydınlayacağı düşünülmektedir. Aynı zamanda “mevlâ” kavramının farklı anlamlarını ve bu anlamların dinî düşünce üzerindeki etkilerini inceleyerek metinler üzerinde ayrıntılı tahliller yapmanın konu hakkında önemli bilgiler sunduğu da görülmektedir.

Şîa ve Ehl-i sünnet, İslam dünyasındaki en önemli iki mezheptir. Tezimiz; “mevlâ” kavramı bağlamında Şîî ve Sünnî mezhepler arasındaki ilişkileri açıklamaya çalışacak ve İslam dünyasındaki mezhepsel dinamikleri ve bu dinamiklerin günümüzdeki etkilerini anlamaya yardımcı olacaktır. Bu çalışma, mezheplerin birbirleriyle olan ilişkilerini ve bu ilişkilerin tarihsel süreçte nasıl şekillendiğini

inceleyerek mezhepler arası gerilimlerin kökenleri ve nedenleri konusunda kendi zaviyesinden fikir verecektir. Diğer yandan “mevlâ” kavramının farklı yorumları, mezheplerin dinî anlayışlarını ve bu anlayışların zaman içindeki evrimini anlamamıza yardımcı olacaktır. Bu, mezheplerin dinî metinlere nasıl yaklaştıklarını ve bu metinleri nasıl yorumladıklarını göstererek İslam dünyasındaki dinî düşüncenin serencâmını takip etmemize katkı sağlayacaktır.

Çalışmanın önemli bir boyutunu mezhepler arasındaki tarihsel tartışmaların günümüz İslam dünyasındaki sosyal ve siyasî ilişkileri nasıl etkilediğini anlamak oluşturmaktadır. Tezde günümüzde de devam eden Şîî-Sünnî ayrılıklarının tarihsel kökenlerini anlamak ve bu ayrılıkların çözümüne dair stratejiler geliştirmeye katkı sağlamak çerçevesinde önemli bilgiler sunulacaktır.

Araştırmanın önemi, İslam dünyasında uzun yıllardır devam eden Şîî-Sünnî ayrılığının temel sebeplerinden biri olan imâmet meselesine farklı bir bakış açısı sunmasıdır. İmamet, İslam toplumunda dinî ve siyasî liderliğin kimin tarafından yürütüleceği sorusunu kapsayan kritik bir konudur. Bu mesele, Hz. Muhammed’in vefatından sonra ortaya çıkmış ve mezhepler arasında derin ayrılıklara neden olmuştur. Şîî ve Sünnî mezheplerin bu konudaki farklı yaklaşımları, İslam dünyasındaki siyasî, sosyal ve dinî yapıları derinden etkilemiştir.

Sonuç olarak bu araştırma, İslam dünyasında devam eden Şîî-Sünnî ayrılığının temel sebeplerinden biri olan imâmet meselesine farklı bir perspektif sunarak, “mevlâ” kavramının mezhepler arası ilişkileri ve dinî anlayışları nasıl etkilediğini ortaya koyma hedefi taşımaktadır. Aynı zamanda çalışmamız Şîa’nın imâmet doktrinini, mezkûr rivayet üzerinden, geriye doğru inşa ettiğini savunmaktadır.

Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Araştırmanın amacı, Şîî ve Sünnî kaynaklarda “mevlâ” kavramının kullanımlarını ve bu kullanımların tarihî ve dinî bağlamlarını derinlemesine incelemektir. Bu amaç doğrultusunda, “mevlâ” kavramının anlamlarının ve bu anlamların mezheplerin imâmet konusundaki görüşlerine nasıl etki ettiğinin kapsamlı bir şekilde analiz edilmesi hedeflenmektedir. Bu inceleme, mezhepler arasındaki tarihî ve dinî tartışmaların anlaşılmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

Araştırmanın amaçlarından belki de en önemlisi Şîî ve Sünnî kaynaklarda “mevlâ” kavramının hangi anlamlarda kullanıldığını ortaya koymaktır. Bu bağlamda “mevlâ” kelimesinin Arap dilindeki kökeni, anlamları ve dilbilimsel bağlamları incelenmiştir. Çalışmanın mezhepler tarihi disiplini altında yürütülen bir tez olması sebebiyle bu yorum ve görüşler farklı başlıklar altında sahiplerine isnat edilerek tek tek ele alınmıştır. Örnek olarak Şeyh Müfîd’in kullandığı semantik delilleri vermek mümkündür. Bununla birlikte Şîî ve Sünnî hadis, tefsir ve fıkıh literatüründe “mevlâ” kavramının geçtiği metinler detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Bu metinlerde “mevlâ” kelimesinin hangi anlamlarda kullanıldığı ve bu anlamların bağlamları incelenmiştir.

“Mevlâ” kavramı hakkında benimsenen düşüncelerin mezheplerin imâmet konusundaki görüşleri üzerindeki tesirini incelemek çalışmanın amaçları arasındadır. Bu bağlamda Şîî âlimlerin “mevlâ” kavramını nasıl yorumladıkları ve mevcut yorumların imâmet doktrinine ne şekilde yansıdığı detaylı bir şekilde ele alınarak Hz. Ali’nin imâmetinin “mevlâ” kavramı üzerinden nasıl temellendirildiği analiz edilmiştir. Bununla birlikte Sünnî âlimlerin “mevlâ” lafzına yükledikleri anlamlar ve

bu anlamların, âlimlerin imâmet konusundaki yaklaşımlarını nasıl şekillendirdiği de değerlendirilmiştir.

Konunun kavramsal çerçevesinin belirlenmesinde “mevlâ” kavramının anlamları ve bu anlamların bağlamlarının her iki mezhebin teolojik ve tarihsel gelişimi açısından kritik öneme sahip olması önemli rol oynamıştır. Ancak, kavramın farklı manaları ve bu manaların hangi bağlamlarda kullanıldığına dair yeterli ve kapsamlı veriye ulaşmak her zaman mümkün olmayabilir. Mevcut durum da kavramsal çerçevenin tam olarak belirlenmesini zorlaştırabilir. Diğer yandan metinlerin doğru değerlendirilmesinde Arap dilinin zenginliklerini bilmek ve bu zenginliklere bağlı anlamları uygun şekilde aktarmak da kolay değildir.

İslam Mezhepleri Tarihi alanında yürütülen her çalışmanın karşılaştığı zorluklardan biri, kaynakların önemli bir kısmının subjektif bir bakış açısıyla kaleme alınmış olmasıdır. Tez yazım aşamasında farklı ekollerin görüşleri objektif biçimde aktarılmıştır. Aynı zamanda erken dönem eserlerine müracaat edilmiştir. Konu itibariyle çoğunlukla Arapça kaynaklardan faydalanılmış ve bu kaynaklardan gerektiği kadarıyla istifade edilmiştir.

Mevlâ kavramının tarihî ve dinî bağlamlarını ortaya koymak son derece önemlidir. Çalışma boyunca “mevlâ” lafzının geçtiği önemli hadise ve rivayetler incelenmiştir. Özellikle Gadîr-i Hum hadisesi gibi kritik olayların analizi yapılmıştır. Bu olay ve rivayetler incelenirken Şîî ve Sünnî âlimlerin “mevlâ” kelimesine yükledikleri farklı anlamlar ve bu anlamların imâmet konusundaki görüşlere nasıl yansıdığı üzerinde durulmuştur. Yöntem olarak ise tasvîrî anlatım esas alınmıştır. Konunun değerlendirilmesi esnasında taraflardan birini haklı çıkarmak gibi bir gaye güdülmeden meseleleri olduğu gibi yansıtmak hedefi benimsenmiştir.

Çalışmanın Kaynak ve Sınırlılıkları

Araştırmanın sınırları çeşitli faktörlere bağlı olarak şekillenmektedir. Bu sınırlamalar, çalışmanın kapsamını ve derinliğini etkileyebilir. Ancak, mevcut kaynaklar üzerinden yapılacak detaylı analizler, “mevlâ” kavramının tarihsel ve dinî bağlamının anlaşılmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

Çalışma esnasında kullanılan kaynakların çeşitliliği ve konu edinilen mezhebin görüşlerini yansıtmaları son derece önemlidir. Konumuz olan “mevlâ” kavramını ele alırken erken dönem kaynaklarına ve “mevlâ” lafzının geçtiği en eski eserlere ulaşmaya çalıştık. Bununla birlikte günümüze ulaşmayan veyahut korunamayan eserlerin varlığı da kesindir.

Şîî ve Sünnî kaynakların farklılık göstermesi araştırmanın kapsamını genişletirken, aynı zamanda kaynakların analizinde zorluklar meydana getirmiştir. Her iki mezhebin de kendi içlerinde çeşitli alt grupları ve bu grupların kendi yorumları bulunmaktadır. Bu durum, kaynak çeşitliliğini arttırırken, aynı zamanda verilerin tutarlılığını sağlama konusunda zorluklar ortaya çıkarabilir.

İslam mezhepleri tarihi alanında yapılan her çalışmanın temel problemlerinden biri araştırma konusu olan eserin mezhep taassubuyla kaleme alınmış olması ihtimalidir. Bu sebepten ötürü rastlanılan her çalışmanın eleştirel bir bakış açısıyla incelenmesi gerekmektedir. Bunu yaparken dönemin sosyo-politik gündemini hatırd tutmak önemlidir.

Çalışmada Şeyh Müfid’in “mevlâ” kavramı hakkında kaleme aldığı iki risale temel eser olarak belirlenmiştir. Bu metinlerin esas alınmasının sebebi “mevlâ” lafzının anlamlarını etraflıca ele alması ve konuyla irtibatlı mevcut iddiaların ekseriyetini ihtiva etmesidir. Tezin ikinci bölümünde yer verilen bu risaleler içeriği

itibariyle son derece önemlidir. Türkçeye tercüme ettiğimiz bu eserler çalışmanın esas müracaat kaynaklarıdır. Müfîd'in bu iki eserini esas almakla birlikte lügatler de başvuru kaynağımız olmuştur. Bu bağlamda İbn Manzûr'un (ö. 711/1311), *Lisânu'l-Arab* adlı eseri ve Şîî âlim Turayhî'nin (ö.1085/1674), *Mecmau'l-Bahreyn* ve *Matlau'n-Neyyîreyn* isimindeki sözlüklerinden faydalandık. Ayrıca tefsir metinlerine de müracaat ettik. Zira “mevlâ” kelimesinin Kur'an'da hangi anlamlarda kullanıldığını bu şekilde izaha çalıştık. Hadis kitapları ve tasavvuf eserlerinden de istifade ettik.

Çalışmada çağdaş eserlerden de faydalanılmıştır. Konumuzla irtibatı bakımından Hasan Onat'ın “Emeviler Devrî Şîî Hareketleri ve Günümüz Şîîliği” adlı eserinden istifade ettik. Adnan Demircan'ın, “Hz. Ali'nin Hilafet Hakkı Meselesinde Gadir-i Hum Olayı” adlı çalışması gadir hadisesinin anlaşılmasında önemlidir. Cemal Sofuoğlu'nun “Gadir-i Hum Meselesi” isimli makalesi de oldukça mühimdir. Yine Mehmet Nur Akdoğan'ın “Tarihsel ve Aktüel Boyutlarıyla Gadîr-i Hum (Ehl-i sünnet, İmamiyye/Ca'feriyye, Nusayriler, Alevi-Bektaşiler)” isimli kitabından önemli ölçüde faydalandık. Bizim çalışmamızın özgün yönü ise “mevlâ” kavramını yalnızca gadir hadisesi eksenli ele almayıp farklı disiplinlerde ve tarihi süreç içerisinde nasıl yorumlandığını değerlendirmesidir.

Araştırmanın belirli bir süre içinde tamamlanması gerektiği gerçeği, kapsamlı bir literatür taraması yapmayı ve tüm kaynakları detaylı bir şekilde analiz etmeyi zorlaştırabilir. Aynı nedenle, bazı kaynakların detaylı bir şekilde incelenmesi mümkün olmayabilir ve bu da araştırmanın kapsamını sınırlayabilir.

Araştırmanın geniş kapsamı da belirli konulara odaklanmayı zorlaştırabilir. Örneğin, “mevlâ” kavramının yalnızca Şîî kaynaklarda değil her iki mezhebin kaynaklarında nasıl değerlendirildiğini ele almak kolay değildir. Bununla birlikte

ih̡tisas alanımızın dışında kalan disiplinlerde tafsilatlı araştırmalar yürütmek bir yandan çalışmayı yavaşlatırken diğ̡er yandan sınırlarını genişletmiştir. Söz konusu sınırlılıklara rağ̡men, mevcut kaynaklar üzerinden yapılacak detaylı analizler, “mevlâ” kavramının tarihsel ve dinî bağlamını anlamamıza önemli katkılar sağlayacaktır. Ele alınan eserler, “mevlâ” lafzının tarihsel süreç içinde nasıl kullanıldığını ve bu kullanımın zamanla nasıl evrildiğini anlamamıza yardımcı olacaktır. Aynı zamanda mezheplerin tarihsel gelişimini ve bu gelişimin İslam toplumları üzerindeki etkilerini anlamamıza katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak, araştırmanın sınırları, kaynakların eşitliliğı ve erişilebilirliğı ile sınırlı olsa da mevcut kaynaklar üzerinden yapılacak detaylı tahliller, “mevlâ” kavramının tarihsel ve dinî bağlamını anlamamıza önemli katkılar sağlayacaktır. Bu ise İslam dünyasında uzun süredir devam eden şii-Sünni ayrılığının kökenlerini ve dinamiklerini anlamamıza yardımcı olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEVLÂ KELİMESİ VE ANLAM DÜNYASI

Bu bölümde Sünnî kaynaklarda “mevlâ” lafzının öne çıkarılan anlamları, ne sıklıkla kullanıldığı, nasıl bir bağlamda işlendiği ve yüklenilen muhtelif manalar değerlendirmeye alınacaktır. Söz konusu kavramın Sünnî literatür içerisindeki farklı ilim dallarında kazandığı anlam gözden geçirilecek ve buradan hareketle mezheplerin dönemsel hareketliliğinin izdüşümleri aranacaktır.

1.1. Sözlüklerde Mevlâ Kelimesi ve Kavramsal Çerçevesi

Bu başlıkta; düzgün ve yerinde söz söyleme usul ve kaidelerini inceleyen belagat ilminin¹ sınırları dahilinde “mevlâ” kavramı incelenecektir. Diğer bölümlerde olduğu gibi mevlâ kelimesinin kökü ve bu kökten gelen kelimeler de imkân ölçüsünde değerlendirilecektir. Dilbilimciler açısından mevlâ lafzının nasıl ele alındığı ve anlaşıldığı araştırma konusu edilecektir.

Velî ve mevlâ kelimeleri, Arapça “v.l.y” kökünden türetilen birer isimdir. Kelime, “velâ-yelî- velyen” kökünden “bir şeye yaklaşmak”, “veliye-yelî-vilâyeten” ve “velâyeten” kökünden ise “idare etmek, düzenlemek, işini üzerine almak, yardım etmek, sevmek anlamına gelmektedir. Kelime, “evlâ-yulî-ilâen” şeklinde if’al kalıbında kullanıldığında ise “vali atamak, bir işin idaresini birine bırakmak, vasiyet ve tavsiyede bulunmak, yetime vasi tayin etmek, birine iyilik etmek” gibi anlamlara gelir.² Aynı lafız, “tevellâ-yetevellî-tevelliyen” kalıbında kullanıldığında “yüz

¹ Hulusi Kılıç, “Belâgat”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/580-583.

² Bk. İbn Manzûr, “vly”, 15/406-415.

çevirmek, bir şeye bağlı kalmak, birine yardım etmek, sevmek, işini üzerine almak, velî edinmek” gibi manalara gelmektedir. Konumuz açısından son derece önemli olan velâyet ise “v.l.y” fiilinden türeyen bir mastar olup sözlükte; yardımcı olmak, sevmek, dostluk kurmak, yakınlık, himaye etmek, korumak, birinin işlerini üstlenmek ve akrabalık tesis etmek gibi anlamlara gelmektedir. Arapçadaki “el-velâ” ve “et-tevâlî” mastarları dikkate alınarak anlam verildiği zaman iki veya daha fazla şeyin, aralarında kendilerinden olmayan herhangi bir şeyin bulunmayacağı şekilde husule gelmesi, meydana gelmesi ya da ortaya çıkması” gibi anlamlara gelir.³

Ezherî’nin (ö. 905/1499), *Tehzîbu’l-Luğa* adlı eserinde yer alan manalarıyla “mevlâ” lafzı kişinin asabesini (amca, kardeş, kuzen vs.) ifade etmekle birlikte “yardımcı” ve “tasarruf sahibi” anlamlarını karşılamaktadır. Aynı zamanda mevlâ, “muvâlât mevlâsı” olarak, senin elinle Müslüman olan ve sana dost olan kişi anlamına gelir. Mevlâ, “nimet mevlâsı” olarak da hürriyetine kavuşturduğu kölesine ihsanda bulunan kişi anlamındadır. Aynı şekilde, mevlâ, azatlı köle için de kullanılır; zira azatlı köle, amca oğlu hükmündedir ve onu desteklemek, yardım etmek gerekir. Eğer varisi yoksa mirasını ondan almak icap eder.⁴ Görüldüğü üzere burada da “kölelik” vurgusu ön plandadır.

Biz “vly” kökü ve bu kökten gelen kelimelerin anlamlarını tespit etmek üzere iki temel eserden istifade etmeye çalıştık. Bununla beraber farklı teliflere de müracaat ettik. Bunların ilki; en önemli Arapça sözlüklerden biri olarak kabul edilen *Lisânu’l-Arab* adlı eserdir. İbn Manzûr’a (ö. 711/1311) ait olan bu kitap ansiklopedik değer

³ “Vly” kökünden gelen kelimelerin anlamları için bk. Mehmet Şirin Ayış, “Tasavvufa Yönelik Eleştiriler Bağlamında ‘Velâyet’ Kavramının Kaynaklarda Ele Alınışı”, *Tasavvuf Dergisi* 45 (ts.), 42.

⁴ Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğa*, (nşr. Muhammed ‘Avd Mir‘ab), Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrut 2001, XV, 324.

taşımanın yanı sıra içerisindeki kavramların anlamlarının âyet, hadis ve şiirlerden istişhâd edilerek delillendirilmesi açısından da son derece önemlidir. Eserde yer alan kelimelerin aynı zamanda sarf, nahiv yönleri ile itikadî, fikhî ve ahlâkî vecihleri ortaya konmuştur. Muhtelif lehçelerden getirilen örneklerle içerik zenginleştirilmiştir.⁵ Dolayısıyla mezkûr eser çalışma konumuz olan “mevlâ” kavramı hakkında nitelikli bir sunum değeri taşımaktadır.

İkinci ana kaynağımız ise Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) *el-Kâmûsü'l-Muhît* adlı kitabıdır.⁶ Tam adı “*el-Kâmûsü'l-muhît ve'l-kabesü'l-vasîtu el- câmi' limâ zehebe min luğati'l-'Arab şemâtî*” olan eser Arap dilindeki tüm kelimelere yer verildiği iddiasını taşımaktadır. Müellif, eserini Cevherî ekolüne uygun şekilde dizinlemiş ve burada ilk kez kısaltmaları kullanarak alana yenilik katmıştır. Mezkûr eserin, muhtelif ilim merkezlerinde çok sayıda nüshası bulunup üzerinde çeşitli şerh, haşiye ve ihtisar gibi çalışmalar yapılmıştır. Türkçeye, Mütercim Ahmed Âsım Efendi tarafından *el-Okyanûsü'l-basît fî tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît* adıyla tercüme edilmiş olup *Kâmus Tercümesi* adıyla şöhret bulmuştur.⁷

Fîrûzâbâdî'nin eserinde çalışma konumuz olan mevlâ kavramı ilk olarak “el-velyu” kökünde görülür. Bu kelimenin açıklaması; yakınlık, yağmurun akabinde yağan yağmur, bir şeye yakın olan nesne gibi anlamları ihtiva eder. Ardından gelen “el-veliyy” kelimesi isim olup yine yağmurun akabinde yağan yağmur manası verilmiştir. “Veliyy” ise bir kimsenin dost, yâr ve arkadaşı demektir. Velâyet ile vilâyet ifadeleri

⁵ Hulusi Kılıç, “Belâgat”, 5/580-583.

⁶ Hulusi Kılıç, “el-Kâmûsü'l-Muhît”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/287-288.

⁷ Mustafa Aydın, “Arapça Lügatler ve İndeks Kitapları”, *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 8/4 (2018), 728-729.

burada birlikte zikredilmiş ve emirlik, sultanlık gibi hükümdarlık manası yüklenmiştir.⁸

Yukarıda zikredilen eserlerde ve muhtelif kaynaklarda – bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla- mevlâ kavramının on sekiz farklı anlamı bulunmaktadır. *Lisânu'l-Arab* ve *el-Kâmûsü'l-Muhît* gibi eserlere bakıldığında velâ köküne ve “mevlâ” kavramına yardımcı, yönetici, akraba, müttefik, azat edilmiş köle, köle azat eden ve ortak manalarının verildiğini görmekteyiz.

Şîî âlim Turayhî'nin (ö.1085/1674), *Mecmau'l-Bahreyn* ve *Matlau'n-Neyyîreyn* adlı eseri konumuz açısından oldukça önemlidir. Burada “mevlâ” kavramı âyet eksenli yorumlanmış ve çeşitli anlamları zikredilmiştir. Kitapta mevlâ lafzının; yardımcı, dost, akraba ve kendisine itaat edilecek olan kimse manaları öne çıkmaktadır.⁹

1.1.1. Yardımcı

İbn Manzûr, kelimenin kök harfleri olan “v-l-y” maddesini; esmâ-i hüsnâdan biri olan “el-velî” kavramını açıklamakla başlar. Buna göre “el-velî” yardımcı manasında olup dünya işlerinden ve ona bağlı olan varlıklardan mes'ûl olan anlamı taşır.¹⁰ İbn Manzûr önemli dil âlimlerinden nakillerde bulunarak “vly” kökünden gelen velayet/vilayet kelimelerinin anlamını açıklamaya çalışır. Onun naklettiğine göre; İbn Berî (ö.582/1187), kelimenin velâyet ve vilayet şeklinde her iki okunuşunda nusret/zafer üzere yardımcı olma manasına geldiğini belirtir. Ebu'l-Hasan ise Enfâl sûresinin “*İman edip de hicret etmeyenlere gelince, göç edinceye kadar onlarla*

⁸ Mütercim Asım Efendi, *el-Okyanusu'l-Basit fî Tercemeti'l-Kamusi'l-Muhit : Kâmûsü'l-Muhit Tercümesi*. (İstanbul : Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014), 6/6039-6042.

⁹ Fahrüddin b. Muhammed b. Alî et-Turayhî en-Necefi, *Mecmau'l-Bahreyn* ve *Matlau'n-Neyyîreyn*, (Tahran: Merkezü'-Tabâ'a ve ve'n-Neşr, 1998), 3/1980-1981.

¹⁰ İbn Manzûr, “vly”, 15/406-407.

aranızdaki bağ (yakınlık) sebebiyle hiçbir sorumluluğunuz yoktur.”¹¹ meâlindeki 72. âyetinde geçen “bağ” ibaresini burada delil olarak sunar. Ferrâ (ö. 207/822) bununla kastedilenin “onların mirasından bir şey yoktur” anlamı olduğunu söylemektedir. Ona göre kelimenin kesra ile okunması (vilayet) fetha ile okunmasından (velâyet) daha makuldür. Zira fetha olduğunda burada nusret anlamı verilmek istenir. Ünlü nahiv âlimi Kisâi (ö. 189/805) de bu kelimeyi fetha ile okuyup yardımcı olmak (nusret) manasını öne çıkarmıştır. Bununla beraber her iki harekeleme durumunun da aynı anlama geldiğini savunanlar olmuştur. Ebu’l-Abbâs da Ferrâ’ya benzer görüşler öne sürmüştür. Zeccâc (ö. 311/923) ise velâyet şeklinde okunduğunda nesep ve nusret anlamlarına geldiğini söyler.¹²

Kelimenin mastarına dair ihtilâf bulunmakla birlikte velâyet şeklinde fetha ile yazıldığında neseb, nusret ve bağışlama (ıtk) anlamı ifade ettiği belirtilmiştir. Kesra ile harekelenip vilayet diye okunduğunda ise “köle bağışlamak, idari işleri üstlenmek” gibi manaların öne çıktığı söylenmiştir.¹³ Şu hâlde Hz. Peygamber’in “men kuntu mevlâhu fealiyyun mevlâhu” hadisinde zikrolunan isimlerin birçoğunu kapsamaktadır.

“Mevlâ” kavramının “yardımcı” anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Nitekim İmam Şâfi’ye göre burada kastedilen dinde mevlâlık olup aynı Muhammed Sûresi’ndeki gibi Allah’ın inananların yardımcısı olmasından dolayıdır.¹⁴

Erken dönem şairlerinden Ahtal, Ümeyye oğullarına ithafen demiştir ki:

”أعطاكم الله جدا تتصرون به

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتَّى يُهَاجِرُوا¹¹

Hayrettin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Meâli*, ed. Mehmet Ali Soy (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 195.

¹² İbn Manzûr, “vly”, 15/407.

¹³ İbn Manzûr, “vly”, 15/410-412.

¹⁴ İbn Manzûr, “vly”, 15/412.

لم يَأْشُرُوا فِيهِ إِذْ كَانُوا مَوَالِيَهُ

لَا جَدَ إِلَّا صَغِيرٌ بَعْدَ مُحْتَقَرٍ

وَلَوْ يَكُونُ لِقَوْمٍ غَيْرِهِمْ أَشْرُوا“

“Allah size bir büyük kuvvet (iktidar) verdi, onunla zafer kazanıyorsunuz,

O’nun hizmetkarları iken hiçbir zaman kibirlenmediler.

Bir büyük kuvvet yoktur, küçük ve hor görülmüş olanın dışında,

Eğer başka bir kavme ait olsaydı, onlar kibirlenirlerdi.”¹⁵

Ahtal’in bu şiirinde “مولى” kelimesinin hizmetkâr, yardımcı anlamında kullanıldığını görmekteyiz.

İbn Manzûr, İbn Selâm’dan rivayetle mevlâ lafzının üç farklı anlamı verilmiştir ki bunlardan ilki “dinde mevlâlık” olup “yardımcı” manasını ihtiva etmektedir. Burada kastedilen veli olmaktır ki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *“Bu, Allah’ın, inananların “yardımcısı” olmasından dolayıdır. Kâfirlere gelince, onların velileri yoktur.”¹⁶* Dolayısıyla Allah Resulü “Ben kimin mevlâsıysam Ali de onun mevlâsıdır.” mealindeki hadisinde mevlâ lafzının yardımcı anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bir diğer hadis ise “Müzeyne, Cüheyne, Eslem ve Gifar kabileleri, Allah ve resulünün mevlâlarıdır.”¹⁷ rivayetidir. Tüm bunlarda mevlâ kelimesinin karşılığı veli sözcüğü olup Allah’ın velileridir/evliyasıdır şeklinde anlaşılır. İbn Manzûr eserin devamında “tevellî” fiilinin nusret yani yardım manasına çevrilmesinden bahsetmekte “Kim beni tevellî ederse Ali’yi tevellî etmiştir” yani kim bana yardım ederse Ali’ye yardım etmiştir sözünü örnek göstermektedir.¹⁸ Şu hâlde mevlâ lafzının en önde gelen

¹⁵ Tabersî, *Mecmaü'l-Beyân*, 1995, 1;5,6399-400.

¹⁶ Muhammed 47/11.

¹⁷ İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, (Beyrut: Dârü'l-Marife, 1379), 13/543.

¹⁸ İbn Manzûr, “vly”, 15/408.

anlamlarından birinin belki de en önemlisinin “yardımcı” olma manası olduğunu söyleyebiliriz.

1.1.2. Yönetici

İbn Manzûr, esmâ-i hüsnâdan “el-vâlî” ismini açıklarken “yöneten, idareci” anlamını dile getirmiş ve bunu yüce Allah’ın bir sıfatı olarak bütün varlığın mâliki olmak ve üzerinde tasarruf hakkına sahip olmak manasıyla izah etmiştir. Devam eden paragrafta kelimenin “velâyet” ve “vilayet” şeklinde okunmak üzere iki farklı varyantının bulunduğu, okuma farklılığıyla birlikte anlamının da değiştiği açıklanmıştır.¹⁹ Burada dikkat çeken husus; vâli kelimesinin emir/başkan olma manalarına geldiğini belirtmesidir.

Yine İbn Manzûr’un rivayet ettiğine göre İbnü’l-Esîr (ö. 637/1239) vilayet kelimesini; plan (tedbir), kudret ve amel (fiil) eylemlerine sahip bir kelime olarak izah etmiştir. Ona göre bu özelliklerin bir arada bulunmadığı kişiye “vâli” ismi verilmez. Bir görüşe göre ise vilâyet kavramı emirlik şeklinde tanımlanmıştır. İbnü’s-Sikkât (ö.244/858) kelimenin kesra ile okunup vilayet şeklinde telaffuz edildiğinde sultanlık; velâyet şeklinde okunduğunda ise emârete yardım etmek/destek çıkmak anlamlarına geldiğini belirtmiştir. Sîbeveyh (ö. 180/796) ise velâyet kelimesinin fetha ile yazıldığında mastar, kesra ile yazıldığında isim olduğunu söylemiştir.²⁰

¹⁹ İbn Manzûr, “vly”, 15/406-407.

²⁰ İbn Manzûr, “vly”, 15/407.

1.1.3. Akraba

İbn Manzûr, “mevlâ” kelimesinin bazı kullanımlarda “akraba, kan bağı olan yakınlar” anlamına geldiğini belirtmiştir. Burada iki örnek üzerinden meramını anlatmak istemiştir. İlk olarak, âyet-i kerimede geçen “*Doğrusu ben arkamdan iş başına geçecek olan “yakınlarımdan” endişe ediyorum.*”²¹ ibaresidir ki konumuz açısından hayli önemlidir. Hz. Zekeriyya, kendisinden sonra gelecek akrabalarının/yakınlarının gereği gibi davranmayacaklarından endişe ettiğini açıklamaktadır. Dolayısıyla el-mevâlî (müfredi mevlâ) kelimesi bu âyette akraba anlamında kullanılmıştır.

İbn Manzûr, Arap şiirinden örnek vererek de bir delil getirmiştir. Şair, Ümeyyeoğullarına hitap ederek şöyle demiştir:

*“Yavaş yavaş amca oğullarımız, yavaş yavaş mevlâ’larımız/akrabalarımız
Bize olduğunuz gibi yavaş yavaş yürüyorsunuz.”*²²

Burada mevlâ/mevâlî kelimesinin amcaoğlu, kuzen, hısım gibi anlamlarına geldiğini görmekteyiz.

1.1.4. Müttefik

Mevlâ lafzının bir diğer anlamı “müttefik olmak” şeklindedir. Buna göre ortak hareket ederek aynı kararlar doğrultusunda ilerleyen kimseler için müttefik anlamına gelmek üzere “mevlâ” kelimesi tercih edilmiştir.

İbn Manzûr, erken dönem şiirlerinden birini buna örnek vermiştir.

“Onlar mevlâdır, bize zulmederlerse

²¹ Meryem Sûresi 19/5.

²² İbn Manzûr, “vly”, 15/408.

Bizim onlarla karşılaşmamız bâtil'dir."

Burada örnek verebileceğimi başka şiirler de bulunmaktadır.

"Kavmimin hasedi/kini bitmeyecek,

Onlar bize dost olana dek."

"Bu bir anlaşmaya dayalıdır, samimiyete değil.

*Ancak buranın yerlileri cizye istemektedir."*²³

Her iki şiirde de mevlâ lafzı müttetik anlamıyla kullanılmıştır.

"Abdullah'ı hicvedecek değilim

*Nitekim o mevlâların da mevlâsıdır."*²⁴

Bu şiiri Ferezdak (ö. 114/732), Abdullah el-Hadramî'nin kendisine yönelttiği eleştiriler üzerine inşad etmiştir. Burada muhalifini eleştirmeye dahi gerek duymadığını nitekim onun mevlâların da mevlâsı yani sığındığı kişilerin bile başka kabilelere muhtaç olduğunu anlatmak istemiştir. Dolayısıyla burada ve yukarıdaki diğer iki şiirde anlaşmadan doğan mevlâlık bağı kastedilmiştir.

Ebu'l-Heysem'den gelen rivayete göre "anlaşma mevlâlığı" olarak açıklanabilen bu madde; bir işte yardımcı olan ve aynı tarafta olmayı ilzam eden bağı koruyan anlamlarını taşımaktadır.²⁵ Bununla birlikte "mevlâ" kelimesinin bu anlamdaki kullanımının pek yaygın olmadığı anlaşılmaktadır.

1.1.5. Azat Edilmiş Köle

²³ İbn Manzûr, "vly", 15/409.

²⁴ İbn Manzûr, "vly", 15/409.

²⁵ İbn Manzûr, "vly", 15/408-409.

Mevlâ kelimesi hürriyetine kavuşturulan köle anlamına gelmektedir.²⁶ “Fılanın mevlâsı” yani filan tarafından azât edilmiş kişi şeklinde yaygın olarak kullanım söz konusudur.

1.1.5. Köle Azat Eden

Yine “mevlâ” kelimesi, “azât eden kişi” anlamında da kullanılmıştır. İbn Manzûr, kölesini azat ederek özgürlük nimetiyle nimetlendiren kimse anlamını taşıdığını açıklamıştır.²⁷

Kâmûs 'ül-Muhît'te yine köle ve köle azat eden manalarının üzerinde durulmuş ve bu anlam müstakil bir madde olarak zikredilmiştir. Daha önce de geçtiği üzere mevlâ lafzı her iki anlamı da muhtevidir.²⁸

Netice olarak İbn Manzûr, mevlâ kelimesinin âyet ve hadisler başta olmak üzere pek çok yerde geçtiğini belirtmekte ve yerine göre anlam kazandığına dikkat çekmektedir. O, “mevlâ” kelimesinin geniş bir anlam yelpazesinin olduğunu belirtmiş ve şunları saymıştır: Rab, mâlik, seyyid, yardım eden, azat edilmiş, yardımcı, sevgili, tâbi olan, komşu, amcaoğlu, idare eden, anlaşma yaptığı kimse, akraba, köle, köle azat eden ve kendisine yardım edilen. Bu manalar çeşitli hadislerde gelmiş olup vârid olduğu ortama göre farklı anlamlar yüklenmiştir.²⁹

Çeşitli eserlerde mevlâ kavramını açıklamak üzere art arda pek çok anlamın zikredildiği görülmektedir. Benzer şekilde Âsım Efendi, *Kâmûs 'ül-Muhît*'te şu anlamlara vurgu yapmıştır. Mevlâ kelimesi mâlik manasında olup kul azat eden ve azat olunmuş, yakın arkadaş, hısım (amcaoğlu ve dayıoğlu gibi), komşu, halîf, kendisiyle

²⁶ İbn Manzûr, “vly”, 15/408.

²⁷ İbn Manzûr, “vly”, 15/408.

²⁸ Mütercim Asım Efendi, *Kâmûs*, 5/4093.

²⁹ İbn Manzûr, “vly”, 15/410.

sözleşme kurulmuş (muâhed), oğul, amca, ortak, yeğen, velî (yetimin velisi gibi), yardımcı ve yardım edilen kimse, tâbî, damat ve efendi anlamları verilmektedir.³⁰

1.2. Hadislerde Mevlâ Kavramı

Konumuzun esasını oluşturan “Mevlâ” hadisini ... eserlerde görmekteyiz. Dolayısıyla bu rivayetin varlığını ya da sıhhatini tartışmadan ne anlama geldiğini anlamaya çalışacağız. Rivayette geçen “mevlâ” kelimesinin, diğer hadislerdeki kullanımını merkeze alarak açıklamak isabetli olacağından hadis kaynaklarında geçen bu lafzın bağlamının dikkate alarak anlamını tespit etmek isabetli olacaktır.

Mevlâ kavramını hadis ilminin sınırları dahilinde aramak oldukça netameli bir süreçtir. Nitekim konumuzun merkez noktasını teşkil eden “men kuntu mevlâhu...” rivayeti kaynaklarımızda sık rastlanılan ve muhtelif varyantları olan bir hadistir. Aynı sebeple araştırma esnasında tüm bu rivayetleri birer birer inceleme fırsatı bulamayacağımız için şöhret bulmuş veyahut kitaplarda en sık geçen varyantını esas aldık. Dolayısıyla bu başlık altında metin merkezli bir soruşturma yürütülecektir.

Çalışmada önemli olan husus “mevlâ” kavramının yalnızca Gadîr hadisesiyle ilişkili olarak ele alınmayıp farklı rivayetlerde nasıl kullanıldığını görmek gayretinde oluşumuzdur. Bununla birlikte rivayetlerin sıhhatine dair tartışmalara girmeden yalnızca hangi manaların öne çıkarıldığı ve bağlamlarına göre nasıl anlaşıldığı tartışma konusu edilecektir.

Hadis literatüründe mevlâ kavramının geçtiği rivayetler beş bin dört yüz küsur kadardır. Bunların önemli bir kısmında mevlâ kavramının karşılığı olarak köle

³⁰ Asım Efendi, *Kâmus*, 6/6040-6041.

manasının öne çıktığı görülür. Burada her bir başlık altında farklı kullanımlar örneklendirilecektir.

1.2.1. Mevlâ Kavramının Köle Anlamında Kullanıldığı Bazı Yerler

Burada ilk olarak mevlâ kavramının ilgili hadis rivayetlerinde “köle” manasında kullanıldığını söyleyebiliriz. Hatta tespitlerimize göre hadislerde kelimenin en sık kullanıldığı anlam olarak “kölelik” ağır basmaktadır.

Mevlâ kavramının *Sünen-i Tirmîzî*’de geçen varyantlarından bir kısmı ele alındığında; “Kocalarının izni olmadan kadınların yanına girilmemeli” babında geçen ilk hadiste mevlâ lafzı azatlı köle anlamında kullanılmış olup şu şekildedir: Rivayete göre Amr b. As, azat ettiği kölesini Esmâ binti Umeys’e ziyarete göndermek ister ancak öncesinde zevcinden izin alır. Sebebi sorulduğunda ise Hz. Peygamber’in bu durumdan menettiğini açıklayan hadisi söyler. Rivayetin Arapçasında “el-mevlâ” azat edilmiş anlamını taşır.³¹

Bir diğer rivayette ise Hz. Peygamber’in azatlı kölesi (yani mevlâsı) hurma ağacından düşüp öldüğünde geriye vâris bırakıp bırakmadığı sorulur. Burada yine mevlâ kelimesi kullanılmıştır.³²

Müsned-i Ahmed b. Hanbel hadis türündeki eserlerin en geniş örneklerinden biri olup Ahmed b. Hanbel’in 200-228 (815-843) yıllarında 700.000 hadis arasından seçerek meydana getirdiği kapsamlı bir teliftir.³³ Ahmed b. Hanbel’in, *Müsned*’i konumuz açısından önemlidir zira çalışmanın temelini teşkil eden “men kuntu

³¹ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmîzî, *es-Sünen*, Dâr’ul-Kütübü’l-İlmiyye, Feraiz, 2106; Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, *es-Sünen*, Feraiz: 9.

³² Tirmîzî, Feraiz, 2105; Ebu Dâvûd, Feraiz, 12; Dârimî, Feraiz, 31.

³³ M. Yaşar Kandemir, “el-Müsned”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/104-105.

mevlâhu...” rivayetini içermektedir. Nitekim; konuya dair tartışmalarda hususen Şîî âlimlerin öne sürdüğü delillerden biri bu eserde yer almaktadır. Ahmed b. Hanbel farklı tariklerle bu rivayeti dile getirmiştir. Mevlâ hadisi Müslim, Tirmizî, İbn Mâce ve Nesâî’de de geçmektedir.³⁴

Mevlâ kavramının geçtiği ve *Müsned*’de yer alan hadislerden biri yukarıda zikrettiğimiz kocalarının izni olmaksızın kadınlarla konuşulmasının nehyedildiği hakkında vârid olan rivayettir.³⁵ Burada mevlâ kelimesi yine köle anlamında kullanılmış olup *Sünen-i Tirmizî* ile uyum içermektedir.

Sünen-i Dârimî’de geçen bir rivayet konumuz için güzel bir örnektir. “Mevlâ (âzâd edilmiş köle), din kardeşi ve nimettir. Onun mirasına en çok hak sahibi olan insan ise, (onu) âzâd edene en yakın olan kimsedir!”³⁶ Burada mevlâ kavramının diğer anlamlarından biri olan “azat eden” kelimesi de geçer.³⁷

Bir rivayette ise Peygambere, bir kimsenin köle azat edip ardından öldüğünde malının kime kalacağı sorulur. Burada sorunun yine mevlâ lafzıyla yöneltildiği görülür.³⁸

Bir başka rivayette; mevlâ kelimesi doğrudan geçmemekle birlikte aynı anlamdaki tabirler kullanıldığı için başlıkta yer almıştır. Tirmizî ve Ebu Dâvûd’un “köle ve hizmetçilerle yemek yemek” başlığı altında yer verdiği hadis şu şekildedir: “Sizin birinizin hizmetçisi pişirdiği, hazırladığı yemeğin ateşine ve dumanına

³⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Nuri Yazıcı, *Gadîr-i Hum Rivayetlerinin Hadis İlmi Açısından Değerlendirilmesi*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010).

³⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (Kahire: Dârü İhyâü’t-Turâsi’l-‘Arâbi, 1993) 6/45.

³⁶ Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, *es-Sünen*, Dâr’ul-Kütübü’l-Arabî, 1987, Miras (Feraiz), 3006. Çev. Abdullah Aydın.

³⁷ Rivayetin Arapçası şöyledir: “المولى أخ في الدين ونعمة أحق الناس بميراثه أقربهم من المعتق”

³⁸ ed-Dârimî, *es-Sünen*, Feraiz, 3011.

katlanıyorsa “قد ولي” o hizmetçiyi elinden tutarak kendisiyle beraber aynı sofraya oturtsun, eğer bunu yapamaz ise o yemekten ona da yedirsın.” Görüldüğü üzere mevlâ kavramının karşılığı burada da köle manasındadır.

Mevlâ kavramının köle anlamında kullanıldığı bir diğer başlık İbn Huzeyme’nin (ö. 311/924) eserinde yer alır. Burada Peygamberin, namaz kıldırmak üzere imam olacak kişinin Kur’ân’ı en iyi bilen ve okuyan olması gerektiği minvalindeki hadisi delil gösterilerek Kureyşli bir mevlânın/kölenin imam olabileceği anlatılır.³⁹

Hiz. Peygamber bir diğer hadisinde “Bir kavmin mevlâsı (âzatlı kölesi) kendilerindendir, halîfleri kendilerindendir” buyurmuştur. Burada yine azat edilmiş kimse manasının kullanıldığı görülmektedir.⁴⁰

1.2.2. Mevlâ Kavramının Efendi Anlamında Kullanıldığı Yerler

Mevlâ kelimesi Allah hakkında kullanıldığında Rab/efendi anlamına geldiğine şüphe yoktur. Burada “Allah bizim mevlâ’mızdır.”⁴¹ hadisini zikretmek gerekmektedir. Görüldüğü üzere bu rivayette açıkça “rab” anlamı kastedilmiştir.

Sahih-i İbn Huzeyme adlı eserde yer alan “Zekât” bâbının alt başlığı olarak Allah rızası için verilmiş olan sadakanın mevlâ’ya yakınlaştırdığına dair rivayetlerin zikredilmesi konumuz açısından güzel bir örnektir. Kur’ân-ı Kerîm’de geçen Al-i İmrân sûresi 92. âyeti ile Bakara sûresi 245. âyetiyle bağlantılı olarak Allah yolunda harcananların kıymetine dair Peygamber döneminden bir rivayet zikredilmiştir.

³⁹ *Sahih-i İbn Huzeyme*, Ebu Bekir Muhammed b. İshak b. Huzeyme, el-Mektebetu’l-İslamî, 2003, 4.c., sf.730.

⁴⁰ Şükrü Özen, “Velâ”, *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/11-15.

⁴¹ Buhârî, “Cihâd”, 14; “Meğâzî”, 17

Buradaki ifadeye göre mevlâ lafzı Rab anlamına gelmektedir ve bu mânânın en sık kullanılan anlamlardan biri olduğunu söylemek mümkündür.

Mezkûr kelimenin ekseriyetle fıkıh kaynaklarında “efendi” manasıyla tercih edildiğini görmekteyiz. Buna örnek olarak kölenin, efendisinin/mevlâsının izniyle evlenmesi başlığı altında değerlendirilen cümleleri ele alabiliriz.⁴² Esasen fıkıh metinlerinde köle kavramı için abd ve eme (أمة) sözcükleri tercih edilirken mevlâ lafzı ise efendi anlamıyla kullanılmıştır.

Şâfiî fıkında yer alan bir bahiste mevlâ kavramının nikah akdine konu olacak şekilde geçtiğini görmekteyiz. Maverdi’nin (ö. 450/1058) naklettiğine göre İmam Şâfiî (ö. 204/820) “ولو قتل المولى أمته أو قتلت نفسها فلا مهر لها” demiştir. Yani şayet efendi, cariyesini öldürürse veya cariyeye kendini öldürürse, onun mehrinin olmayacağı söylenmektedir. Burada mevlâ kelimesinin karşılığı olarak efendi anlamı tercih edilmiştir.⁴³

Nevevî’nin (ö. 676/1277), *Kitâbu’l-Hac* babında; kölenin, efendisinin (mevlâsının) izni olmaksızın ihrama girmesi konu edilmiş ve bu durumun hükümleri tartışılmıştır.⁴⁴ Bizim açımızdan önemli olan kısım ise bir fıkıh metninde mevlâ kavramının efendi anlamıyla özdeşleşmiş olarak kullanılmasıdır.

Mevlâ ifadesinin efendi anlamındaki bir diğer kullanımı Zeylâî’nin (ö. 762/1360) *Nasbu’r-Râye* adlı eserindeki *Kitâbu’t-talak* babında geçmektedir. Burada Hz. Peygamber’in, köleler hakkında kardeşlik vurgusuyla sarf ettiği sözler merkeze

⁴² İbn Mevdûd el-Mevsilî, *El-İhtiyâru li-Ta’lîli’l-Muhtâr*, Dâru’l-Hayr, 1998, sf. 145.

⁴³ Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Mâverdî, *El-Hâvî el-Kebîr fi fikhî mezhebi’l-İmam eş-Şafîi*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1999), 9/172.

⁴⁴ Ebu Zekerîyya Muhyeddin Yahya b. Şeref en-Nevevî, *El-Mecmû’u Şerhi’l-Mezheb*, Matbaatü’l-Munîra, t.y., c.8, sf. 305.

alınarak mevlâ'nın – yani efendinin- kölelerine infâkta bulunmasının gerekliliği açıklanmıştır.⁴⁵

İbn Manzûr eserinde Hz. Peygamber'in “mevlâsının izni olmaksızın kendi nikahını kıyan kadının nikahı batıldır.” sözünden bahsederken bazılarının bu hadisi “velisinin izni olmadan” şeklinde rivayet ettiğini söylemiştir. Ona göre bu ihtilafın sebebi, her ikisinin de manasının bir olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla müellife göre mevlâ kelimesi “veli” ve “efendi” anlamlarına gelmektedir.⁴⁶

Efendi anlamındaki kullanıma bir diğer örnek olarak “Mevlâlarından kaçan köleler gerçekten küfre girmiş olurlar.”⁴⁷ hadisini zikretmek uygun görünmektedir. Burada açıkça “efendi, mâlik ve sahiplik” vurgusu yapılmaktadır.

Hadis rivayetlerini dikkate aldığımızda değerlendirebildiğimiz hadisler içinde geçen “mevlâ” kelimesinin akraba, amcaoğlu/kuzen, azat eden, yardımcı, müttefik ve komşu anlamlarına rastlamadık. Elbette Peygamber ve ashabı tarafından veyahut tarihi süreç içinde bu manalarla kullanılmış olması mümkündür. Sözlüklerde farklı anlamları olmakla birlikte ele aldığımız hadis rivayetlerinde geçen “mevlâ” kelimesinin efendi, mâlik, sahip gibi anlamlara geldiğini söyleyebiliriz.

1.3. Tefsirlerde Mevlâ Kavramı

Kurân-ı Kerîm'de mevlâ kelimesinin doğrudan geçtiği âyetler bulunmaktadır. Bu kavrama yüklenilen manalar müfessirlerce farklılık göstermiş; Şîa ve Ehl-i sünnet âlimleri tarafından muhtelif yorumlara tâbi tutulmuştur. Konumuzla ilişkisi

⁴⁵ Cemâleddin Abdullah b. Yusuf ez-Zeylâî, *Nasbu'r-Râye fî Tahrîci Ehâdis el-Hidâye*, (Dâru'l-Hadîs, 1995), 573.

⁴⁶ İbn Manzûr, “vly”, 15/408.

⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/365; Nesâî, “Tahrîm”, 13.

bakımından; Şîa içerisinde ana bünyeyi temsil eden İmâmiyye ulemâsının görüşleri ekseninde mevlâ kelimesinin geçtiği ve bu kavramla irtibatlı âyetleri ve yorumlarını inceleyeceğiz. Bu çerçevede çeşitli kaynaklarda mevlâ lafzının nasıl değerlendirildiğini anlamaya çalışacağız.

Konumuz olan mevlâ kavramı tefsir ilminde ele alınış biçimiyle de oldukça tafsilatlı yorumlara açıktır. Asıl itibariyle temsil ettiği hadise ve önemi müvâcehesinde başlı başına bir tefsir tezi konusu olmaya layıktır. Ancak biz araştırmanın sınırları dahilinde kalmak üzere belli kaynaklardan yararlanmayı yeterli gördük.

Tefsir eserlerinden istifade ederken belli esasları gözettik. Mâturîdî akaidini yansıtmak üzere bu ekole mensup âlimlerin kitaplarından faydalandık. Aynı zamanda Mu'tezilî yaklaşımı burada yansıtmak istediğimiz için Zemahşerî'nin görüşlerine yer verdik. Tasavvufî yönü itibariyle Kuşeyrî'nin tefsirinden istifade ettik. Şîî âlimler Tabersî ve Tabatabâî'nin görüşlerini izaha çalıştık.

Mevlâ ifadesinin doğrudan geçtiği -bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla- on iki âyet bulunmaktadır. Her birinin klasik ve modern kaynaklarda nasıl işlendiğini sunmakla beraber farklı mezheplere mensup âlimlerin konuyu nasıl değerlendirdiğini ele almaya çalıştık.

1.3.1. Mevlâ Lafzının Rab Anlamına Geldiği Âyetler

(1) Bakara Sûresi 286. Âyet

İlk olarak Bakara sûresinin 286. âyetinde mevlâ kelimesi vârid olduğunu görmekteyiz. Arapçası “أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ” şeklinde geçmektedir. “*Sen*

bizim sahibimiz ve yardımcımızsin; artık inkârcı topluluğa karşı bize yardım et!”⁴⁸

Tercümesini aldığımız Diyanet mealinde “mevlâ” kelimesinin -Ehl-i sünnet duyarlılığına uygun şekilde- “sahibimiz ve yardımcımız” manasının verildiği görülmektedir. Yüce Allah’ın bir ismi olması bakımından “Rab” kelimesine karşılık geldiği, bunun da “sahip ve yardımcı” anlamları taşıdığı anlaşılmaktadır.

Görüldüğü üzere çalışma alanımızın temelini teşkil eden mevlâ kavramı bu âyette Rab yani Allah manasında kullanılmış olup O’na sığınma arzusunu ihtiva etmektedir.

Necmeddin Ömer Neseî’nin (ö. 537/1142), *et-Teysîr fi’t-Tefsîr* adlı eserinde ise mezkûr âyet şöyle açıklanmıştır: “Sen bizim mevlâmızsin.” yani velimizsin. Şöyle de denilmiştir: “Bize yardım edensin” veya “Bizim sevgilimizsin”, “Bizim işlerimizi üstlenensin”, “Bizi koruyansın”, “İşlerimizi düzeltensin”, “Sen bizi yönetensin ve bizim hükümdarımızsin.”⁴⁹

Konumuz açısından düşünüldüğünde lügat manalarının zengin şekilde verildiğini görmek bir yandan mutlu etse de diğer yandan kafa karıştırıcı bir nitelik taşımaktadır. Asıl itibariyle mevlâ kavramının en temel manasını arayışa koyulduğumuz bu yolculukta Neseî’nin verdiği anlamlardan hangisini tercih etmek gerektiğini araştırmamızın ilerleyen kısımlarında tafsilatlandırarak bir netice sunacağız. Şimdilik burada gördüğümüz Şîa ve Ehl-i sünnet âlimleri tarafından doğrulanan tüm manaların Neseî tefsirinin içinde bulunduğu.

Keşşâf’ta ise ibarenin meâlî “Sen bizim ‘mevlâ’mızsin (bize sahip çıkarsın)” şeklinde verilmiştir. Eserin devamında “mevlânâ” kelimesi “Sen bizim efendimizsin,

⁴⁸ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Meâlî*, 55.

⁴⁹ Necmeddin Ömer en-Neseî, *Et-Teysîr fi’t-Tefsîr*, ed. Muhammed Coşkun, çev. Ali Benli (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu, 2020), 2/822.

bizler de senin kullarınız” ya da sen bizim yardımcımızsın, işlerimizi üstlenensin.” manasıyla sunulmaktadır.⁵⁰

İmam Mâturîdî (ö. 333/944), *Te’vilâtü’l-Kur’ân* adlı eserinde mezkûr âyeti değerlendirirken Allah’ın kullarına herkesten daha yakın ve onların koruyucusu olduğunu belirtmiş, O’nun müminlerin dostu ve yardımcısı olması yönlerini öne çıkararak mevlâ lafzının anlamlarını sıralamıştır.⁵¹

Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942) ise “ente mevlânâ” kısmına geldiğinde “Sen bizim mevlâmız, sâhib ü mâlikimiz, veliyy-i umûrumuz, nâsırımızsın” diyerek⁵² mevlâ ifadesine “yardımcı ve işleri yürüten” anlamları yüklemiştir.

Şîî müfessir Tabersî (ö. 548/1154); eseri *Mecmaü’l-Beyân fî Tefsiri’l-Kur’ân*’da mevlâ lafzını açıklarken velî, tasarrufta öncelik sahibi olan ve yardımcı manalarını öne çıkarmaktadır.⁵³

Şîî âlim Tabatabâî’nin (1904-1981), *el-Mîzân fî Tefsiri’l-Kur’ân* adlı eserinde bu ayetin tefsirini yaparken “mevlâ” lafzının sıradan bir yardım etme olmadığını, yardım edilenin işlerinin yönetiminin de üstlenildiği vurgulanmaktadır. Nitekim kelimenin kökü olan “velâyet” ibaresi; işlerin sorumluluğunu ve idaresini üzerine almak demektir. Aynı nedenle Allah; müminlerin hem yardımcısı hem de mevlâsıdır, şeklinde açıkladığı görülmektedir.⁵⁴ Dolayısıyla Tabatabâî’nin, mezhep görüşlerine

⁵⁰ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri = El-Keşşâf an haka’iki gavamidi’t-tenzil ve uyuni’l-ekavil fî vucuhi’t-te’vil (metin-çeviri)*. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016), 1/866.

⁵¹ Ebu Mansur Muhammed b Muhammed b Mahmud el-Matürîdî es-Semerkandî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân tercümesi*. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 2/263.

⁵² Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili* (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu, 2021), 1/1056.

⁵³ Ebû Ali Eminüddin Fazl b Hasan b Fazl Tabersî, *Mecmaü’l-Beyân fî tefsiri’l-Kur’ân*. (Beyrut: Müessesetü’l-İlâm li’l-Matbuat, 1995), 1/1-2,231.

⁵⁴ Tabatabâî, *El-Mîzân Fî Tefsîr’il-Kur’ân*, çev. Vahdettin İnce, 2/748-49.

paralel olarak bu ayette zikredilen mevlâ kelimesine “yönetici” anlamını verdiği görülmektedir.

(n) En’âm Sûresi 62. Âyet

En’âm sûresinde mevlâ kelimesi şöyle geçmektedir:

ثُمَّ رُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقُّ ۖ أَلَا لَهُ الْحُكْمُ وَهُوَ أَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ⁵⁵

*Sonra insanlar gerçek sahipleri olan Allah’a döndürülürler. Bilesiniz ki hüküm yalnız O’nundur ve O, hesap görenlerin en çabuşudur.”*⁵⁶

Bu âyet bir önceki âyetle irtibatı bakımından değerlendirilmelidir. Nitekim önceki âyette ölüm meleklerinden bahsedilmekte ve onların hiçbir yanlışlık yapmadan emrolundukları şekilde görevlerini yerine getirdikleri anlatılmaktadır. *Keşşâf*’ta yer alan ifadelere göre mevlâ’sına döndürülecek olanlar bu ölüm melekleridir. O mutlak adalet sahibi ve işlerini idare eden sahipleridir.⁵⁷ Görüldüğü üzere burada mevlâ kavramına Rab ve işleri idare eden, tasarruf sahibi gibi anlamlar yüklenmektedir.

Te’vilâtü’l-Kur’ân’da, *Keşşâf*’tan farklı olarak gerçek sahipleri olan Allah’a döndürülecekler; melekler değil insanlardır. Burada mevlâ kavramının “sahip” anlamında kullanıldığı görülmektedir.⁵⁸

Tabersî ise buradaki mevlâ ifadesinin aynı Bakara sûresinde olduğu gibi Rab anlamında olduğuna yer vermektedir.⁵⁹

Tabatabâî bu âyetin tefsirinde mevlâ kavramının açıklanmasına ayrıca ihtimam göstermiştir. Ona göre mevlâ; kölenin sahibi demek olup mülkiyeti kendine ait olduğu

⁵⁵ el-En’âm, 6/62.

⁵⁶ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Meâli*, 143.

⁵⁷ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 2/666.

⁵⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân tercümesi*, 5/106.

⁵⁹ Tabersî, *Mecmaü’l-Beyân*, 1;3,4/74-75.

için üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunma yetkisi vermektedir. Aynı nedenle Allah gerçek mevlâ'dır çünkü O, tüm evrende meydana getirme, yönetme, yönlendirme ve geri döndürme gibi tasarruflara sahiptir.⁶⁰

Görüldüğü üzere bu ayetin tefsirinde neredeyse tüm müfessirler buradaki mevlâ kavramının Allah isminin sıfatı olması bakımından “Rab, efendi, sahip” gibi anlamlara geldiğini belirtmişlerdir.⁶¹

(iii) Yunus Sûresi 30. Âyet

Yunus sûresinin 30. âyetinde mevlâ lafzının geçtiğini görmekteyiz. هُنَالِكَ تَبْلُوا كُلُّ نَفْسٍ مَّا أَسْلَفَتْ وَرُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلِيَهُمُ الْحَقَّ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ⁶²

“İşte o gün her şahıs, dünyada yaptığıının karşılığını görecek, gerçek mevlâları olan Allah'ın huzuruna götürülecekler ve uydurup yakıştırdıkları putlar da onları yüzüstü bırakıp kaybolacaklardır.”⁶³

Zemahşerî (ö. 538/1144) bu âyeti tefsir ederken müşriklerin Rab edindikleri ilah ile müminlerin ilah edindikleri mevlâ ayrımına değinmektedir. Rabliği gerçek olan ve ceza ile mükafat yetkisine sahip olan mutlak adalet sahibi Allah; bu âyetin tefsirinde mevlâ kavramıyla ifade edilmektedir.⁶⁴ Müellife göre “Allah, rableri ve işlerinin mâliki olmak anlamında bütün kullarının mevlâsı ise de yardımcı anlamında sadece müminlerin mevlâsıdır.”⁶⁵

⁶⁰ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 7/192-193.

⁶¹ Abdülkerim el-Kuşeyrî, *Letâîfü'l-İşârât = Kuşeyrî tefsiri*. (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2012), 2/119-120.

⁶² Yunus 10/30.

⁶³ Karaman vd., *Kur'an Yolu Meâli*, 221.

⁶⁴ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 3/270.

⁶⁵ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 6/202.

Te'vilât'ta ise “gerçek mevlâlarına” yani gerçek sultanlarına döndürülecekleri açıklaması yapılarak mevlâ lafzına “sultan” manası yüklenmiştir. Burada mevlâ; kendisinin emrine havale edilecek olan anlamı taşımaktadır.

Kuşeyrî (ö. 465/1072) ise bu âyetin tefsirinde mevlâ ile Allah lafzının aynı olduğunu söylemektedir.⁶⁶ Yine Tabersî de bu âyette geçen mevlâ ifadesinin Allah anlamında olduğunu yazmakta ve O'nun mâlik ve yaratıcı olduğunu vurgulamaktadır.⁶⁷ Bir diğer Şîî âlim olan Tabâtabâî'de onunla aynı fikirdedir.⁶⁸

(iv) Hac Sûresi 78. Âyet

Mevlâ kelimesinin geçtiği bir diğer âyet, Hac sûresinde yer almaktadır.

“فَاقْبِمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلِيكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيرُ”⁶⁹

Bu âyetin meâli “*Haydi namazı kılın, zekâtı verin ve Allah’a sımsıkı bağlanın. Sizin mevlânız O’dur. O ne güzel mevlâdır ve ne iyi yardımcıdır.*”⁷⁰ olarak verilmektedir.

Zemahşerî eserinde bu âyeti açıklarken ilk kısmını uzunca ve ayrıntılarıyla açıklamaktadır. Daha sonra Allah’ın inanmış kimselere Müslümanlar adını vermesinden söz ederek “Sizi bu saygınlıkla özel ve ayrıcalıklı kıldığına göre siz de O’na kulluk edin, O’na güvenin; yardımını ve sahipliği (velâyeti) sadece O’ndan isteyin; çünkü en hayırlı sahip, en iyi yardımcı O’dur.” demektedir.⁷¹

⁶⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî tefsiri*, 2/456.

⁶⁷ Tabersî, *Mecmaî'l-Beyân*, 1;5,6/182.

⁶⁸ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 10/70-71.

⁶⁹ el-Hac 22/78.

⁷⁰ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Meâli*, 357.

⁷¹ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 6/202.

Bu âyetin *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'daki açıklaması hayli uzundur. Hasan-ı Basrî'den (ö. 110/728) nakledildiğine göre Allah, O'nu itaatle kendisine dost edinen herkesin mevlâsıdır. Diğer yandan mevlâ ifadesinin yardımcı manasına geldiği söylenmiş ve bu âyetle maksûdun Allah'ın müminlerin yardımcısı ve koruyucusu olduğu ifade edilmiştir. En-Nasîr esmâi hüsnâsıyla birlikte değerlendirilen bu kavram, düşmanlara mâni olup müminlere yardım eden anlamı taşımaktadır. Nasıl ki bir kölenin efendisi için mevlâ ifadesi kullanılıyorsa burada da mevlâ lafzı Rab ve efendi anlamlarına gelmektedir.⁷² *Letâîfü'l-İşârât*'ta da mevlâ kelimesinin buradaki karşılığı “sahip” olarak verilmiştir.⁷³

Tabersî ise mevlâ lafzının velî, yardımcı, mâlik ve işleri yürüten anlamlarını öne çıkarmaktadır.⁷⁴ Burada mezhebin imâmet doktrinine uygun olarak kavramın mezkûr anlamlarının tercih edildiğini görmek şaşırtıcı değildir.

1.3.2. Mevlâ Lafzının Yardımcı Anlamına Geldiği Âyetler

(1) Âl-i İmrân Sûresi 150. Âyet

Mevlâ kelimesinin doğrudan geçtiği bir diğer âyet Âl-i İmrân sûresinde yer almaktadır. Âyetin Arapçası şu şekildedir: بَلِ اللّٰهُ مَوْلَاكُمْ وَهُوَ

خَيْرُ النَّاصِرِينَ⁷⁵

Âyetin meâli “Oysa sizin mevlânız (koruyup kollayanınız) Allah'tır ve O, yardımcıların en iyisidir.”⁷⁶ şeklinde verilmiştir.

⁷² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân tercümesi*, 9/541-542.

⁷³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî tefsiri*, 3/491.

⁷⁴ Tabersî, *Mecmaü'l-Beyân*, 1;7,8/174.

⁷⁵ Âl-i İmrân, 3/150.

⁷⁶ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Meâli*, 75.

Fahredden Râzî (ö. 606/1210) tefsirinde mezkûr âyetin meâlini şöyle vermiştir: “Hayır, sizin mevlânız Allah’tır. O, yardım edenlerin en hayırlısıdır” Ona göre bu âyet bir önceki âyetle irtibatlı olup tamamlayıcı nitelik taşımaktadır. Sebeb-i nüzulüne baktığımızda ise müşriklerin Uhud günü Hz. Peygamber’in öldüğüne dair bir söylenti çıkarmalarını ve münafıkların, müminleri dinlerinden döndürmek üzere faaliyette bulunduklarını kaydettiğini görmekteyiz. Bununla birlikte önceki âyette geçen “eğer inkâr edenlere itaat ederseniz” ibaresi umumi manaya muhtevî olup aynı sebeple dünya ve ahirette karşılık bulmasını ilzam etmektedir. Şu durumda müminlerin, kafirlerin sözlerine itimat edip savaşın bittiğini düşünerek teslim olmaları ve onların Hz. Muhammed’in beşeriyeti hususunda sarf ettikleri yalanlara inanmaları aleyhlerine olup cezaya muhataptır. Fahreddin Râzî’ye göre mevlâ kavramının geçtiği ve yukarıda meâlini verdiğimiz âyetle anlatılmak istenen müminlerin, kafirlere inanıp itaat etmekle cehalette bulundukları halbuki onların oyun ve hilelerine karşı Allah’ın Müslümanlara yardım ettiği ana fikridir. Bununla birlikte mevlâ kavramıyla nusret fiilinin kastedildiğini görmemiz zor değildir. Râzî’ye göre âyetin devamının “خَيْرُ النَّاصِرِينَ” şeklinde olması da zikrettiği “yardım” anlamına delalet etmektedir.⁷⁷

Keşşâf’ta aynı âyet “Sizin asıl mevlânız ve yardımcınız Allah’tır.” şeklinde geçmektedir. Yani O varken, hiç kimsenin yardım ve dostluğuna ihtiyaç yoktur, anlamına gelir. Burada بَلِ اللّٰهُ مَوْلٰىكُمْ ifadesi, “Asıl mevlânız olan Allah’a itaat edin” anlamında olmak üzere⁷⁸ bir önceki âyetle bağlantılı olarak ve Uhud Savaşında

⁷⁷ Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b Ömer b Hüseyin Fahreddin Râzî, *et-Tefsirü'l-kebir = Mefatihü'l-gayb*. (Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 5. c.'de 9-10. c.'ler (201, 198 s.)/25-26.

⁷⁸ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 1/1092.

yaşananlar neticesinde gayr-i müslimlerle yakınlık kurmamanın gerekliliği penceresinden açıklanmıştır.

Te'vilâtü'l-Kur'ân'da ise aynı âyetin nusret ve hâmilik anlamının öne çıkarıldığı görülmektedir. İmam Mâturîdî, Bakara sûresindeki âyette olduğu gibi, burada da “size en yakın olan, yardım edecek ve koruyacak olan” manalarını vermekte mevlâ ifadesinin “dost” anlamına da geldiğini söylemektedir.

Tabersî bu âyeti tefsir ederken mevlâ kavramının itaatte ve yardımda önde gelen anlamlarını kullanmaktadır.⁷⁹

Şîî müfessir Tabatabâî ise *el-Mizan fî Tefsîr'il-Kur'ân* adlı eserinde mevlâ lafzının karşılığını doğrudan “Allah” olarak vermiş ve bu âyetlerin tefsirinde oldukça tafsilatlı ve uzun açıklamalar yapmışsa da mevlâ ifadesinin üzerinde durmamıştır.⁸⁰

Şu hâlde âyette zikredilen “mevlâ” lafzının âyetin devamında gelen “nusret” kelimesiyle de takviye edilerek “yardımcı” anlamına geldiğinde genel bir ittifak vardır, denilebilir.

(ii) Enfâl Sûresi 40. Âyet

Enfal sûresinin 40. âyeti ise şöyledir:

وَإِنْ تَوَلَّوْا فَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَوْلِيكُمْ نِعَمَ الْمَوْلَىٰ وَنِعَمَ النَّصِيرِ⁸¹

“Yüz çevirirlerse bilin ki Allah sizin mevlânızdır, O ne güzel mevlâdır, ne eşi bulunmaz yardımcıdır!”⁸²

⁷⁹ Tabersî, *Mecmaü'l-Beyân*, 1;1,2413.

⁸⁰ Tabatabâî, *el-Mizân*, 4/60-77.

⁸¹ el-Enfâl 8/40.

⁸² Karaman vd., *Kur'ân Yolu Meâli*, 191.

İmam Mâturîdî buradaki mevlâ ifadesinin; yardımcı, yönetici ve destekçi anlamlarına geldiğini söylemektedir. Yine bir diğer anlam olarak ise “daha yakın olan” manasını vermektedir. Kuşeyrî’ye göre de bu âyetteki kullanım sahip ve yardımcı anlamlarına delalet etmektedir.⁸³

Keşşâf’ta yardımcı, destekçi ve sahip çıkan manalarının tercih edildiği görülmektedir.⁸⁴ Allâme Tabatabâî’ye göre de burada mevlâ lafzı sahip ve yardımcı anlamlarında kullanılmaktadır.⁸⁵ Nitekim hayli uzun açıklama metninde bu bahis üzerinde durmamış ve âyetin sebab-i nüzulüne ağırlık vermiştir.

Mecmaü’l-Beyân’da yer alan ifadelere göre yine mevlâ lafzı yardımcı, efendi ve koruyucu anlamlarına gelmektedir.⁸⁶ Tüm bu eserlerde ve bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla tefsirlerin ekseriyetinde söz konusu âyetin açıklamasında mevlâ kavramı “destekçi/yardımcı” manasıyla öne çıkarılmıştır.

(iii) Tevbe Sûresi 51. Âyet

Mevlâ ifadesinin geçtiği bir diğer âyet Tevbe sûresinin 51. âyetidir.⁸⁷ قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا هُوَ مَوْلَانَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ âyetinin meâli “De ki: “Allah bize ne yazmışsa başımıza ancak o gelir, O bizim mevlâmızdır. Müminler yalnız Allah’a güvenip dayansınlar.”⁸⁸ şeklinde verilmiştir.

Fahreddin Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb* adlı eserinde bu âyetin tefsirini ayrıntılı şekilde ele almaktadır. Onun tercih ettiği görüşe göre; Allah’ın kulları için yazdığı ve

⁸³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî tefsiri*, 2/313-314.

⁸⁴ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 2/1136.

⁸⁵ Tabatabâî, *el-Mizân*, 9/107.

⁸⁶ Tabersî, *Mecmaü’l-Beyân*, 1995, 1;3,4/466-467.

⁸⁷ et-Tevbe sûresi, 9/51.

⁸⁸ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Meâli*, 204.

değişmeyecek olan her türlü nimet, bolluk, darlık ve musibet O'nun katında tayin edilmiştir. Varlık kategorilerini ele alarak değerlendirdiği bu hususta Allah'ın ilminin değişmezliği ve Levh-i Mahfûz'da yazılı olduğundan söz etmektedir. Âyetin devamında yer alan *هُوَ مَوْلَانَا* ibaresini ise şu şekilde açıklamaktadır: “*Bununla kastedilen, âlimlerimizin de söylediği gibi, şu manadır: “Âlemin mâliki ve yaratıcısı olduğuna ve hiçbir fiiline itiraz edilemeyeceğine göre, Allah Teâlâ'nın, âlemde istediği ve dilediği şekilde tasarrufta bulunması, pek güzel ve yerindedir.”*⁸⁹ Dolayısıyla mevlâ ibaresinin tercih edilen manasının “tasarrufta bulunma” olduğunu görmek mümkündür.

Keşşâf Tefsiri’nde ise Tevbe sûresindeki bu âyet yani “*O, bizim mevlâmızdır.*” ibaresi “Bizi velî edinen, bizim de kendisini velî edindiğimiz O’dur.”⁹⁰ meâliyle açıklanmıştır ki burada akla gelen ilk mana olarak “dost” ifadesini zikretmek yanlış olmayacaktır.

Mâturîdî’nin görüşüne göre ise burada mevlâ lafzı Rab anlamında kullanılmaktadır.

Kuşeyrî’nin *Letâifu’l-İşârât* adlı eseri hem Eş’ârî hem de sûfî gelenekten beslendiği için konumuz açısından güzel bir kaynaktır. Bu kitapta mezkûr âyetin tefsirinde Allah'ın kuluna dilediğini yapma hakkından söz edilmektedir. Burada mevlâ kavramıyla O'nun iradesine dolayısıyla mâlikin mülkünde tasarrufta bulunması gibi hükmünün icra edilmesine değinilmektedir.⁹¹

⁸⁹ Fahreddin Râzî, *et-Tefsirü'l-kebir*, 16/84-85.

⁹⁰ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 3/102.

⁹¹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî tefsiri*, 2/374.

Tabersi ise mâlik olmak anlamını öne çıkarmış ve yardımcı, koruyucu, velî manalarını tercih etmiştir.⁹²

El-Mîzân'da Tabatabâî bu âyeti tefsir ederken velâyet kavramına vurgu yaparak tüm işlerin yönetim ve kontrolünün Allah'ın elinde olduğunu söylemektedir. Ona göre bazı müfessirler âyette geçen mevlâ lafzına yardımcı anlamı yüklemiş olsalar da bu sözcükle kastedilen yukarıda verilen manadır, denmiştir.⁹³

Her iki müellif de Şîî olmakla birlikte görünen o ki Tabatabâî mezhep görüşünü destekleyen anlamı tercih ederken Tabersî yan anlamları da vererek Ehl-i sünnet âlimleriyle ortak bir noktaya varmıştır.

(iv) Muhammed Sûresi 11. Âyet

Mevlâ kavramının bir âyet içinde iki kez zikredildiği de olmuştur. Muhammed sûresinde yer alan bu âyet şöyledir: ⁹⁴ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَأَنَّ الْكَافِرِينَ لَا مَوْلَى لَهُمْ

Ayetin “*Bu, iman edenlerin yar ve yardımcılarının Allah olmasının, kâfirlerin ise böyle bir yardımcılarının bulunmamasının sonucudur.*”⁹⁵ meâlinde Ehl-i sünnet'in esas mana kabul ettiği nusret ve yardımcı manası öne çıkmaktadır.

Keşşâf Tefsiri'nde bu âyetin meâli “Çünkü iman edenlerin, ‘mevlâ’sı Allah iken, inkârcı nankörlerin (kendilerine sahip çıkacak) bir mevlâları yoktur!..” şeklinde verilmiştir. Buradaki mevlâ ifadesinin velî ve yardımcı anlamına geldiği görülmektedir.⁹⁶

⁹² Tabersî, *Mecmaî'l-Beyân*, 1;5,6/67.

⁹³ Tabatabâî, *el-Mîzân*, 9/456-457.

⁹⁴ Muhammed 47/11.

⁹⁵ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Meâli*, 538.

⁹⁶ Zemahşerî, *Keşşâf tefsiri*, 6/202.

Âl-i İmrân sûresindeki âyette⁹⁷ olduğu gibi bu âyetin de sebab-i nüzulü Uhud hadisesiyle irtibatlıdır. Rivayete göre; Uhud günü bir kısım müminler Hz. Peygamberle birlikte Uhud dağının bir geçidine sığınmıştı. Fazla sayıda yaralı olması ve güçlerinin zayıflamış bulunması onları zor durumda bırakmıştı. Bunun üzerine Müşrikler “Yüce Hübel” nidalarıyla putlarını takdis ettiler. Müslümanlar ise Allāhu a’lâ ve ecell (Allah daha yüce; daha büyük!) diyerek onlara karşılık vermişlerdir. Müşrikler savaşta Bedir Savaşı’na telmihte bulunarak galibiyetin el değiştireceğini söyleyip putları Uzzâ’yı anarlar. Hz. Peygamber ise “Allah bizim mevlâmızdır; ama size sahip çıkacak bir mevlâ yok! Ölümler çeşit çeşittir. Bizim ölümlerimiz diridirler ve rızıklandırılıyorlar; sizin ölümleriniz ise ateşte azap görüyorlar.”⁹⁸ diyerek Müslümanları cesaretlendirip moral vermiştir.⁹⁹

Fahreddin Râzî’ye göre de “mevlâ” kelimesi; yüce Allah’ın bir sıfatı ve onunla bağlantılı bir şekilde kullanıldığında efendi, Rab ve yardımcı manalarına gelmektedir. Bu âyetteki kullanımda, müminlerin içinde bulundukları durum her ne kadar olumsuz gözükse de Allah’ın onlarla birlikte olduğu ancak kafirlerin bir hâmisî ve yardımcısının bulunmadığı vurgulanmaktadır.¹⁰⁰ Bu anlam müfessirler tarafından genel kabul görmüştür.

Tabersî de Râzî ile ortak görüşte olup tefsirinde yardım etmek, nusret anlamlarını öne çıkarmıştır. Allah’ın Müslümanları koruyacağı ve zararlardan uzak tutacağı manasında sözler sarf etmiştir.¹⁰¹ Dolayısıyla yine Şîa tarafından da benzer ifadelerin tercih edildiğini söylemek mümkündür.

⁹⁷ Âl-i İmrân, 3/150.

⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, IV, 293.

⁹⁹ Zemahşerî, *Keşşâf tefsiri*, 6 /202.

¹⁰⁰ Fahreddin Râzî, *et-Tefsirü’l-kebir*, 14;27,28/50.

¹⁰¹ Tabersî, *Mecmaü’l-Beyân*, 1;9,10/166.

(v) Tahrîm Sûresi 2. ve 4. Âyet

Tahrîm sûresinin ikinci ve dördüncü âyetlerinde mevlâ lafzı geçmektedir. İlk olarak¹⁰² “قَدْ فَرَضَ اللَّهُ لَكُمْ تَحْلَةَ أَيْمَانِكُمْ وَاللَّهُ مَوْلِيكُمْ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ” âyetinin meâli “Allah size (belli durumlarda) yeminlerinizi çözmeyi meşrû kılmıştır. Allah sizin yardımcınızdır; O bilendir, hikmet sahibidir.”¹⁰³ olarak verilmiştir. Mâtürîdî buradaki mevlâ lafzını “Allah sizin en yakın yardımcınızdır.” şeklinde açıklamaktadır.¹⁰⁴ Kuşeyrî de buradaki mevlâ ifadesine “yardımcı” anlamı yüklemektedir.¹⁰⁵

Keşşâf’ta yer alan ifadeler, konumuz açısından önemli ve anlamlı olduğu için aynen nakletmek istiyoruz. Müfessir bu âyet için şunları söylemiştir:

“Allah sizin ‘mevlâ’nızdır;” efendiniz ve işlerinizi üstlenip yönetendir; işlerinizi düzene koyacak şeyi hakkıyla bilen “mutlak ilim ve hikmet sahibi O’dur;” hikmetin gerektirdiğinden başkasını emretmez / yasaklamaz. Şu şekilde de tefsir edilmiştir: “Sizin ‘mevlâ’nızdır” yani size kendinizden daha yakındır; O’nun size ettiği nasihat, sizin birbirinize olan nasihatınızdan sizler için çok daha faydalıdır.”¹⁰⁶

Daha sonra gelen *إِنْ تَتُوبَا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا وَإِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمَلَائِكَةُ بَعْدَ ذَلِكَ ظَهِيرٌ*¹⁰⁷

Ayetine ise “İkiniz de Allah’a tövbe ederseniz (çok iyi olur), çünkü kalpleriniz eğrilmişti. Ama Peygambere karşı bir dayanışma içine girecek olursanız bilin ki

¹⁰² et-Tahrîm 66/2.

¹⁰³ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Meâli*, 600.

¹⁰⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân tercümesi*, 15/254.

¹⁰⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyrî tefsiri*, 6/115.

¹⁰⁶ Zemahşerî, *Keşşâf tefsiri*, 6/796.

¹⁰⁷ et-Tahrîm 66/4.

herkesten önce Allah onun dostu ve koruyucusudur, sonra da Cebrâil ve iyi müminler: Melekler de bunların ardından onun yardımcısıdır.”¹⁰⁸ meâli verilmektedir.

Te’vilâtü’l-Kur’ân’da ve *Letâifü’l-İşârât*’ta¹⁰⁹ bu âyetin açıklamasında tercih edilen görüş mevlâ lafzının dost ve yardımcı anlamında kullanıldığıdır.

Tabersî’nin eserinde her iki âyet için de aynı anlam yani veli, koruyan, yardım eden, bir işte öncelikli olan, rızası umulan ve koruyup yardım eden manaları zikredilmektedir.¹¹⁰

1.3.3. Mevlâ Lafzının Akraba Anlamında Geçtiği Âyetler

(i) Meryem Sûresi 5. Âyet

Kur’an’ı Kerîm’de mevlâ kelimesi tekil ve çoğul olmak üzere farklı şekillerde görülebilmektedir. Nitekim Meryem sûresinde mevlâ kelimesinin çoğul halde geçtiğini görmekteyiz.¹¹¹ “وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَائِي وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا”¹¹² âyetinde “mevâlî” şeklinde vârid olmuş ve manası şu şekilde verilmiştir. “*Doğrusu ben, arkamdan iş başına geçecek olan yakınlarımdan endişe ediyorum; karım da kısırdır. Tarafından bana yerimi alacak bir halef ver; o, Ya ’küb hânedanına da vâris olsun; rabbim, onu rızana erdir!*”¹¹²

Görüldüğü üzere, diğer âyetlerden farklı olarak, mevlâ ibaresi burada yakın, hısım, akraba anlamında kullanılmaktadır. Konumuz açısından son derece mühim olan bu örnek bizim daha önce farklı başlıklarda sunduğumuz maddelerle/açıklamalarla

¹⁰⁸ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Meâli*, 600.

¹⁰⁹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî tefsiri*, 6/116.

¹¹⁰ Tabersî, *Mecmaü’l-Beyân*, 1;9.10/57-59.

¹¹¹ Meryem Sûresi 19/5.

¹¹² Karaman vd., *Kur’ân Yolu Meâli*, 319.

örtüşmektedir. Nitekim Ehl-i sünnet ve Şîa bu kelimenin mezkûr manasında ittifak etmiş olup hususen Şeyh Müfid, ikinci bölümde ele alacağımız üzere, kavramın bu anlamına dair muhtelif örnek ve deliller öne sürmektedir.

Bilindiği gibi Meryem Sûresinin ilk âyetleri Hz. Zekeriya'nın yakarış ve Rabbine nidasıyla başlamaktadır. O, kendisine Allah katından bir veli/oğul bahşedilmesini dilemiş ve kabul olan duası neticesinde hayretle karşılık vermiştir. Buradaki hikmetlerden birinin müminlerin yakîne olan bağlılıklarının ve inançlarının perçinlenmesi olabileceği söylenmektedir.¹¹³

Fahreddin Râzî buradaki “mevâlî” ifadesi için birden fazla isimden muhtelif anlamlar zikretmiştir. Bunlar; benden sonra yerime geçecek olanlar, asabe/akrabalar, amcaoğulları, yardımcı, mâlik ve dost manalarıdır. Müellif, Hz. Zekeriya'dan sonra yerine geçecek ve ticarî, siyasî ve dinî rolleri ikame edecek olan yakın akrabaların kastedilmiş olduğu görüşünde olup buna delil olarak dönemin örfüne göre kişinin vefatının ardından asabesinin iş başına geçtiğini söylemektedir.¹¹⁴

Keşşâf'ta yer alan ifadelere göre ise bu âyette zikredilen “mevâliye” ibaresi Hz. Zekeriya'nın yakınları olan kardeşleri ve amcaoğullarına işaret etmektedir. Nitekim eserde zikredildiği üzere velâyet; kurbiyet ve yakınlık ifade etmektedir. Zemahşerî'ye göre Hz. Zekeriya kendinden sonra “mevalisinden” yani akrabalarından birtakım kimselerin dinî hassasiyetler gözetmeden yaşamlarını idame ettirip iyi bir halef olamayacaklarından endişe etmiş aynı sebeple Allah'tan kendisine bir oğul (velî) istemiştir. Böylece temsiliyet makamı yine örnek alınacak mütedeyyin bir kimse tarafından deruhte edilecektir. Yine Zemahşerî'nin görüşlerine göre “min verâî”

¹¹³ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 4/141-144.

¹¹⁴ Fahreddin Râzî, *et-Tefsirü'l-kebir*, 11;21,22/155.

ifadesi “Benim arkamdan işi üstlenecek olanlardan korkuyorum.” anlamıyla irtibatlı olarak düşünülebilir.¹¹⁵ Şu durumda mevlâ kavramının anlamı; halef, kendinden sonra sorumluluk üstlenecek kimse manalarına gelmektedir. Dolayısıyla burada mevlâ kelimesinin çoğulu olan “mevâlî” ifadesine hısım, akraba anlamı yüklenmişken “velî” lafzına da halef manasının hamledildiğini görmekteyiz.

İmam Mâtürîdî bu âyetin tevilini yaparken Hasan Basrî’nin bir yorumunu nakletmektedir. Ona göre; Hz. Zekeriya, yakınlarının kendinden sonra mallarına vâris olacağı endişesiyle bu duayı yapmıştır. Ancak aynı metnin devamında bu görüş reddedilerek Peygamberlerin miras bırakmadığı hadisine yer verilmiş ve duada kastedilenin ilim ve dinî hayat biçimine halef olacak kimse olduğu açıklanmıştır.¹¹⁶ Görüldüğü üzere “mevâlî” lafzının manası “halef, kendinden sonra örneklik ve önderlik teşkil eden” anlamlarını ihtiva etmektedir.

Ferrâ’ya göre ise mevâlî; ölen kimsenin mirasçıları ve amcaoğulları anlamına gelmektedir. O, Arapçada velî ve mevlânın bir olduğunu ve aynı anlama geldiğini ifade etmektedir.¹¹⁷

Tabersî’nin tefsirinde bu âyet özelinde mevlâ lafzının pek çok anlamı zikredilmektedir. Yakınlık ve amcaoğlu manaları öne çıkarılarak dilde sekiz farklı anlamı olduğu söylenmektedir. Bunlar daha önce muhtelif yerlerde verdiğimiz üzere: köle, köle azat eden, velî, evlâ olan, amcaoğlu, komşu, damat ve ortak anlamlarıdır. Müellif bu manaları zikretmekle beraber bir de şiir eklemektedir ki konumuz açısından güzel bir örnektir:

فأصبحت مولاهم من الناس بعده

¹¹⁵ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 4/142-144.

¹¹⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân tercümesi*, 9/160-161.

¹¹⁷ İbn Manzûr, “vly”, 15/408.

وأحرى قریش أن تهاب، وتحمدا

“İnsanların ardından ona efendi oldu,

Kureyş’in en layık olanı korkulacak ve övülecek hale geldi.”¹¹⁸

Kuşeyrî Meryem suresi beşinci âyetin tefsirinde Hz. Zekeriya’nın duasında korktuğunu belirttiği şeyin kendisinden sonra gelecek olan kuzenlerinin Peygamberliği devam ettirmesi olduğunu söylemektedir.¹¹⁹ Dolayısıyla burada da yine akraba, kuzen gibi anlamların merkeze alındığı görülmektedir.

1.3.4. Mevlâ Lafzının Dost Anlamında Geçtiği Âyetler

(i) Duhân Sûresi 41. Âyet

Duhân sûresi 41. âyette mevlâ kelimesi iki kez geçmektedir. Âyetin Arapçası

şu şekildedir: ¹²⁰يَوْمَ لَا يُغْنِي مَوْلَى عَنْ مَوْلَى شَيْئًا وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ

Meâli ise “O gün hiçbir dostun dostuna bir faydası dokunmaz, onlar başka yerden de bir yardım görmezler.”¹²¹ şeklinde verilmiştir. Bu âyette “mevlâ” kelimesinin “dost” manasında kullanıldığı çok açık bir şekilde görülmektedir.

Keşşâf Tefsiri’nde de “akraba veya başka bir dost” olsun fark etmeksizin herhangi bir yakından yardım görülemeyeceği anlatılarak yine dost anlamında yorumlamıştır.¹²²

¹¹⁸ Tabersî, *Mecmaü’l-Beyân*, 1995, 1;5,6399-400.

¹¹⁹ Kuşeyri, *Kuşeyri tefsiri*, 3/288.

¹²⁰ ed-Duhân 44/41.

¹²¹ Hayrettin Karaman vd., *Kur’ân yolu*, 685.

¹²² Zemahşerî, *Keşşâf tefsiri*, 6/108-110.

İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) ise buradaki mevlâ lafzının “akrabalıktan ve bir başka sebepten meydana gelen dostluk” anlamında kullanıldığını söylemiştir.¹²³

Şîî tefsir kitabı *Mecmaü'l-Beyân*'da mevlâ lafzının ortak, yardımcı ve amcaoğlu anlamları zikredilmiştir. Bununla birlikte işlerinde yardımcı olacak kimse anlamı verilmiştir.¹²⁴ Dolayısıyla burada da akraba anlamının merkeze alındığı ama aynı zamanda Hz. Ali'nin imametine zemin hazırlamak için “amcaoğlu” yorumunun da eklendiği görülmektedir.

Bu âyetin yorumuna dair çeşitli kaynaklara bakıldığında genel olarak dost manasının verildiğini ifade etmek mümkündür. Buradaki dostluk yalnızca bir arkadaşlık bağı olmayıp aynı zamanda akrabalıktan doğan yakın ilişki ve bağı da ihtiva etmektedir. Nitekim mezkûr âyetten hareketle Ehl-i sünnet'in Gadîr-i hum rivayetlerinde “dost” manasını öne çıkarırken kullanabileceği delillerden biri olarak Duhân sûresi gösterilebilir.

(ii) Hadîd Sûresi 15. Âyet

Hadîd sûresinin on beşinci âyeti Şîa'nın önemli delilleri arasındadır.

فَالْيَوْمَ لَا يُوْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ وَلَا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مَأْوِيَكُمْ النَّارُ هِيَ مَوْلَاكُمْ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ¹²⁵

Bu âyetin meâli “Bugün artık ne sizden ne de açıkça inkâr edenlerden bir fîdye kabul edilir. Varacağınız yer ateştir. Size yaraşan odur. Ne kötü bir gidiş!” olarak verilmiştir.¹²⁶

¹²³ İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu'l-Beyan tefsiri: (tam metin tercüme)*. (İstanbul: Osmanlı Yayınevi), 801-802.

¹²⁴ Tabersî, *Mecmaü'l-Beyân*, 1;9,10/113.

¹²⁵ el-Hadîd 57/15.

¹²⁶ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Meâli*, 576.

Keşşâf'ta “mevlâ” lafzının karşılığı olarak sahip ve dost anlamları tercih edilmiş beraberinde Lebîd b. Rebîa'nın (ö. 40 veya 41/660 veya 661), daha önce de zikretmiş olduğumuz, şiiri delil gösterilmiştir.¹²⁷ Cehennemliklerin layık ve müstahak oldukları yerin “mevlâkum” ifadesiyle ortaya konması burada mühimdir. Diğer yandan aynı lafızla “yardımcı” anlamının kastedildiği ihtimali de değerlendirilmektedir. Eserde zikredilen bir başka yorum ise dünya hayatında kötü amellere yakın olanların ahiret gününde cehenneme yakın olması ve bu halin “mevlâ” kavramıyla açıklanmasıdır.¹²⁸ Şu hâlde mezkûr âyetin konumuz açısından güzel bir örnek teşkil ettiğini ve Ehl-i sünnetin görüşlerini destekler nitelikte manaları haiz olduğunu söylemek mümkündür.

İmam Mâtürîdî bu âyeti Mu'tezile'nin mürtekib-i kebirenin ebedî cehennemde olacağı iddiasını çürütmekte delil olarak kullanmıştır. Bununla birlikte “mevlâ” ifadesine “uygun ve layık” manalarının verildiğini görmekteyiz. Kafirlerle yaraşan, onların fiillerine yani küfürde ısrar etmelerine münasip olanın cehennem olacağı anlatılmak istenmiştir.¹²⁹

Mecmaü'l-Beyân'da ise yapıp ettikleri günahlar sebebiyle kafirler için uygun ve evlâ olanın cehennem ateşi olacağı söylenmiş dolayısıyla mevlâ ifadesine “evlâ” anlamı yüklenmiştir. Burada aynı zamanda sığınak manasıyla gördüğümüz mevlâ kavramı; cehennemliklerin günahları sebebiyle layık görüldükleri konum anlamıyla öne çıkmıştır.¹³⁰ Şîa bünyesinde bu âyetin sıklıkla zikredildiği ve “evlâ” anlamını

¹²⁷ [Yaban sığırının] her iki ‘ara’sı da kendisinin daha yakın olduğunu hissetmeye başladı korkuya [avcıya]

¹²⁸ Zemahşerî, *Keşşâf tefsiri*, 6/582.

¹²⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân tercümesi*, 14/374-375.

¹³⁰ Tabersî, *Mecmaü'l-Beyân*, 1;9,10/392.

destekleyen yorumlarla sunulduğunu söylemek mümkündür. Ehl-i sünnet mezhebi ise “yardımcı” anlamını tercih etmiştir.

1.4. Tasavvuf Eserlerinde Mevlâ Kavramı

Velâyet kavramının Şîa menşeli kullanımı, bununla birlikte tasavvuf – teşeyyu’ ilişkisi bağlamında Sünnî gruplarda da görülmesi bilinen bir husustur. Erken dönemlerden itibaren Şîi kimliğin inşasında önemli rol oynamış olan bu kavram mezhebin nübüvvet doktrininin bel kemiğini oluşturmaktadır.¹³¹ Bizim konumuz açısından “men kuntu mevlâhu...” rivayetine irca eden “velâyet” bahsinin anlaşılması için “veli” lafzına itlak olunan anlamları incelemek gerekmektedir. Buna göre veli kavramı ism-i mef’ûl olarak değerlendirilirse “işlerini Allah’ın üzerine aldığı, kendi nefesine bırakmadığı kimse” olarak anlaşılır. Aynı kavram ism-i fâil olarak kabul edildiğinde ise “Allah’a ibadet ve itaat görevini yerine getiren” (O’na olan itaatini tevellî eden, yüklenen) demektir.¹³²

Sözlüklerde velâyet ve vilâyet lafızları benzer anlamlarla anılmaktadır. Burada üzerinde durulması gereken hususlardan biri ise vilayet kelimesiyle ifade edilen güç, otorite gibi mülkiyet belirten anlamların bu lafız özelinde karşılık bulmamasıdır. Yani vilayet dendiğinde Kur’ân’da belirtildiği gibi yerlerin ve göklerin hakimiyeti olgusu söz konusu olmayıp belirli bölgede sınırlı ve sınırlandırılmış aynı zamanda bir üst otoriteye bağımlı kılınmış yetkiden bahsedilmektedir. Nitekim İslam tarihi verilerinden de hareketle halife tarafından görevlendirilen ancak kendisinden memnun

¹³¹ Yunus Eraslan, *Şîa ve tasavvuf açısından imâmet-velâyet ilişkisi*. (Ankara : İlahiyat, 2022), 104-105.

¹³² Mustafa Çağrı, *Kutsiyet Velâyet Keramet İslâmî Kaynaklarda Nasıl Anlaşıldı? Günümüzde Nasıl Anlayabiliriz?* (İstanbul : İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur’ân Araştırmaları Merkezi (KURAMER), 2021), 49.

kalınmayan vâlilerin hal’ edildiği; dolayısıyla temsil ve idare yetkisi bulunmakla birlikte hiyerarşik düzenin ilk sırasında yer almayan bir “vâli” ya da “imam” figürünün var olduğu yorumunu yapmak mümkün görünmektedir.¹³³

Şîa ve Sûfî ekolün -daha önce zikredildiği üzere- yakınlık ve benzerlik gösterdiği en önemli kavramlardan biri şüphesiz ki velâyet lafzıdır. Asıl itibarıyla sözlük manalarının sınırları dahilinde kalan ancak devam eden süreçte muhtelif yorumlara tabi tutulan bu kavram özelinde Şîa’nın serdettiği düşüncelere sufilerin de mutabık olduğunu görmek dikkat çekicidir. Bu lafızla birlikte tüm Müslümanlara vaat edilen himaye ile yardımın belli bir gruba hasredilebileceği, Şîa için düşünüldüğünde Peygamber soyundan gelen imamların bu hakka sahip olduğu iddia edilmektedir.¹³⁴

Şîa’nın beş temel esasından biri olan velâyet/imâmet erken dönem öğretisinde iki temel manayı haizdir. Buna göre velî ya da imam adı verilen kimse müminlerin en mükemmel “efendisi”, Allah’ın ve Peygamberinin “dost”u ve en yakın yardımcısıdır. Şu durumda velî, vasî ve mevlâ kelimelerinin eş anlamlı olduğu görülür. İkincisi ise imamlarına şek ve şüphe duymadan bağlanmış olan müntesiplerin inanç ve teslimiyetleridir.¹³⁵ Her iki halde de sorgulanamaz bir muhabbet bağı ve yargılanamaz bir otorite vurgusu olduğu aşîkardır.

Mevlâ kavramının tasavvuf ilminde değerlendirilmesinin imkanları velî lafzına yüklenen anlamlarla bağlantılıdır. Buna göre tasavvufun bir ilim olarak teşekkül ettiği dönemden önce de lafzen olmamakla birlikte muhteva olarak bu tür düşünce kalıplarının ve ritüellerin olduğu bilinmektedir. Erken devirlerde Sünnîler ile Şîîlerin

¹³³ Eraslan, *Şîa ve tasavvuf açısından imâmet-velâyet ilişkisi.*, 101.

¹³⁴ Eraslan, *Şîa ve tasavvuf açısından imâmet-velâyet ilişkisi.*, 104.

¹³⁵ Eraslan, *Şîa ve tasavvuf açısından imâmet-velâyet ilişkisi.*, 108; Mohammad Ali Amir-Moezzi, *The spirituality of Shi’i Islam : beliefs and practices.* (London : I.B. Tauris, 2011), XXII, 585 s./246-247.

ortaklık sağladığı alanlardan biri olarak tasavvuf; velî ve evliyâ kavramları ekseninde merkeze alınmalıdır. Nitekim esasında her iki ekol de bu lafızları samimiyet ve Allah’a yakınlık olarak yorumlamıştır. Devam eden süreçte ise ıstılah haline gelen bu kavramlar Allah’ın “kayırdığı” ve özel bir ihsanda bulunduğu kimseler olarak karşımıza çıkmaktadır. Süreç içinde ise batınî ve sırrî bilginin sahibi, şefaathçi ve ilahi bilgiye ulaşmak üzere tevessül edilmesi gereken keramet sahibi bir hüviyet kazanmıştır. Dolayısıyla bizim konumuzla doğrudan ilişkilendiremeyeceğimiz anlamların muhtevi olduğu görülmektedir.¹³⁶ Veli kelimesine yüklenen bu anlamlar doğrultusunda velâyet kavramı ele alındığında Allah ile salih kulları arasındaki karşılıklı sevgi ve dostluk bağının kastedildiği ortaya çıkmaktadır.

Şîa’nın velâyet bahsine bu denli ehemmiyet vermesinin bir diğer sebebi ise Peygamber’e atfettikleri üç temel vasıf olan nübüvvet, risalet ve velâyet vecihleridir. Burada risâlet vazifesi Peygamber ile imam arasında iş bölümü yapılarak tahakkuk eder ki buna göre dinin zahirî bilgisini tebliğ etmek Peygamberin görevi; derûnî bilgiyi açıklamak ise imamın görevidir. Aynı sebeple Nebi’nin vefatının ardından velâyet müessesesi ile imâmet halkası devam etmiştir. Dolayısıyla bunlar Allah’ın verdiği makam ve mevkiler olup ilahi kaynaklı kabul edilmektedir.¹³⁷

Mu’tezile’nin öngördüğü imâmet anlayışına göre velâyet kavramı siyâsî bir otorite olarak karşımıza çıkar ve manevî anlamda bir kutsiyet taşımaz. İslam devletinin istikrarı için imamın varlığının aklen zaruri görülmesi hususu bu meselenin temelini

¹³⁶ *Milletlerarası tarihte ve günümüzde Şiîlik sempozyumu 13-15 Şubat 1993 = International symposium on al-Shiism throughout history and today: (Tebliğler ve müzakereler) [Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiîlik Sempozyumu (1993 : İstanbul)]*. (İstanbul : İslami İlimler Araştırma Vakfı, 1993), 515-518.

¹³⁷ Ayış, “Tasavvufa Yönelik Eleştiriler Bağlamında ‘Velâyet’ Kavramının Kaynaklarda Ele Alınışı”, 55-58.

teşkil eder. Mu'tezilî âlimlerin, âyetlerde geçen velî, evliyâ ve mevlâ gibi kavramların, birbirlerinin iyiliğini isteyen ve yardımında bulunan kimselere işaret etmekte olup Allah ile dostluğun mümkün olmadığı iddiasını savundukları kaydedilir.¹³⁸

Mu'tezile ve Ehl-i sünnetin ortak görüşü olarak imam -layık olsun ya da olmasın- öne çıkarılmıştır ve dünya işlerinin devamlılığının sağlanması için ümmetin bir yöneticiye ihtiyacı vardır. Ancak bu durum şer'î bir hal arz etmeyip dinin asli unsurları arasında görülemez. Şu hâlde imama atfedilen velî'lik, Allah ile dostluk/yakınlık ve ümmetin maslahatına uygun işleri yürütmektir.¹³⁹

Sonuç olarak tasavvuf ilmi sınırları dahilinde mevlâ kavramının müstakil bir anlam kazandığını söylemek mümkün görünmemektedir. Tasavvuf eserlerinde mevlâ ifadesinden ziyade velî ve velâyet kavramları üzerinde durulduğu tespit edilmiştir. Hususen velâyet teorisinin ortaya çıkışı ve gelişimi ile beraberinde getirdikleri, çalışmaların yekununu oluşturmakta ve literatürün buna göre yön almasına sebep olmaktadır.

1.5. Fıkıh Eserlerinde Mevlâ Kavramı

Fıkhi bir terim olarak velâyet kelimesi, başkası üzerinde tasarruf yetkisine sahip olmak anlamında kullanılır.¹⁴⁰ Mevlâ kelimesi ise muhtelif tamlamalarla kullanılır. Burada İslam hukuku kaynaklarına göre mevlâ kavramının kullanımlarına dair bazı örnekler vermeye çalışalım.

¹³⁸ Muhammed Nurullah Çınar, *Velâyet düşüncesinin oluşum süreci ve erken dönem tasavvufunda İslam'ın ideal insan tipi* (İstanbul Üniversitesi, 2021), 58.

¹³⁹ Mahsum Aytepe, "İmamet'in Vucubiyeti Tartışmaları: Kadı Abdülcebbar-Şerif Murtaza", *Kelam Araştırmaları Dergisi* XIV/1 (2016), 115.

¹⁴⁰ H. Yunus Apaydın, "Velâyet", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/15-19.; Yunus Eraslan, *Şîa ve tasavvuf açısından imâmet-velâyet ilişkisi*. (Ankara: İlahiyat, 2022), 104.

Mevlâ fıkıh ilminde hem azat eden hem de azat olunan anlamında kullanılmıştır. Aradaki azatlık bağı sebebiyle yakınlık kurulduğu iddiasını ihtiva eder. Aynı zamanda İslam hukukunda kölesini azat eden efendi ve azat edilen köle ile aralarında velâ sözleşmesi bulunan iki taraftan birini karşılayan bir anlama sahiptir. Buradaki mevlâ kelimesinin çoğulu mevâlîdir. Mevlâ'l-itâkâ ise bir köleyi azat eden kişiye verilen isimdir. Mevlâ'l-muvâlât kelimesi velâ akdi yapan kişilerden mevlâ-ı âlâ kabul edilir. Mevlâ-ı âlâ burada velâ akdinî kabul eden şahıstır. Mevlâ-ı esfel ise velâ akdinî yapılmasını talep eden kişidir.¹⁴¹ Velâ kelimesi âzat olmaktan veya muvâlât sözleşmesinden doğan hükmî akrabalık bağına ifade eder.¹⁴² Dolayısıyla “men kuntu mevlahu...” hadisinin mezhepler arası tartışmalar bağlamında anlaşılmasını hedeflediğimiz bu çalışmada İslam fıkıh literatürüne müracaat edildiğinde mevlâ kelimesi ile köle, azat eden efendi ve aralarında velâ sözleşmesi bulunan iki kimsenin kastedildiği anlaşılmaktadır.

“Mevlâ Kelimesi ve Anlam Dünyası” olarak başlıklandırılan bu bölümde temel İslam disiplinlerinden; Belagat, Hadis, Tefsir, Tasavvuf ve Fıkıh alanlarında “mevlâ” lafzının nasıl anlaşıldığı ve hangi anlamlarıyla tebâruz ettiği açıklanmaya çalışılmıştır.

Tüm bu alanlarda ulaşabildiğimiz en erken kaynaklardan ve nitelikli eserlerden istifade edilmiştir. Çoğunlukla Arapça kaynaklara müracaat ettiğimiz için “mevlâ” lafzının bağlamlarını daha doğru değerlendirme fırsatı bulduğumuzu düşünüyoruz. Evvelâ sözlük anlamını incelediğimiz mevlâ kavramı dost, yardımcı ve işleri üstlenen kimse, lider anlamlarıyla öne çıkmaktadır. Bununla birlikte bilhassa erken dönem şiirlerinde amcaoğlu/kuzen anlamının da kullanıldığı görülmektedir. Öte yandan,

¹⁴¹ Mehmet Şener, “İslâm Miras Hukuku ile İlgili Terimler”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1994), 35.

¹⁴² Özen, “Velâ”. 43/11-15.

mevlâ kavramı, hadis metinlerinde yüce Allah için kullanıldığında “Rab”, insanlar için kullanıldığında da köle ve efendi anlamlarına geldiği tespit edilmiştir. Hadis kaynaklarında amcaoğlu, ortak vs. anlamında verebileceğimiz bir rivayetin olmadığını yahut bizim bulamadığımızı ifade etmek isteriz. Bununla birlikte tefsir başlığı bize çok zengin bir anlatı sunmaktadır. Burada Rab, Yardımcı/Destekçi, Akraba ve Dost anlamlarının muhtelif örneklerini görmek mümkündür. İlgili her bir âyeti müstakil bir başlık altında değerlendirdiğimiz bu kısımda Sünnî, Şîi ve bazen Mu'tezilî kaynaklardan faydalanan mukayeseli bir anlatım gerçekleştirmeye özen gösterdik. Dolayısıyla aynı örneğin farklı mezheplerce nasıl ele alındığı ve yorumlandığını gördük.

Tefsir başlığı altında “mevlâ” lafzının genel olarak “yardımcı” ve “dost” anlamlarının esas alınması gerektiğine dair çeşitli örnekler zikrettik. Tasavvuf ilmi sınırlarında ise daha ziyade “velâyet” kavramı eksenli okumalar yaptık. Buradaki en önemli bulgu zikrolunan kelimenin “belirli bölgede sınırlı ve sınırlandırılmış aynı zamanda bir üst otoriteye bağımlı kılınmış yetki” olarak anlamlandırılmasıdır. Diğer yandan fıkıh başlığı altında şer'î hukukun hükümlerine bağlı olarak kelimenin “köle” ve “köle azat eden” ya da azatlık bağı sebebiyle kurulan “yakınlık” olarak anlaşıldığı görülmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

Şİİ KAYNAKLARDA MEVLÂ KAVRAMI

Bu bölümde Şîi literatürde mevlâ kavramının neden bu kadar önemli olduğunu ve hangi anlamlarının öne çıkarıldığını inceleyeceğiz. İkinci bölümü planlarken Usûlî damarın kurucusu olarak kabul edilen Şeyh Müfid'in iki risalesini temel kaynak olarak belirledik. Bu risalelerin tercih edilme sebebi konu hakkında yazılan ilk Şîi-İmâmî metinler olması ve mezhebin bakış açısını genel hatlarıyla açıklamasıdır. Aynı zamanda mevlâ kavramı hakkında öne sürülen iddia ve yorumların burada ele alınmış olmasıdır. Müellifin konu hakkında bir risalesi varken onu ikinci risaleyi yazmaya sevk eden saiklerin neler olduğunu; neden birinciyle iktifa etmeyip bir diğer risale yazma ihtiyacı hissettiğini ortaya koymaya çalıştık. Aynı zamanda kullandığı yöntem ve tespitlerin kendinden sonra nasıl etkiler uyandırdığı sorusunu gündeme getirdik. Bu risalelerin Şîa'nın imâmet nazariyesi üzerindeki tesirinin mahiyet ve derecesi bizim çalışmamız adına oldukça önemli bir husustur.

Şeyh Müfid hakkında Türkiye'de yeterince çalışma yapılmıştır. Biz müellifin hayatını kısaca ele almayı yeterli gördük. Bahsi geçen risaleler hakkında ise ayrıntılı bilgi vermeye çalışacağız.

Mevlâ kavramının mezhepler arası polemiklerde neden önemli olduğunu anlamak için Şîa'nın en güçlü imâmet delili olan Gadîr hadisesi ve bu olaya yüklenen anlam ele alınmalıdır. Çalışma konumuz olan “mevlâ” lafzının burada hangi manasıyla kullanıldığı ve İslam tarihi boyunca nasıl değerlendirildiği son derece mühimdir. Nitekim birçok mezhebin görüş beyan etme ihtiyacı hissettiği “mevlâ” kavramı, Şîa için mevcut imâmet nazariyesinin temelini teşkil etmesi itibariyle oldukça önemlidir.

2.1. Şîî ve Sünnî Kaynaklarda Gadîr-i Hum Hadisesi

Gadîr-i Hum, kaynaklarda çok önemli bir hadiseyle bağlantılı olarak anlatılsa da asıl itibariyle Mekke ile Medine arasında yer alan ve iskâna elverişli olmayan bir bölgenin adıdır. Eski Hac yolunun üzerinde bulunan bu mevki, yeni yolların yapımıyla birlikte tercih edilmemeye başlanmıştır.¹⁴³ Konumu ve fiziki şartları sebebiyle sık uğranılan bir bölge olmadığı söylenebilir.

2.1.1. Şîî Kaynaklarda Gadîr-i Hum Hadisesi

İlk dönem mezhepleri arasında addedilen Şîa, devlet başkanlığı olan imâmeti dinî ve dünyevi tüm konulara teşmil ederek bu görevin Allah ve resulü tarafından doğrudan Hz. Ali ve evlâdına verildiğini savunmaktadır.¹⁴⁴ Şîî itikadına göre imâmet dinin aslî unsurları (usûlü'd-dîn) arasında değerlendirilmekte dolayısıyla ana esaslardan biri olarak görülmektedir. İmamet bahsinin en önemli delillerinden biri ise Gadîr-i Hum olayı ve burada söylendiği rivayet edilen “Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır.” hadisidir.

Şîa için imâmet usûlü'd-din meselelerinden biri olup nass ile sabittir. Bahsedildiği üzere imâmetin önemli delillerinden biri olarak Gadîr hadisesi ve bununla bağlantılı olan mevlâ kavramı konumuzun ana hattını oluşturmaktadır. Ancak burada imâmetin Şîa nezdindeki önemi ve konumu üzerinde bir nebze durmak

¹⁴³ Ethem Ruhi Fırlı, “Gadîr-i Hum”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/279-280.

¹⁴⁴ Halil İbrahim Bulut, *İslam mezhepleri tarihi*. (Ankara : Diyanet İşleri Başkanlığı, 2016), 283.

istiyoruz. Böylece inceleyeceğimiz mevzunun ehemmiyet ve ciddiyeti daha net olarak anlaşılacaktır.

İslam hayatın her alanını kuşatan bir dindir. Müslüman toplumlar devlet düzeni/siyasal yaşam, manevi hayat/dinî öğretiler ve sosyal düzene dair bilgiye ihtiyaç duyar. Aynı sebeple Şiîler, bu ihtiyacın karşılanması için bir rehberin varlığını zorunlu görerek Allah tarafından tayin edilmiş bir lider profilinin vucûbiyetine ileri sürer.¹⁴⁵ Literatürde “imam” sözcüğüyle karşılanan önder kişi birtakım özelliklere sahiptir. Bu konuda çeşitli Şiî fırkalar farklı görüşler ileri sürmüştür. İmamlara insanüstü özellikler atfeden aşırı gruplar bir yana ana gövdeyi oluşturan günümüz İmâmiyye/İsnâaşeriyye bile izahı zor bazı esaslar kabul etmiştir. Ancak biz, Şîa’nın ana gövdesini oluşturan günümüz İran Şiîliğini dikkate alarak meseleyi izaha çalışacağız.

İmam “ümmetin idaresini üstlenen kişi”, imâmet ise “imamın üzerine aldığı görev” anlamında kullanılır. Şiî düşüncede imâmet dinîn temel esasları arasında telakki edilir ve imamı tanıyıp peşinden gitmek Müslüman olmanın, olmazsa olmazı kabul edilir. İmam ilahi tecelliye mazhar olduğu için eşyanın künhüne ve bâtınına vâkıf olduğu kabul edilir ve böylece hakikatlere ulaştığı belirtilir.¹⁴⁶ Tüm Şiîler imamın Hz. Ali soyundan olması gerektiği hususunda ittifak halindedir. Bununla birlikte genel olarak Zeydîlerin¹⁴⁷ dışındakilere göre imâmet dışarıdan müdahaleyi kabul eden bir kurum olmayıp Allah tarafından belli kişilere hasredilmiştir. İmamlar Allah’ın

¹⁴⁵ Tabatabaî, Muhammed Hüseyin. “İmamın Bilgisine Dair (İmamet Düşüncesi)” çev. Mustafa Akçay. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* IV/3, (2004), 121-136.

¹⁴⁶ Mustafa Öz- Avni İlhan, “İmâmet”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 200), 22/201-203.

¹⁴⁷ Zeydîlerin imâmet anlayışı hakkında bkz. Mehmet Ümit, “Zeydiyye Mezhebi, İmamet Anlayışı ve Sahâbe Hakkındaki Görüşleri”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* I/2 (2015), 93-118.

yeryüzündeki halifeleridir ve her dönemde hakkında nass olan, hatadan muaf bir imamın bulunması vâciptir.¹⁴⁸

İlahi dinin koruyucusu olarak imamın varlığı zorunludur. İmam maddi dünyada olduğu gibi manevi ve batını dünyada da insanlara rehberlik eder.¹⁴⁹ Şîa'ya göre arzın fesada uğramaması ve nizamın devamlılığı için hüccet (Peygamber ve imam) bulunmak zorundadır. İmamlar Allah'ın, insanlar tarafından bilinmesini sağlayan vesilelerdir. Şayet hüccet bulunmazsa hak-batıl ayrımı yapılamayacağından helal ve haramlar bilinemez, gerektiği gibi kulluk yapılamaz. Yaratıcının imam göndermesi bu bağlamda lütuf olarak değerlendirilir.¹⁵⁰ Kelamî bir kavram olarak *lütuf* anlayışıyla Allah'ın mükellef kıldığı kullarına lütufta bulunmasının zorunlu bir düşünce olduğu savunulur.¹⁵¹ Şeyh Müfid'in sistemleştirdiği bu düşünceye göre Allah'ın yeryüzündeki düzeni sağlamak ve dinini tebliğ etmek üzere Peygamber göndermesi vacip olduğu gibi imam göndermesi de vaciptir. Aynı şekilde Peygamberin benzer gayelere matuf olarak kendinden sonra imam ataması da onun görevleri arasındadır. Bu durum yaratıcının adalet sıfatıyla doğrudan ilişkilendirilerek ele alınır. İnsanları hayra götüren ve masiyetten sakındıran önderler olarak Peygamber ve imamlar ilahi iradeyle seçilerek göreve getirilir. Ayrıca Müfid; Kur'an, sünnet, icma ve akıl delilleriyle imamı tanınmanın farz oluşunu ispata girişir.¹⁵²

¹⁴⁸ Tehran Nuriyev, "Şîa ve Ehl-i sünnet'e Göre İmâmet (Kummî ve İbn Kesîr Tefsirleri Çerçevesinde) = The Imamah According to Ahl al-Sunnah and Shi'a (From the Perspective of Ibn Kathir and Qummi Tafsirs)", *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi [Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]* VI/2 (2020), 582-583.

¹⁴⁹ Tabatabaî "İmamın Bilgisine Dair", 133.

¹⁵⁰ Mehmet Zeki İşcan, "İmamiyye Şîasında Politik Bir Teori Olarak İmamet'in İmkânı", *EKEV Akademi Dergisi* VI/10 (2002), 74.

¹⁵¹ İlyas Çelebi, "Lutuf", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/239-241.

¹⁵² Halil İbrahim Bulut, "Şîî-Usulî Gelenekte Hz. Ali ve İmametinin Dayanakları: Şeyh Müfid Örneği", *Hazret-i Ali (Sempozyum)*, (2009), 79.

Şîî-İmâmî düşüncede Hz. Ali'nin imâmeti üstlenmediği bir durumda Peygamberden sonra İslam'ın yok olacağı mesajı işlenerek Ali'den başkasının bu görevi yürütemeyeceği tasavvuru oluşturulur. Söz gelimi Küleynî (ö. 329/941), imam ile insan bedenindeki kalp arasında özdeşlik kurarak nasıl ki kalbin işlevsiz kalması halinde hayatın devam etmeyeceği biliniyorsa imamın yokluğunda da dinî hayatın yaşanamaz hale geleceğini söyler.¹⁵³ Bu anlayış her dönemde bir imam bulunması gerektiğinin alt yapısını hazırlar. Nitekim Şîî kaynaklar imama duyulan ihtiyaç ve varlığının zorunluluğuna dair nakledilmiş haberlerle doludur.¹⁵⁴

Şîa'ya göre imamlar, nebevî ruhu temsil ederek vahyin muhafazasıyla birlikte ilahi mesaj alma misyonunu yüklenir. İmamet ve nübüvvet bir kişide toplanabileceği gibi ayrı ayrı da bulunabilir. Sünnî ve Şîî kaynaklarda yer alan Peygamberliğin delilleri bahsi burada aynen korunmuş olup imamlar için de geçerlidir.¹⁵⁵

Şîî ulemanın Hz. Ali'nin nass ile tayin edildiğine dair çeşitli delilleri vardır. Bazı âyetlerin yanı sıra Gadîr-i Hum, Sefine, Sakaleyn, Hak, Menzile, yakın akrabaları davet ve diğer hadisleri bu konuda hüccet gösterirler.¹⁵⁶ Bu rivayetlerin önemli bir kısmı Sünnî kaynaklarda da yer alır. Ancak elbette her iki mezhep bunları farklı anlamış, anlatmış ve yorumlamıştır. Aksi durumda bunca sorun ve problemin ortaya çıkması zaten beklenmezdi. *El-Mîzân* adlı eseriyle tanınan Şîî müellif Tabâtabâî'ye göre (v.1981) bu rivayetlerin Sünnîler tarafından yapılan yorumu, konuyu cevapsız ve muğlak halde bırakmak isteyişlerinin bir tezahürüdür. Diğer yandan Hz. Peygamberin

¹⁵³ Küleynî, *Usul-i Kafi*, (nşr. Cevad Mustafavi), intişarat-i ilmiye-i İslami, trs. , I, 250, 274; 238, 251, 260-261, 273-280, II, 198, 210. Bulut, “Şîî-USuli Gelenekte Hz. Ali ve İmametinin Dayanakları”, 78.

¹⁵⁴ Bulut, “Şîî-USuli Gelenekte Hz. Ali ve İmametinin Dayanakları”, 78.

¹⁵⁵ Tabatabâî “İmamın Bilgisine Dair”, 132.

¹⁵⁶ Bu rivayetler ve değerlendirmesiyle ilgili olarak bkz. Abdullah Ünal, “İmamet Teorisinin Referanslarında Ehl-i Sünnet ve Şîa'ya Göre Hadis”, 2006.

devlet başkanlığında ihtiyatlı bir tutum sergileyerek merkezden uzak kalması gerektiği vakitlerde yerine vekil bıraktığını görüyoruz. Şîa'nın iddiasına göre; kişisel ve siyasal işlerin idame etmesi için yerine naib atayan Peygamberin İslam toplumunun başsız kalacağını bilmesine rağmen açıklama yapmaması düşünülemezdi.¹⁵⁷ Dolayısıyla Şîa, Hz. Peygamber'in kendisinden sonra işbaşına geçecek birisini mutlaka belirlemiş ve tayin etmiş olduğunu kabul etmiştir.

Şîa, Gadîr hadisesiyle ilgili geniş bir literatüre sahiptir. Bu konu ayrıntılı olarak pek çok eserde incelenmiş ve Hz. Peygamber'in mezkûr gündeki fiilleri neredeyse her anıyla tafsilatlı olarak anlatılmıştır. Mezhep mensupları rivayeti şu şekilde işlemektedir: Hz. Peygamber hicretin onuncu yılında hac farızasını ifa etmek üzere Mekke'ye gitti. Bu farızayı yerine getirdikten sonra yine kalabalık bir grupla Medine'ye doğru yola çıktı. Medine'ye dönüş yolunda, Mısır ve Iraklıların kafileden ayrılacakları mevkie varıldığında durma emri verdi. Peygamber önden gidenlerin geri dönmesini ve arkada kalanların kendilerine yetişmesini istiyordu. Bulundukları yer olan Gadîr-i hum kurak bir arâzîydi. Zilhiccenin 18'i olduğu için hava hayli sıcaktı. Öyle ki bazıları abalarının bir kısmıyla başlarını örtüyor, bir kısmıyla da oturdukları yerin sıcığından sakınıyorlardı. Herkes toplandığında Cebrail geldi ve şu âyet nazil oldu: "Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer böyle yapmazsan elçilik vazîfeni yerine getirmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır."¹⁵⁸ Allah Teâlâ bu âyetle birlikte Ali'nin vasiliğini ilan etmiş ve Hz. Peygamber'e cemaatine bu durumu ilan etmesini istemiştir.

¹⁵⁷ Tabatabaî, "İmamın Bilgisine Dair", 123-125.

¹⁵⁸ el-Mâide 5/67.

Hız. Peygamber öğle namazını kıldırdıktan sonra cemaatine hitap etmek üzere yüksekçe bir yere çıktı. Ardından, bir süre sonra Rabbinin davetine icabet edeceğini söyledi. Orada bulunanlar ise kendisinden razı olduklarını belirttiler. Bunun üzerine Peygamber, İslam'ın esaslarından bir kısmını zikrederek şehadet getirmelerini istedi. Sonrasında buyurdu: “Ben sizin aranızda iki şey bırakıyorum; onlara sarıldığınız sürece sapıklığa düşmezsiniz. Biri Allah'ın kitabı ve biri de Ehl-i beytim-itretimdir. Ey İnsanlar! Dinleyin! Hiç kuşkusuz, Allah'ın mesajını tebliğ ettim. Sizler (Kevser) havuzunun başında yanıma geleceksiniz. Ben, sakaleyn hakkında nasıl bir tavır takındığınızı soracağım. Sakaleyn; yüce Allah'ın kitabı ve benim Ehl-i beyt'imdir.” İmâmiyye Şiası'na göre bu hadis imamların ismet sıfatına sahip olduğunu ve imâmetin gerekliliğini ortaya koymaktadır.¹⁵⁹

Yine Şîa'nın iddialarına göre hadisenin devamı şöyledir: Peygamber, Ali'nin kolundan tuttu ve her ikisinin de koltuk altı görünecek ölçüde yukarıya kaldırdı. Böylece herkes Ali'yi gördü ve tanıdı. Ardından “Ey insanlar! Müminlerin kendilerinden, onlara daha evlâ kimdir?” dedi. “Allah ve Resulü daha iyi bilir.” cevabını alınca devam etti: “Allah-u Teala benim mevlâmdır, ben de mü'minlerin mevlâsıyım; ben onlara kendilerinden daha evlâyım. Öyleyse ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır. Allah'ım, onu seveni sev, ona buğzedene buğzet; ona yardım edene yardım et, ondan yardımını esirgeyenden yardımını esirge; o nereye dönerse hakkı onunla döndür. Biliniz ki, bu sözleri hazır olanlar hazır olmayanlara bildirmelidirler.” Peygamberin bu açıklamalarından sonra henüz halk dağılmadan şu âyetler nazil oldu: “Bugün dininizi kemale erdirdim, nimetimi size tamamladım ve din

¹⁵⁹ Küleynî, *el-Usûl mine'l-Kâfi*, 1/ 293-294.; Abdülhüseyin Ahmed Emîni, *Gadîr-i hum: özetle el-Gadîr*. (Kum: İslami Kültür ve İlişkiler Merkezi Tercüme ve Yayın Müdürlüğü, 1998), 31-41.

olarak İslam'ı size beğendim.” Bunun üzerine Hz. Muhammed Allah'ın kendi risaleti ve Ali'nin velâyetinden razı olduğunu söyledi. Orada bulunanlar sırayla Ali'yi tebrik ettiler.¹⁶⁰

2.1.2. Sünnî Kaynaklarda Gadîr-i Hum Hadisesi

Gadîr-i Hum olayını Sünnî kaynaklardan okurken mezheplerin tez-anti tez ilişkisi içerisinde kurulduğunu unutmamak gerekir. Daha önce bahsedildiği üzere Şîa bu hadise üzerinde ihtimam göstermiş ve mezkûr olayla irtibatlı olarak müstakil bir külliyyat oluşturmuştur. Ehl-i sünnet âlimleri ise erken dönemde bu hadiseden kısaca bahsetmiş ve ayrıntılı açıklamalara gitmemiştir. Hicrî dördüncü asırdan itibaren Şîa'nın iddialarına paralel olarak hadisenin ve mevlâ hadisinin daha dikkatli şekilde incelendiği görülmektedir.

Sünnî kaynaklarda Hz. Peygamber'in Veda Haccı dönüşü Gadîr-i hum denilen kurak bir arâzîde durup hutbe irad ettiği kaydedilir. Buna göre Peygamber aleyhisselam önden gidenlerin beklemesini geride kalanların ise kendilerine yetişmesini emreder. Ardından öğle namazı kılınır ve Hz. Peygamber yanına Hz. Ali'yi çağırıp kolunu yukarı kaldırarak “Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır.” buyurur. Hadisenin anlatımında içinde herhangi bir şekilde velâyet ve devlet başkanlığı olan imâmet vurgusu yoktur. Burada işlenmek istenen husus sahabenin fazileti ve sahabe arasında Hz. Ali'nin Peygamber nezdindeki özel konumudur. Ehl-i sünnet âlimlerine göre Peygamberin orada bulunanlara karşı Ali'yi savunması ve insanlar arasında taltif etmesi Yemen ganimetlerinin dağıtımında yaşananlar

¹⁶⁰ Onat, Emevîler Devri Şîi Hareketleri, 21-24. Emini, *Gadîr-i hum*, 31-43.

sebebiyledir. Bununla birlikte Hz. Ali'nin Peygamberin damadı olması, ilk Müslümanlardan olması, cesaret ve ilimdeki önderliği gibi sebeplerle Ehl-i sünnet uleması tarafından üstün tutulduğu ve ona dair rivayetleri kitaplarında zikretmekte beis görmediği açıktır.¹⁶¹

Sünnî kaynaklarda Gadîr hadisesinin yazımı yukarıda verilen pasajla neredeyse aynıdır. Ancak arada göz ardı edilemeyecek farklar bulunmaktadır ki bunlar; Mâide sûresinde geçen ve ikmal âyeti¹⁶² olarak nitelenen âyetin nüzul sebep ve zamanı ile Ali'nin velâyetinin ilanı hususudur. Ehl-i sünnet âlimleri hiçbir zaman mevlâ hadisi olarak bilinen sözleri Ali'nin imâmetine delil görmemiş ve bu şekilde yorumlamamışlardır.

Kaynaklarımızda Gadîr günü hakkında muhtelif rivayetler bulunmaktadır. Bizim esas aldığımız “mevlâ” hadisinden farklı olarak “veli” lafzının geçtiği veyahut Peygamberin doğrudan “Benim, müminlere kendilerinden/kendi nefislerinden daha evlâ olduğumu bilmiyor musunuz?” diye sorduğu kaydedilmektedir. Bununla birlikte rivayetlerin bir kısmında mekân adı geçmezken diğer bir kısmında açıkça zikredildiği görülmektedir.¹⁶³

Erken dönem İslam tarihi kaynaklarından anlaşıldığına göre mezkûr muvâlât hadisinin sebep-i vürûdu Hz. Ali'nin Yemen'den gelen ganimetleri taksîm etmesi için görevlendirilmesiyle ilgilidir. Buna göre Hz. Ali, askerler arasında ganimeti pay eder ve gerekli düzenlemeleri yaparak Veda Haccı'na katılmak üzere ordunun başına birini vekil bırakarak ayrılır. Ancak askerler Mekke'ye yaklaştığında onları menettiği

¹⁶¹ Fığlalı, “Gadîr-i Hum”, 13/279-280. Onat, Emevîler Devri Şîî Hareketleri, 21-24.

¹⁶² el-Mâide 5/67.

¹⁶³ Mehmet Nur Akdoğan, *Tarihsel ve aktüel boyutlarıyla Gadîr-i Hum (Ehl-i sünnet, İmamiyye/Ca'feriyye, Nusayriler, Alevi-Bektaşiler)* (Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 2021), XII, [1], 177 s./37.

ganimetlerden bir kısmının üzerlerinde olduğunu görüp bunların çıkarılmasını emreder. Bunun üzerine bir kısım sahabe, Hz. Peygamber'e gidip Ali'yi eleştiren sözlerle Hz. Ali'yi şikâyet ederler, ancak karşılığında şikayetçi olmamaları gerektiği cevabını alırlar.¹⁶⁴

Adnan Demircan yukarıda bahsedilen rivayete hususi bir önem vermekle birlikte kişisel kanaatinin mezkûr şikayetlerin son bulmayışı sebebiyle Hz. Peygamber'in çevresinde bulunanlara “Ben kimin mevlâsıysam Ali de onun mevlâsıdır.” sözlerinin de geçtiği bir konuşma yapmış olduğunu söylemektedir. Ona göre askerlerin ilk şikayetinin ardından konunun kapanmaması ve yolculuk esnasında yeniden tartışmaya açılması Peygamber'de rahatsızlık uyandırmış ve Gadîr-i Hum'da konuyu nihayete erdirmek maksadıyla bir konuşma yapmıştır. Ancak bu konuşma çeşitli kaynaklarda geçtiği üzere hutbe irad etmek şeklinde olmayıp Hz. Ali ile ihtilâf ettikleri kimseleri kapsayan ve yakın çevresinde bulunanlarla sınırlı olan bir konuşmadır. Nitekim Peygamber ahirete irtihalinin ardından da ailesine ihtiram gösterilmesini ve ailesinin Müslümanlar tarafından korunup gözetilmesini arzu etmiş olabilir.¹⁶⁵

Netice olarak, “Ben kimin mevlâsı isem...” mealindeki rivayet Sünnî kaynaklarda yer almış; ancak Hz. Ali'nin imametine delil olacak tarzda sunulmamıştır. Gadîr-i Hum denilen yerde vuku bulan hadise sınırlı sayıda sahabi arasında gerçekleşmiş ve Hz. Ali'ye yöneltilen eleştirileri sonlandırmak gibi bir hedefi olmuştur.

¹⁶⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *Hz. Peygamber'in Savaşları (Kitâbü'l-Meğâzî)*, çev. Musa Kâzım Yılmaz (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2014), 327-332.

¹⁶⁵ Adnan Demircan, *Hz. Ali'nin Hilafet Hakkı Meselesinde Gadîr-i Hum Olayı* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2022), 97.

2.2. Şeyh Müfid ve Mevlâ Kavramı

Buraya kadar Şîî ve Sünnî kaynaklarda Gadîr-i Hum hadisesinin nasıl aktarıldığına yer verdik. Zira ilgili hadisin anlaşılabilmesi için bu önemliydi. Şîî ve Sünnî anlatım tarzları farklılık gösteriyordu. Şia imamet iddialarını bu hadise üzerinden temellendirirken Sünnî âlimler meseleye farklı bir zaviyeden bakıyorlardı. Şimdi Şîî-İmâmî geleneğin önemli bir temsilcisi olan Şeyh Müfid'in imamet iddialarını temellendirmek üzere “mevlâ” kavramını nasıl ele alıp yorumladığına yer vereceğiz. Özellikle konuyla alakalı kaleme aldığı iki risalesi bize bu konuda ışık tutacaktır. Aşağıda kısaca Şeyh Müfid'in hayatından ve öneminden bahsedildikten sonra ilgili risaleleri üzerinden mevlâ kavramını nasıl izah ettiğini açıklamaya çalışacağız.

2.2.1. Hayatı ve Eserleri

Asıl adı; Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî olan¹⁶⁶ Şeyh Müfid, 338/949-50 yılında Bağdat ile Musul arasında yer alan Ukberâ'da dünyaya gelmiştir. Kendisine babasının mesleğine nispetle İbnü'l-Muallim de denilmiştir. Küçük yaşta gittiği Bağdat'ta hadis, kelam ve fıkıh gibi birçok alanda dönemin önemli âlimlerinden ders almış; Mu'tezilî âlim Ali b. İsa er-Rummânî'nin (ö. 384/994) derslerini takip etmiştir. Burada cedeldeki üstün başarısı ve kabiliyeti sebebiyle kendisine “Müfid” lakabı verilmiştir. Bağdat'ta 398/1008 yılında Sünnîler ile Şîîler arasında çıkan tartışmadan sorumlu tutularak sürgüne gönderilmiştir.

¹⁶⁶ İlhan, Avni “Müfid, Şeyh”, *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/500-502.

413/1022 yılında burada vefat etmiş ve cenazesi İmam Muhammed el-Cevad'ın yakınına defnedilmiştir.¹⁶⁷

Müfid, kendi döneminde mezhebinin sözcüsü ve temsilcisi olarak kabul edilmiştir. Büveyhî Emîri Adudüddavle'nin şahsına sunduğu mâlî imkanları öğrenci yetiştirmekte kullanmış ve birçok âlim onun ders halkasında bulunmuştur. Aralarında bizzat kendisinden ders alan Şerîf el-Murtazâ ve onun öğrencileri Şerîf er-Radî, Ebû Ca'fer et-Tûsî, Ahmed b. Ali en-Necâşî'nin de bulunduğu çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Kendisi de farklı mezheplere mensup birçok âlimden ders almıştır.¹⁶⁸

Şeyh Müfid'in önemli avantajlarından biri farklı ekollere mensup hocalardan ders almasıdır. Şüphesiz ki bu durum hem düşünme becerisini etkilemiş hem de meseleleri daha geniş bir pencereden değerlendirmesine katkı sağlamıştır. Mutaassıp bir Şîî-İmamî olması bu gerçeği değiştirmemekle birlikte asıl mesaisini her zaman için Şîî akideyi müdafaa ve üstünlüğünü izhar etmeye ayırmıştır.¹⁶⁹ Bu konuda son derece sebatkar davrandığını söylemek gerekir.

Yaşadığı dönem göz önünde bulundurulduğunda çok sayıda öğrenci yetiştirmediği yorumu yapılsa da onun tadrîsinden geçen âlimlerin Şîî düşünce yapısını sistematik hale getirdikleri ve geleneğin mihenk taşı olacak nazariyeler sundukları görülmektedir. Diğer yandan; ömrünü Şîî akidesini savunmak üzere vakfettiğini söylemek de mümkündür. Nitekim Sünnî bir âlim olan Hâtib el-Bağdadî (ö.462/463-1069/1070) Müfid'i, "Şeyhu'r-Rafıza" olarak isimlendirmiş ve birçok

¹⁶⁷ Detaylı bilgi için bk. Halil İbrahim Bulut, Şia'da Usuliliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid, Ankara: Araştırma Yayınları, 2013, 55-68. Arı, Hüseyin. "Şeyh Müfid." *İslam Düşünce Atlası*. Erişim: 18 Nisan 2024. <https://islamdusunceatlası.org/seyh-mufid/4971>.

¹⁶⁸ İlhan, "Müfid, Şeyh", 31/500-502.

¹⁶⁹ Halil İbrahim Bulut, "Şeyh Müfid ve İmâmiyye Ekolünde Gaybet İnancının Aklileşmesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IX/1 (2005), 182.

kimsenin onun sebebiyle helake uğradığını, ölümüyle birlikte artık bunun da sona ereceğini kaydetmiştir.¹⁷⁰ Bu sözler Müfid'in gayreti ve çalışmalarıyla birçok kimsenin Şîi olduğunu düşündürmektedir.

Müellifin İslami ilimlerin çeşitli alanlarında yazmış olduğu iki yüz kadar eseri bulunmaktadır.¹⁷¹ Bunlar arasında; *Evâilü'l-Makâlât* en önemli eserlerinden biri olup İmamiyye akidesini ele almaktadır.¹⁷² Yine *el-Emâlî* adlı eser Şîi itikadını incelemektedir. *Tashîhu'l-İ'tikâd* ise hocası Şeyh Sadûk'un risalesine karşılık yazdığı tenkidi şerh mahiyetindedir. İmamların biyografilerinin bulunduğu *el-İrşâd* en bilinen kitaplarından biridir. *El-Mukni'a* ise İmamiyye'nin dört temel hadis kitabından biri olarak kabul edilir.¹⁷³ Bunların yanı sıra *Ademü Sehvi'n-Nebi*, *el-Fusûlü'l-Aşere fi'l-Gaybe*, *el-İhtisâs*, *et-Tezkira bi Usûli'l-Fıkh*, *en-Nüket fi Mukaddimâti'l-Usûl*, *el-İfsâh fi'l-İmâme*, *Ahkâmu'n-Nisa*, *el-Cemel ve'n-Nusra* adlı çalışmalarını da burada zikretmek gerekmektedir.¹⁷⁴

2.2.2. Müfid'in Şîa Tarihindeki Yeri ve Önemi

Şeyh Müfid'in Şîa içinde bir dönüşüm başlatarak yeni bir ekolün temelini attığını söylemek mümkündür. Daha önce değinildiği üzere kendisi farklı mezheplere mensup ulemadan ders almış ve bilhassa Mutezilî âlimlerden etkilenmiştir. Elbette burada tek taraflı bir tesirden söz etmiyor, bilakis karşılıklı olarak fikir teâtisinde

¹⁷⁰ Habib Kartaloğlu, "İmamiyye'de Ahbârî-Usûlî Farklılaşması: Şeyh Saduk ve Şeyh Müfid Örneği", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XIII/24 (Şubat 2011), 202.

¹⁷¹ Eserleri hakkında bk. Bulut, Şîa'da Usuliliğin Doğuşu, 129-164.

¹⁷² Mustafa Öz, "Evâilü'l-Makâlât", *DİA.*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/514-515.

¹⁷³ İlhan, "Müfid, Şeyh". 31/500-502.

¹⁷⁴ Bulut, Şîa'da Usuliliğin Doğuşu, 132-149.

bulunmayı ve konuları geniş bir yelpazeden değerlendirmeyi kastediyoruz. Nitekim müellif, Mu'tezile'ye karşı pek çok reddiye de kaleme almıştır.¹⁷⁵

Müellifin itikadi görüşlerine geçmeden evvel siyasetle kurduğu ilişkinin önemli olduğu kanaatindeyiz. O, kendisinden öncekilerden farklı olarak, Mehdî'nin zuhurundan önce tesis edilen devletlerin meşrû olmadığı yönünde Şîa'da hâkim olan düşünceye karşı çıkmış ve ileri sürdüğü bazı şartların yerine gelmesi halinde siyasî iktidarla iş birliği yapılabileceğini savunmuştur.¹⁷⁶ Bu görüşleri siyasî erkle yakın ilişkiler kurulmasına ve olumlu bir ortama zemin hazırlamıştır. Yine de yaşadığı dönemin iç karışıklıklarından o da etkilenmiş ve sürgüne gönderilmiştir.

Şeyh Müfid ile usûlî yöntemin sistemli bir şekilde vazedildiğini görmekteyiz. Hâkim ekol olan ahbârî metottan farklılaşan düşünceleri onu yeni bir ekolün önderi konumuna getirmiştir. İlim meclislerinde bulunduğu süre zarfında yalnızca ahbâr ile içtihat etmenin yetersiz olduğunu fark etmiş olacak ki beraberinde aklî izahların zarureti gündeme getirmiştir. Meydana gelen hadiselerin çözümünde haberin yanı sıra aklın da kullanılabileceğini savunmakla kalmayıp aklı ön plana çıkaran/önceleyen bir anlayışı benimsemiştir. Şu hâlde haber; aklın destekleyicisi konumuna indirgenmiş olmaktadır. Nitekim müellife göre akıldan hâlî kalmış vahiy – iman dengesi sağlam bir temele dayanmamaktadır.¹⁷⁷

Müfid'in kalamî metod ve muhtevasını, Bağdat Mu'tezilesi ile geleneksel İsnâaşerî görüşlerin sentezi oluşturmaktadır.¹⁷⁸ Yaşadığı dönemin sosyo-politik durumu, özgün düşüncelerinin olgunlaşmasına elverişlidir. O, içerisinde yetiştiği ana

¹⁷⁵ Bulut, "Şeyh Müfid ve İmâmiyye Ekolünde Gaybet İnancının Aklileşmesi", 182.

¹⁷⁶ Arı, Hüseyin. "Şeyh Müfid." İslam Düşünce Atlası. Erişim: 18 Nisan 2024. <https://islamdusunceatlasi.org/seyh-mufid/4971>.

¹⁷⁷ Bulut, "Şeyh Müfid ve İmâmiyye Ekolünde Gaybet İnancının Aklileşmesi", 182.

¹⁷⁸ İlhan, "Müfid, Şeyh", 31/500-502.

akım geleneğini pek çok yönüyle tenkit etmiş ve Şîî kelamına akılcılığı getirerek kendinden sonrası için yeni bir akım başlatmış -tabir-i caizse- rüzgârın yönünü değiştirmiştir. Şerif Mürtaza (ö. 436/1044) ve Tûsî (ö. 460/1067) gibi yetiştirdiği öğrencileri de onun bu rasyonel tutumunu genel çerçevede devam ettirmişlerdir.¹⁷⁹

Aynı başlık altında zikredilebilecek en önemli meselelerden biri şüphesiz ki “imamların bilgisi” bahsidir. Müfîd, imamlar söz konusu olduğunda mezhebin katı tutumuna bağlı kalır ve onların üstün bilgiye sahip, mucize ehli kimseler olduklarını söyler. Ona göre imamlar ve Peygamberler yanılmaz.¹⁸⁰ Bununla birlikte imamların bilgisinin sınırlılığını savunması son derece önemlidir. Şeyh Müfîd gaybı yalnızca Allah’ın bileceğini dolayısıyla imamların bu bilgiye sahip olamayacağını söyleyerek kendinden önce benimsenmiş ahhârî tutuma karşı çıkar. Aynı zamanda imamların tüm sanat ve lisanları bildiklerini iddia eden görüşleri de tenkit eder.¹⁸¹ Ona göre imamların kuşatıcı bilgiye sahip olması şart ve vacip değildir. Allah dilerse ibadet ve taatlerine karşılık olarak imamlara böyle bir lütufta bulunabilir ancak bu akli açıdan zorunlu görülmemelidir.¹⁸²

Şeyh Müfîd dinî bilginin kaynağını Kur’ân, Hz. Peygamberin sünneti ve imamlardan gelen bilgi olarak üçe ayırmaktadır. Bunların anlaşılmasında ise akli önceleyerek evvela aklın; Kur’ân’ın ve rivayetlerin delil olduğunu idrak etmesi gerektiğini söylemektedir. Saniyen, naklî bilgilerin doğru anlaşılmasını sağlayan dil

¹⁷⁹ Bulut, Şîa’da Usuliliğin Doğuşu, 99-110.

¹⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Halil İbrahim Bulut - Özkan Gül, “İmâmiyye Şîa’sında İlmu’l-İmâm İnancı”, *Marîfe: Bilimsel Birikim (Marîfe: Dinî Araştırmalar Dergisi)* V/1 (2005), 75-92.

¹⁸¹ Kartaloğlu, “İmamiyye’de Ahbârî-Usûlî Farklılaşması”, 204-205.

¹⁸² Habib Kartaloğlu, “Evâilü’l-Makâlât Adlı Eseri Bağlamında Şeyh Müfîd’in İmamet Anlayışı”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVII/31 (2015), 55.

bilgisini zikretmektedir. Son olarak ise rivayetleri esas almaktadır.¹⁸³ Müellifin kullandığı bu sıralamayı akılda tutmak önemlidir. Nitekim çalışmamızda da görüleceği üzere ele aldığımız iki risalede de bu yöntemi benimsemiş ve sıklıkla yukarıda bahsettiğimiz delillere telmihte bulunmuştur.

Şeyh Müfid'in, mensubu olduğu mezhep sınırları içerisinde kalmayı tercih ettiği ve hususen imamların niteliklerine dair olumsuz görüşler serdetmekten geri durduğu yorumunu yapmak mümkün görünmektedir. Özetle ifade etmek gerekirse *ilmü'l-imâm* meselesine getirdiği yeni bir bakış açısı ile hocası Şeyh Saduk'tan farklılaştığı bununla birlikte yeni bir akımın temelini attığını söylemek doğru olacaktır.¹⁸⁴

Sonuç olarak; Şeyh Müfid'in temsilcisi olduğu akılcı tutum Şîa'nın İmâmî kolunda yeni bir başlangıç ilzam etmiştir. Kelam ve fıkıhta ahbâr yerine akıl merkezli bir yöntemin benimsenmesinin önünü açmıştır. Haklı bir üne kavuşan müellif farklı coğrafyalardaki İmâmîler tarafından da merci' kabul edilmiştir. Mezhep içi hizmetlerinin yanı sıra Şîa'nın diğer fırkalara karşı savunusunu üstlenmiş; çok sayıda reddiye yazmıştır. Başta imâmet doktrini olmak üzere yaptığı birçok çalışmayla mezhebinin sistemleşmesinde önemli rol oynamıştır. Aynı sebeple olacaktır ki gâib imam tarafından hakkında tevki yayınlandığı kaydedilen¹⁸⁵ ender şahıslardan biridir.

¹⁸³Ebü Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî Şeyh Müfid, *et-Tezkira fî Usûli'l-fikh*, (Beyrut: Dâru'l-Müfid,1414), 27. Kaan Sarıgül - Harun Abacı, "İmâmiyye Şîasının Önde Gelen Temsilcilerinden Şeyh Müfid'in Tefsir Anlayışı Üzerine = On the Interpretation of Sheikh Mufid, one of the Leading Figures of the Imamiyya Shia", *Universal Journal of Theology (Dergi)* VII/2 (2022), 113.)

¹⁸⁴ Bk. Kartaloğlu, "İmamiyye'de Ahbârî-Usûlî Farklılaşması", 193-216.

¹⁸⁵ Bulut, Şîa'da Usuliliğin Doğuşu, 174-179. Halil İbrahim Bulut, *Şeyh Müfid ve Şîa'da usuli farklılaşma süreci*. (İstanbul : Yeni Akademi Yayınları, 2005), 329-334.

Elbette bu durum onun şöhret ve itibarını arttırmıştır. Müfid'in ortaya koyduğu görüşler bugün de önemini korumaktadır.

2.3. Şeyh Müfid'e Göre Mevlâ Kavramı

İmâmeti dinin esaslarından biri kabul Şii geleneğin imâmete yüklediği anlam, Ehl-i sünnetten ciddi farklılık gösterir. Bu esası yani imâmeti temellendirirken onların kullandığı delillerden biri belki de en önemlisi “mevlâ hadisi” diye meşhur olan “Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır” meâlindeki rivayettir. Bu rivayette geçen “mevlâ” kelimesine ne anlam verileceği hususu Sünnî ve Şii gelenek arasında ciddi bir tartışma konusu olmuştur. Daha doğrusu Şîa bu kelimeye yüklediği anlam üzerinden kendi imâmet görüşünü temellendirmeye ve Ali'nin ilk halife olması gerektiği inancına bu rivayeti delil göstermeye başlaması sonrasında Ehl-i sünnet âlimleri de ister istemez bu rivayet ve dolayısıyla “mevlâ” kelimesinin anlam dünyasıyla ilgilenme ihtiyacı hissetmişlerdir. Doğrudan “mevlâ” kelimesinin anlam dünyasıyla alakalı ilk risale/eser/kitap kimin tarafından yazıldığı araştırıldığında Müfid'in isminin öne çıktığı söylenebilir. O, imâmet görüşünü temellendirmek üzere bu kavrama sahip çıkmış ve Şîa'nın iddialarını destekleyecek şekilde anlamlandırmıştır. Aşağıda Müfid'in konuyla alakalı kaleme aldığı iki risalesi değerlendirilecektir.

Şeyh Müfid mevlâ kavramına on muhtelif anlam yüklemiştir. Bunlar; asıl ve temel mana olan “evlâ olmak”, köle sahibi, azat edilmiş köle, azat eden, amcaoğlu, yardımcı, yönetici, ortak, komşu ve kendisine itaat edilecek olan imam/yönetici anlamlarıdır.

2.3.1. Birinci Risale: Kitâbu Aksâmi'l-Mevlâ fi'l-Lisân

Şeyh Müfid'in "mevlâ" lafzı hakkındaki ilk müstakil risalesi *Kitâbu Aksâmi'l-Mevlâ fi'l-Lisân* olup kısa bir risaledir.¹⁸⁶ Metot itibariyle dil bilgisini öne çıkarmış ve buraya dayandığı delillerle iddiasını desteklemiştir. O, mevlâ lafzının on farklı anlamını art arda zikretmiş sonrasında ise her birini açıklamıştır. Tüm bunların "imâmet" anlamına hamledileceğini savunarak Şîi iddiaları destekleyici bir yöntem benimsemiştir. Aynı zamanda şiirlerden faydalanan Müfid, mevlâ lafzının -kendi belirlediği esas anlam dışında- herhangi bir manasının tercih edilmesini, dilde cehalet veya bilinçli olarak yanlış anlamını öne çıkarmak olarak yorumlamıştır.

Şeyh Müfid bu risalesinde ilk olarak mevlâ lafzının, itaat ve tasarrufta öncelikli bulunma anlamını vermekte ardından diğer dokuz anlamı açıklamaktadır. Bununla birlikte tüm manaların ilkinde yani riyaset anlamına irca ettiğini savunmaktadır. Ona göre diğer dokuz anlam ilk anlama hamledilmek üzere mecazî açıklamalar içermektedir. Müellif her bir manayı tek tek açıklayarak neden riyaset, liderlik etme anlamına geldiklerini sebepleriyle ortaya koymaktadır.

Şeyh Müfid bu risalesinde dil bilgisi kurallarından faydalanan mevlâ hadisinden ne gibi manaların çıkabileceğini de tartışmış; sonuç olarak burada murad edilenin kesinlikle riyaset olduğunu söylemiştir. Ona göre bu anlamın mecazi olduğunu savunmak yalnızca iki halden birinde mümkündür. Bunlar "dilde cehalet" ve "muamma ile üstü örtük davranma" halleridir. Bunları da muhaliflerini itham ettiği deliller arasında zikreder.¹⁸⁷

¹⁸⁶ Biz bu çalışmamızda 1993 yılında Beyrut'ta yayınlanmış baskısını esas aldık.

¹⁸⁷ Ebû Abdullah İbnü'l-Muallim Şeyh Müfid Muhammed b Muhammed b Nu'man Şeyh Müfid, *Aksâmi'l-Mevlâ fi'l-Lisan* (Beyrut: Dâru'l-Müfid, 1993), 5.

Genel itibariyle risalenin temel iddiası olan mevlâ kavramının imâmete delalet ettiği düşüncesi sarf-nahiv bilgileri müvâcehesinde ele alınmıştır. Diğer yandan Arap şairlerin sözleri ile farklı dinden kimselerin şiirleri delil olarak gösterilerek bu düşünce desteklenmiştir. Risale hacim itibariyle küçük olmasına rağmen Şîî imâmet nazariyesini anlamak açısından son derece önemlidir.

2.3.2. İkinci Risale: Risale fi Ma'na'l-Mevlâ

Bu risale¹⁸⁸ Şeyh Müfid tarafından; Ebu Haşim el-Cübbâî'ye nispet edilen Behşemiyye fırkasından Mu'tezilî bir mütekellim ile yaptığı tartışma sonucu yazılmıştır. Müellif bu çalışmayla mevlâ lafzının imâmete delalet ettiğini savunarak muhatabına karşılık vermek üzere aynı bahis hakkında bu ikinci risalesini yazmıştır. Tüm risale boyunca kendisine/görüşlerine cevap verilen muhalifin; Mücbire meclisinden ve Mu'tezile cemaatinden olduğu belirtilmekte ve Peygamberin sözü olan “Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır.” hadisinin imâmet, itaatin farz oluşu ve riyaset anlamı taşıdığını inkâr ettiği söylenmektedir. Bununla birlikte muhalif; *“mevlâ kelimesinin imam anlamında kullanıldığı dilde maruf olmayıp ehli tarafından malum değildir”* demekte ve Şîa'nın kullanımına uygun bir delil olmadığını iddia etmektedir.¹⁸⁹ Aynı sebeple Şeyh Müfid, risalesinde tekrarlara düşerek ısrarla mevlâ kavramının riyaset anlamı içerdiğini söylemekte ve buna taalluk eden rivayetleri sıklıkla zikretmektedir.

Burada da yine *Aksami'l-Mevlâ fi'l-Lisan* risalesinde kullandığı yöntem ve metotları takip ettiği görülmektedir. Öncelikle; dilbilgisi kurallarına uygunluğunu ele

¹⁸⁸ Biz bu çalışmamızda 1993 yılında Beyrut'ta yayınlanmış baskısını esas aldık.

¹⁸⁹ Ebû Abdullah İbnü'l-Muallim Şeyh Müfid Muhammed b Muhammed b Nu'man Şeyh Müfid, “*Risâle fi Ma'na'l-Mevlâ*” (Beyrut: Dâru'l-Müfid, 1993), 16.

aldığı mevlâ kavramının çeşitli delillerle riyaset manasına delalet ettiğini açıklamaya çalışmaktadır. İslamiyet öncesi Arap edebiyatından çeşitli bahislere uzanan geniş yelpazede mevlâ lafzının anlamları üzerinde durarak Hz. Ali'nin imâmetine kanıt olacak şekilde anlatımlar sunmaktadır.

Şeyh Müfid bu risalesine bir yeni delil daha eklemiş ve ehl-i beytin, mevlâ lafzından anlaşılanın imâmet olduğu hususunda icma ettiklerini söylemiştir. Onların Arapçayı en iyi bilen kimselerden olduklarını söyleyerek Peygamberin sözlerindeki muradı da en iyi şekilde anladıklarını eklemiş ve yine burada liderlik manasının kastedildiği iddiasını kuvvetlendirmiştir. Diğer yandan Ehl-i beyt ve sahabenin Gadîr hadisesine, hadisine ve gününe çok önem verdiklerini; bu durumun önemine binaen çeşitli tariklerle mezkûr haberi yaydıklarını söylemektedir. Dolayısıyla sened yönünden de sıhhatinin sebeplerinden birini göstermiş olmaktadır.

2.4. Şeyh Müfid'in Kullandığı Deliller

Müellif yukarıda bilgi verilen risalelerinde takip ettiği metod ve yöntem açısından da kendinden sonra gelenlere öncülük etmiştir. Muhtelif delilleri art arda sıralayarak haklılığını ispata girişmiş ve bunları bazen soru-cevap şeklinde bazen de ayrıntılı açıklamalarla ortaya koymuştur.

2.4. 1. Mevlâ Kavramını Gadîr Haberiyle Açıklama

Şeyh Müfid mevlâ kavramını açıklarken en önemli delillerinden biri olan Gadîr gününü zikretmektedir. İlk olarak Gadîr günü hadisesinden bahsetmiş sonrasında ise delillerini sıralamıştır. Buna göre Hz. Peygamber Gadîr gününde orada bulunanlara “Ben size nefislerinizden evlâ değil miyim?” diye sormuş müspet cevap alınca da “Ben

kimin mevlâsı isem Ali de O'nun mevlâsıdır. Allah'ım ona dost olana dost, düşman olana düşman ol. Ona yardım edene yardım et, onu yardımsız bırakanı yardımsız bırak.” diye devam etmiştir. Rivayetin Arapçasında hadis “femen kuntu mevlâhu fealî mevlâhu...” şeklinde olup atıf harfi olan “ف” ile başlamaktadır. Müellife göre bunun sebebi Peygamberin, insanlardan Ali'yi de kendi nefislerinden evlâ kılmasını istemesidir. Aksi halde atıf harfiyle cümleye başlamak doğru değildir. Ona göre böyle düşünen biri ya dilde cahildir ya da hakikati kamufle etmeye çalışarak asıl manayı gizlemek maksadı taşır. Peygamber ise bunlardan münezzehtir.¹⁹⁰

Şeyh Müfid, Gadîr günü orada bulunanların Peygamberin mevlâ lafzıyla Ali'nin imâmetini kesin olarak anladıklarını iddia etmektedir. *Risâle fi Ma'na'l-Mevlâ* adlı eserinde bu durumu şöyle anlatır:

“Onu müminlerin emiri olarak selamlayın.” Yani Peygamberimizin insanlara bu şekilde emretmesi, insanların mevlâ lafzını bu şekilde anladıklarını gösteriyor. Dolayısıyla mevlâ lafzının böyle tefsir edilmesi de doğaldır. Onların malum olanı ikrar etmesi yani Hz. Ali'nin imametine şahitlik etmeleri, Peygamberimizin bu sözleri söyleme sebebinin -zaten bilinen bir husus olan- imametın tekid edilmesi olduğunu gösterir. Bu durum bizim mevlâ lafzıyla ilgili açıklamalarımızın doğruluğunu delalet eder.”¹⁹¹

Şeyh Müfid, *Aksâmu'l-Mevlâ* adlı risalesinde Peygamberin neden özellikle “mevlâ” ibaresini seçtiğini tartışır. Buna göre iki seçenek vardır. Ya Peygamber kesin olarak itaati farz kılmıştır ki; orada bulunanların ve hakkaniyetli kimselerin anladığı budur. Ya da Peygamber, isteği dışında bir anlam ihtiva etme ihtimali bulunan bir

¹⁹⁰ Şeyh Müfid, "Aksâmü'l-Mevlâ", 31-32.

¹⁹¹ Şeyh Müfid, “Risâle fi Ma'na'l-Mevlâ”, 39.

kelime tercih etmiştir ki bu onun kendini ifade edebilme kabiliyetine halel getirir. Nitekim böyle bir iddiayı savunmak onun beyandaki acziyetine delalet eder bu ise imkansızdır.¹⁹² Görüldüğü üzere Müfid, Peygamberin Gadîr günü söylediklerini istidlal ederek Hz. Ali'nin imâmetini kanıtlamaya çalışmıştır.

2.4. 2. Mevlâ Kavramının Anlamlarını Değerlendirmesi

Şeyh Müfid iddiasını savunurken birçok delil öne sürmektedir. Muhaliflerine karşı yazmış olduğu bu risalelerle düşüncelerini farklı boyutlarıyla savunma fırsatı bulmuş ve diğer mezheplerin yönelttiği ithamları izale etmek üzere hayli uzun açıklamalara girişmiştir. Burada mevlâ kavramına yüklediği on farklı anlamı zikretmesi önemlidir. O her bir manayı ayrı ayrı ele almış ve “riyaset” dışındaki manaların neden tercih edilmeyeceğini açıklamıştır.

(i) Evlâ bi't-tasarruf (Yönetmeye en layık olan): Müfid, mevlâ lafzının öncelikli anlamının “evlâ bi't-tasarruf” şeklinde olduğunu belirtir.¹⁹³ Dolayısıyla Şîa'nın Peygamberin mezkûr hadisinde kastettiği mananın imâmet olduğunu savunması bu anlamla irtibatlıdır.

(ii) Köle sahibi: Şeyh Müfid'in ikinci olarak ele aldığı anlam ise “köle sahibi” manasıdır. Ona göre Hz. Ali'nin kölesinin olmaması sebebiyle ilgili hadisteki mevlâ kelimesinin bu anlamda kullanılması ihtimal dahilinde değildir. Nitekim Peygamberin köleleri tüm ailesine ait olduğu için Hz. Muhammed kimin mevlâsı/hangi kölenin sahibi ise Ali de onun mevlâsıydı. Aynı sebeple bu ihtimal sâkıt olup Şeyh Müfid tarafından mantıksız bulunmuştur.¹⁹⁴

¹⁹² Şeyh Müfid, "Aksâmü'l-Mevlâ", 32.

¹⁹³ Şeyh Müfid, "Aksâmü'l-Mevlâ", 32.

¹⁹⁴ Şeyh Müfid, "Aksâmü'l-Mevlâ", 33.

(iii) Azad eden: Mevlâ kelimesinin sözlüklerdeki anlamlarından biri budur ve esasen önceki madde ile irtibatlıdır. Müfid, bu sebeple farklı bir açıklamaya gitmeksizin anlamlı olmadığını belirtir. Çünkü Peygamber kimi azat ettiyse Ali'nin de azatlısı kabul edilir.¹⁹⁵

(iv) Bir başka anlam olan “azat edilmiş köle” ibaresi ise, Hz. Peygamber ve Hz. Ali için muhal olup onlar bundan münezzehtir.

(v) Sözlüklerde mevlâ kelimesi “amcaoğlu” manasında da kullanılmıştır. Herkesin bildiği üzere Hz. Ali, Peygamber'in amcasının oğludur. Şu durumda “Ben kimin amcaoğlu isem Ali de onun amcaoğludur” sözü ortaya çıkar ki oldukça saçmadır. Şeyh Müfid burada “*zorunlu olarak bilindiği üzere bir kimsenin amcasının oğlu aynı zamanda tüm amcalarının oğullarının da kuzenidir*” diyerek durumun mantık dışı olduğu düşüncesini dile getirir. Dolayısıyla ilgili rivayetteki mevlâ kelimesine “amcaoğlu” manası verilemez.

(vi) Bir başka anlamın “yardımcı” olarak verildiği görülür. Asıl itibariyle Ehl-i sünnetin de tercih ettiği ve bazı âyetlerde açıkça görülen bu mana söz konusu rivayet için uygun değildir. Zira bütün Müslümanların Hz. Peygamber'in yardımcıları olduğunda şüphe yoktur. Zaten her bir Müslüman Hz. Peygamber'in yardımcısıyken ve burada fiilen bir ortaklık varken Hz. Peygamber'in yalnızca Ali'yi ayırması, saçma bir söz olup Şeyh Müfid'e göre abesle iştigaldir.¹⁹⁶

(vii) “Yönetici” anlamının açıklamasında iki farklı ihtimalden bahsedilir. Buna göre Peygamberi tevellî eden herkes Ali'yi önder olarak benimsememiştir. Buradaki

¹⁹⁵ Şeyh Müfid, "Aksâmü'l-Mevlâ", 32-33.

¹⁹⁶ Şeyh Müfid, "Aksâmü'l-Mevlâ", 33.

ihtimallerden biri insanların suçlardan korunmak ve emaneti (mirası) korumak hususunda güvenilir kimseler olmamalarıdır.

(viii) Diğer bir husus ise Peygamber, kimsenin “halîfi” olmadığı gibi ondan sonra da birinin kavlen bırakılmadığına inanmalarıdır.¹⁹⁷ Burada Şeyh Müfid’in klasik bir Şîî iddiası olarak Ali’ye ittiba etmeyen herkesi ihanetle suçladığını görmekteyiz.

(ix) Komşu: Mevlâ lafzının “komşu” anlamı ise Ali’nin zaten Peygamberin komşusu olması yönüyle reddedilmiştir. Diğer yandan insanları ilgilendiren bir fayda, itaat ve tazimi gerektiren bir şey içermediği için de ilgisiz bulunmuştur.¹⁹⁸

Şeyh Müfid’e göre tüm bu açıklamalar göz önünde bulundurulduğunda mevlâ kelimesi için geriye yalnızca “kendisine itaat edilecek olan imam” anlamı kalmaktadır. Mevlâ hadisiyle açık bir şekilde Ali’ye itaat farz kılınmıştır.¹⁹⁹ Onun mevcut tüm iddialara böyle tafsilatlı açıklamalar sunması ve muhalifleriyle cedel içinde olması mezhebine olan bağlılığını göstermesi açısından da güzel bir örnektir.

Bununla birlikte müellifin Gadîr gününe verdiği önemi her fırsatta dile getirdiğini görmekteyiz. Nitekim *Risâle fî Ma’na’l-Mevlâ*’da muhalifine karşı şu sözleri sarf etmektedir:

“Sen her ne kadar itimad/güvenilirlik meselesini gözden kaçırmış olsan da biz Gadîr haberinin fesahat ehlinin seleflerinden ve Peygamberin ehl-i beytinden ve onların seleflerinden yayıldığına ve onlara kadar ulaştığına güvendik. Onlar Ali’nin imâmetine kavlen inanmış ve ondan almışlardır. Peygamberin yönlendirmesiyle bu

¹⁹⁷ Şeyh Müfid, "Aksâmü'l-Mevlâ", 33-34.

¹⁹⁸ Şeyh Müfid, "Aksâmü'l-Mevlâ", 34.

¹⁹⁹ Şeyh Müfid, "Aksâmü'l-Mevlâ", 34.

durumu yakînen bilmişlerdir. Nitekim Peygamber Ali'ye işaret etmiştir. Bu durum hata ve kıyas kabul etmez çünkü hissene ve semâ'an bilinmektedir.”²⁰⁰

2.4. 3. Şiir ile İnşâd (Mevlâ Kavramını Şiirlerin Delaletiyle Açıklama)

Şeyh Müfid mevlâ kavramının imâmet anlamında kullanıldığı iddiasını delillendirirken en çok şiirlerden faydalanmıştır. Hususan *Risâle fî Ma'na'l-mevlâ* adlı eserinin neredeyse tamamını şiirlere ayırmış ve şairlerin sözleriyle düşüncelerini desteklemeye çalışmıştır. Muhalliflerinin yorumlarına da yine en çok şiirlerle cevap vermeyi uygun görmüştür. Bu sebeple biz, Müfid'in dikkate sunduğu ve şiirlerini delil gösterdiği bu şairlere ayrı ayrı yer vermenin isabetli olacağını düşündük.

(1) Hassân b. Sâbit'in Şiiri

Tam adı Ebü'l-Velîd (Ebû Abdîrrahmân) Hassân b. Sâbit b. el-Münzir el-Hazrecî el-Ensârî (ö. 60/680 [?]) olan şair Medine'de dünyaya gelmiştir. Hz. Peygamber ile soy yakınlığı bulunmakta olup şiirleriyle Müslümanları öven ve motive eden bir fonksiyon üstlenmiştir. Peygamber, “Hassân'ın fîrî kabiliyetini ve ilhamını Rûhulkudûs teyit ediyor” demiş, ayrıca onun için dua etmiştir. Hz. Ali'nin hilafetine biat etmeyenlerden olup Hz. Ayşe ile Hz. Osman'ın safında yer almıştır. Hz. Osman şehit edildiğinde onun hakkında birçok mersiye yazdığı bilinmektedir.²⁰¹

Peygamber şairi olarak kabul edilen Hasan b. Sâbit iddiaya göre Gadîr günü bir şiir okumuş ardından Peygamber onu tebrik etmiştir. Şiir şöyledir:

²⁰⁰ Burada Müfid, Gadîr haberinin sağlam kaynaklardan geldiğini, dolayısıyla Ali'nin imametne gönülden iman ettiklerini açıktan ifade etmiştir.

²⁰¹ Hüseyin Elmalî, “Hassân b. Sâbit”, *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/399-402.

“Gadîr günü Peygamberleri onlarla konuşuyor. Konuşan Peygamber’i dinle!

Cibril, Rabb’inin emri üzerine ona gelerek, masum olduğunu ve gevşek davranmamasını istedi.

‘Onlara Rab’leri olan Allah’ın sana indirdiğini tebliğ et ve burada düşmanlardan korkma!’

Bu sırada eliyle Ali’nin elini kaldırarak yüksek sesle ilan etmek için ayağa kalktı.

Dedi ki: ‘mevlânız ve veliniz kimdir?’ ‘Burada kör olacak bir durum yoktur.’ dediler.

‘İlahın mevlâmızdır, sen de velimizsin. Bugün bizi sana isyan eder bulmayacaksın...’

Ona dedi ki: ‘Kalk ya Ali! Seni benden sonra imam ve hidayete götürecek kişi olarak seçtim.

Ben kimin mevlâsıysam bu da onun velisidir. Ona doğrulukta yardımcı ve mevlâ olun.’

Burada dua etti: ‘Allah’ım, onun dostuna dost ol ve Ali’ye düşmanlık yapana düşman ol!

Ey Rabbim! Ona yardım edenlere, dolunay gibi karanlıkları aydınlatan hidayet imamına yardımlarında yardımcı ol!’”²⁰²

Bu şiirin ardından Peygamberimiz Hassan’ı yanına çağırmış ve ona “Allahım, Hassân’ı Rûhulkudüs ile teyit et!” demiştir.²⁰³ Şeyh Müfid’e göre, Hassan’ın şiirinde söylediği gibi, şayet Peygamber bu makamda Ali’nin imâmetini nass ile zikretmek

²⁰² Şeyh Müfid, “Risâle fi Ma’na’l-Mevlâ”, 31; Adnan Demircan, *Hiz. Ali’nin Hilafet Hakkı Meselesinde Gadîr-i Hum Olayı*, 33.

²⁰³ Şeyh Müfid, “Aksâmü’l-Mevlâ”, 35.

istemeseydi kesinlikle Hassan'ı davet edip onu övmez ve methetmezdi. Bununla birlikte yanına çağırdığında hatalarını düzeltir ve ne demek istediğini anlatırdı. Dolayısıyla Peygamberin de takrir etmesiyle Şîî düşüncedeki mevlâ anlayışının öngördüğü üzere bu kavram imâmet anlamında kullanılmıştır.²⁰⁴ İkinci risalede ise Hassan b. Sâbit'in şiiri soru-cevap formatında ele alınmıştır. Yukarıda yazdığımız görüşler burada da dile getirilmiş ve muhalifin, Hassan b. Sâbit'in itikadi görüşleri sebebiyle delil olarak görülemeyeceği iddiasına cevap verilmiştir.²⁰⁵ Buna göre şairin farklı görüşler benimsemesinin, şiirinde kullandığı ifadelerin anlamını değiştirmeyeceği ispatlanmaya çalışılır. Burada sık sık Peygamberin övgüsünün altı çizilmektedir.

Hasan b. Sâbit'in bu şiiri okuması ardından ise Peygamberin "Kalk ey Ali! Ben tüm alem adına senin imamlığından razıyım." buyurması oldukça önemli bir iddiadır. Şîa'nın bu sözlerine karşılık muhalifleri onları yalan söylemekle itham etmiş ve şayet böyle bir durum yaşansaydı ortada herhangi bir muğlaklık kalmayacağını dolayısıyla tafsilatlı açıklamalara ihtiyaç olmayacağını ve husumetin izale olacağını söylemişlerdir. Şeyh Müfid ise Peygamberin cevâmi'ul-keîm olma özelliğine değinerek sözünde ayrıntılara girmediğini ancak Hassan'ın şiirinde zaten bunların bulunduğunu söylemekte ve onun mevlâ hadisini şerh etmek maksadıyla tafsilatlandırdığını iddia etmektedir.²⁰⁶

Risâle fî Ma'na'l-Mevlâ adlı eserde Şeyh Müfid'in muhalifine cevaplar serdettiği belirtilmişti. Bu başlıkla ilgili olarak aynı risalede Hasan b. Sabit'in böyle bir şiir yazamayacağı nitekim kendisinin Osman taraftarlarından olduğu ve Ali'ye biat

²⁰⁴ Şeyh Müfid, "Aksâmü'l-Mevlâ", 36.

²⁰⁵ Şeyh Müfid, "Risâle fî Ma'na'l-Mevlâ", 25.

²⁰⁶ Şeyh Müfid, "Risâle fî Ma'na'l-Mevlâ", 31-33.

etmediği için ondan bu sözlerin sâdır olmasının imkân dahilinde görülmediği söylenmektedir. Şeyh Müfid ise cevap olarak bir kimsenin hayatı boyunca farklı görüşler benimseyebileceğini; bunun mantıklı bir delil olmayıp kabul edilemezliğini savunmaktadır.²⁰⁷

Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda; mezkûr şiir ve Peygamber'in şaire olan övgüsü Şîa'nın en önemli delilleri arasında görülebilir. Şîî âlimler her defasında bu rivayetleri dile getirmiş ve haklılıklarını böylece savunmaya çalışmışlardır. Rivayetlerin sıhhatini tartışma dışında tuttuğumuzda dahi Hasan b. Sabit'in Hz. Ali'ye biat etmediği gerçeğini tarafsız şekilde değerlendirmek son derece mühimdir. Şayet Peygamberin sözlerinden "imâmet" anlaşılıyorsa bu durumda Hassan'ın Ali'ye karşı mücadele etmesi düşünülemezdi. Yine Müfid'in "bir kimsenin ömrü boyunca aynı görüşü savunmak mecburiyetinde olmadığı" yönündeki müdafaası en hafif tabirle sahabenin adalet anlayışına ve Hassan'ın Hz. Peygambere samimi bağlılığına karşı haksız bir ithamdır. Nitekim onlardan sünnet rivayet olmuş ve İslam'ın temel disiplinleri kendilerinden gelen haberler üzere bina edilmiştir. Sonuç olarak Peygamber şairi olarak bilinen Hassan b. Sabit'in, Şîa'nın tüm iddialarına rağmen, Gadîr günü söylenenleri "imâmet" manasıyla anlamadığı kanaatindeyiz. Nitekim böyle bir durumda Hassan b. Sâbit'in, Hz. Ali'nin imâmetini kabul etmesi ve hatta herkesten önce beyat etmesi gerekirdi. Ancak o karşı tarafta yer almıştır ki şu hâlde şiirin Hassan'a aidiyeti ciddi problem taşımaktadır.

²⁰⁷ Şeyh Müfid, "Risâle fî Ma'na'l-Mevlâ", 25.

(n) Kays b. Sa'd b. Ubâde'nin Şiiri

Kays b. Sa'd, ensârın önde gelen sahabilerinden Sa'd b. Ubâde'nin oğludur. Babası onu henüz küçük yaşta iken Peygamber'in hizmetine vermiştir. Hz. Peygamber zamanından itibaren çeşitli savaflara katılmış, Hz. Ali döneminde ise Mısır valiliğine getirilmiştir. Cemel ve Sıffîn savaflarında bulunmuş ve buradaki başarısı sebebiyle Irak ordusunun başkumandanlığı ile yeni ihdas edilen şurtatü'l-hamîs teşkilâtının başına getirilmiştir. Nehrevân savaşında da yine Hz. Ali'nin yanında savaşmıştır. Hilafet Muaviye'ye geçtikten sonra ise kendisinin şartlarını Muaviye'ye kabul ettirerek ona biat etmiştir. Kays b. Sa'd zekâsı ve cömertliği ile tanınmıştır. Medine'de 60/680 yılında vefat ettiği kaydedilir.²⁰⁸

Rivayete göre Kays b. Sa'd beraberinde İslam sancağıyla bir şiir okumuş ve sonrasında Hz. Ali tarafından taltîf edilmiştir. Şîa'nın önemli delillerinden biri olarak kabul edilen bu şiirin tercümesi şu şekildedir:

“Düşman bize zulmettiğinde dedim ki:

Rabbimiz bize yeter, O ne güzel vekildir.

Dün Basra'yı fetheden Rabbimiz bize yeter;

Bu konuda anlatılacak çok şey var.”

Sözlerini şöyle tamamlar:

Ali bizim ve bizim dışımızdakilerin imamıdır.

Onun sebebiyle vahiy geldi.

Peygamber şöyle dediğinde: ben kimin mevlâsı isem

O da O'nun mevlâsıdır. Bu ne güzel sözdür.

²⁰⁸ Abdülhalik Bakır, “Kays b. Sa'd”, *DİA* (Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2022), 225/93.

Nebi bunu tüm ümmete söyledi.

Söylenmiş ve söylenecek olanların tümü burada karara bağlandı.”²⁰⁹

Şeyh Müfid bu şiiri delil göstererek iki hususun üzerinde durmuştur. İlk olarak fesahat ehli arasında mevlâ lafzının anlamının imâmeti kapsadığını iddia etmiş ve şiirde de bu anlamıyla kullanıldığını ileri sürmüştür. Kays’ın fasih ve ehil olduğunda ittifak vardır. Dolayısıyla onun kullanımı önemli bir delil konumundadır. İkinci olarak ise Hz. Ali’nin, Kays’ı ikrar etmesi ve onu inkâr edenleri terk etmesini zikretmiştir. Müellife göre Hz. Ali düşmanlarına karşı bu şiiri delil göstermiştir. Bunlardan biri Muaviye olup Şam’dan kendisine yazdığı mektuba karşılık olarak bu şiiri de eklemiştir.²¹⁰ Şeyh Müfid’in iddiasına göre mektupta Hz. Ali’nin “Ciğerleri kangren olmuş, yarası olanın oğlu benim üzerime iftihar mı ediyor/kendini benden üstün mü sayıyor?”²¹¹ ifadeleri de yer almaktadır. Rivayete göre bundan sonra Ubeydullah b. Ebî Refî’, Hz. Ali’nin emriyle şu şiiri yazmıştır:

“Muhammed Nebi kardeşimdir ve hem de damadıym.

Hamza amcamdır ve şehitlerin efendisidir.

Cafer amcamın oğlu sabah akşam meleklerle birlikte uçar.

Muhammed’in kızı hem eşim hem sığınağım,

Onun eti benim etim, onun kanı benim kanım,

Ahmet’in torunları da ondan benim çocuklarım,

Hanginizin benimki gibi bir payı var?

Sizden önce İslamiyet’e girdim.

²⁰⁹ Şeyh Müfid, 37; Şeyh Müfid, “Risâle fi Ma’na’l-Mevlâ”, 20.

²¹⁰ Şeyh Müfid, 37.

²¹¹ Aksâmi’l-Mevlâ adlı risalenin dipnot kısmında Muaviye’den bahsedilmiş ve Hind’in Uhud savaşında Hz. Hamza’ya müslâ yapmasından dolayı böyle söylediği aktarılmıştır.

*Küçükken, henüz ergenlik çağına gelmemiştim,*²¹²

Benim için görevini sizin üzerinize tayin etti.

Gadîr-i hum günü Allah'ın elçisi."²¹³

Şeyh Müfid'e göre Kays b. Sa'd b. Ubâde'nin kasidesinin bilgisi Sıffin ve Basra halkıyla yapılan savaşın bilgisi gibi olup burada söylenenler, onun her şeye önderliğini/riyasetini ve imâmetinin vacip olduğunu beyan eder. Yine Peygamber ile olan yakınlığı ve Ensar'a olan önderliği de bu durumun delilleri arasında gösterilir.²¹⁴

Sonuç olarak Kays b. Sa'd'ın küçük yaştan itibaren Peygamberin yanında olması ve yaşamı boyunca çeşitli görevlerde ve önemli pozisyonlarda bulunması önemlidir. Yine Hz. Ali'nin hilafeti döneminde ona en yakın isimlerden biri olarak birçok savaşta üst düzey konumda bulunması göz önünde bulundurulmalıdır. Bununla birlikte Hz. Ali'nin vefatı ve birlik yılı sonrasında Muaviye'ye biat etmiş olması da dikkate değer bir noktadır.

(iii) Ahtal'in şiiri

Tam adı Ebû Mâlik Gıyâs b. Gavs b. es-Salt el-Ahtal (ö. 92/710-11) olup Emevîler devrinde yaşamıştır. Lakabı olan "Ahtal" lafzı asıl itibarıyla "sefih" anlamına gelmektedir. Hıristiyan olmasına rağmen yazdığı methiyelerle sarayda kendini kabul ettirmiş ve Emevî halifeleri tarafından taltif edilmiştir. Yezid tarafından desteklenmiş ve yine onun talebiyle Ehl-i beyti ve Ensâr'ı zemmeden şiirler söylemiştir. Halife

²¹² Aksâmî'l-mevlâ adlı risalenin dipnot kısmında yer alan ifadeye göre bir başka nüshada şu beyitler de var: "Annemin karnında Peygamberi ikrar ettim – Henüz çocukken namaz kıldım."

²¹³ Şeyh Müfid, "Aksâmü'l-Mevlâ", 37-39.

²¹⁴ Şeyh Müfid, "Risâle fi Ma'na'l-Mevlâ", 20.

Abdûlmelik zamanında ise sarayın resmî şairliğine getirilmiştir. Ahtal döneminin en önemli üç şairinden biri olarak kabul edilmektedir.²¹⁵

Şeyh Müfid onun herhangi bir İslam fırkasına intisabının olmaması ve teşeyyü' ile itham edilme ihtimalinin bulunmamasının altını çizerek lisan ilmi hususundaki beceri ve kabiliyetinin üzerinde durmaktadır. Nitekim şairin Emevî halifesi Abdûlmelik b. Mervan'ı metheden şiiri ve Ali'ye olan düşmanlığı açıkça bilinmektedir.²¹⁶ Müellifin mevlâ kavramının anlamını açıklarken kullandığı delillerden biri de şu şiirdir:

“Kureyş arasında işinde babandan daha iffetli, daha vefalı ve daha yüce birini bulmadım.

O, iki kıvılcımla insanları birleştirirken, başkası olsaydı sabahleyin halk arasında farklılık olduğunda başarısız ve aciz kalırdı.

*Böylece tüm insanlar arasında onların efendisi (mevlâsı) oldun ve Kureyş'in en çok saygı duyulan ve övülen kişisi oldun.”*²¹⁷

Şeyh Müfid'e göre dilbilgisi bakımından üstün malumat ve yetkinlik sahibi olan bu şairin şiirinde mevlâ lafzını imâmet anlamıyla kullanması son derece mühimdir. Ona göre bu şiirde Ali'nin imâmeti ve toplumu yönetme becerisi övülmekte olup, açık ve şüphesiz bir şekilde mevlâ lafzının anlamı ortadadır.²¹⁸

Diğer yandan ikinci risalede muhalif tarafın görüşü de verilerek bu şiir ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır. Buna göre Ahtal'in şiirinde yer alan “mevlâha” ifadesinde “ha” zamirinin ircâ ettiği mana “ümme” olup burada “sen ümmetin yardımcısı oldun”

²¹⁵ Azmi Yüksel, “Ahtal”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/183-184.

²¹⁶ Şeyh Müfid, 39-40.

²¹⁷ Şeyh Müfid, “Risâle fî Ma'na'l-Mevlâ”, 33; Şeyh Müfid, 40.

²¹⁸ Şeyh Müfid, 40.

anlamı tercih edilmelidir. Nitekim Gadîr günü Peygamber de aynı anlamı kastetmiş dolayısıyla imâmet bahsine taalluk eden herhangi bir manadan bahsedilmemiştir. Şeyh Müfid ise bu iddiaya muhalifinin tevilinin geçersiz olduğunu söyleyerek karşılık vermektedir. Ona göre “ha” zamiri, vasıfları önceden zikredilmiş olan Kureyş’e irca olmakta ve medih içermektedir. Şayet muhalifin iddiası doğru olsaydı bunun izale edilmesi gerekirdi ki bu da çelişki ve tutarsızlık meydana getireceği için mümkün değildir. Müfid, buradaki anlamın, “yardım/nusret” olamayacağı, tüm Müslümanların birbirlerinin yardımcısı olduğu, dolayısıyla kapsayıcı bir ifade olması bakımından bu şiirde kullanılamayacağını etraflıca açıklama gayreti içindedir.²¹⁹

Ahtal’in mezkûr şiiri Şîa’nın önem verdiği delillerden biridir. Şîî – Sünnî ihtilâfının okunabileceği örneklerden biri olarak bu mısralarda Ehl-i sünnet için tercih edilmesi gereken mana “yardımcı” iken, Şîa “yönetici” anlamına yönelmiştir.

(iii) Kümeyt el-Esedî’nin şiiri

Tam adı Ebü’l-Müstehil el-Kümeyt b. Zeyd b. Huneys el-Esedî (ö. 126/744) olan Kümeyt el-Esedî, Emevî dönemi Şîî şairlerinden biridir. Hicrî 60 yılında Kûfe’de doğmuş çeşitli âlimlerden birçok alanda ders okumuştur. Şîî-Zeydî olduğu kaydedilen Kümeyt, Zeyd b. Ali’nin taraftarı olup hakkında onu metheden şiirler yazmıştır. Aynı zamanda Haşimoğullarını destekleyen şiirler yazdığı için Hz. Hüseyin’in kızı Fâtıma tarafından kendisine “şâiru Ehli’l-beyt” unvanı verilmiştir. Şiirleri övülmekle birlikte bazıları tarafından kusurlu bulunmuş ve intihalle itham edilmiştir.²²⁰

²¹⁹ Şeyh Müfid, “Risâle fi Ma’na’l-Mevlâ”, 32-33.

²²⁰ Rahmi Er, “Kümeyt el-Esedî”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/551-552.

Yaşadığı bölge ve dönemi itibariyle çok sayıda önemli kişiyle görüşmüştür. Hâşimoğullarının ileri gelenleriyle bizzat görüştüğü kaydedilir. Aynı zamanda ulema sınıfından bazı kimselerle yakın ilişkiler kurmuştur. Onun, Benî Ümeyye karşıtlığını teşeyyu’ ile irtibatlandıranlar bulunmakla birlikte Hâşimoğullarını aşırı sıfatlarla övmediği ve mutedil çizgiyi koruduğunu söyleyenler de bulunmaktadır.²²¹

Şeyh Müfid’e göre ise Kümeýt b. Zeyd’in şiiriyle Kur’ân-ı Kerîm’e istişhad edilmiş ve ulema onun fesahati ve dildeki marifeti, şiirdeki riyaseti ve Arapçadaki yetkinliği hususunda icma etmiştir. Şair, Peygamberin Gadîr günü söylediği mevlâ hadisine karşılık olarak şu beyti söylemiştir:

“Peygamber onu (Ali) ihtiyarla seçti. Öyle ki o (seçim), onu terkedeni ve hakkında kötülük yayarı yorgun kılar.

Ulu ağaç gününde, Hum su birikintisindeki ulu ağaç gününde (Resulullah) açıkça liderliğin (velâye) ona ait olduğunu açıkladı. Keşke ona itaat edilseydi!

*Fakat adamlar birbirine biat ettiler ki ben onun gibi tehlikeli bir biat görmedim.”*²²²

Şeyh Müfid bu şiiri delil göstererek şair Kümeýt’in mevlâ hadisini “imâmet” olarak anladığını aksi halde şiirinde velâyetten bahsetmeyeceğini söylemektedir.²²³ Yine müellife göre şairin Arapçadaki yetkinliği sebebiyle dilde bulunmayan bir ibare kullanması ve kendinden önce ehlinin kullanmadığı bir kelimeyi tercih etmesi

²²¹ Ayrıntılı bilgi için bk. İbrahim Sarıçam, *Kümeýt b. Zeyd el-Esedî ve Hâşimiyyât’ı -I- (Hâşimiyyât’ın İslâm Tarihi Açısından Değerlendirilmesi)*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1997, cilt: XXXVI, s. 255-296.; İbrahim Sarıçam, *Kümeýt b. Zeyd el-Esedî ve Hâşimiyyât’ı -II- (Hâşimiyyât’ın İslâm Tarihi Açısından Değerlendirilmesi)*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1997, cilt: XXXVII, s. 201-232.

²²² Sarıçam, *Kümeýt b. Zeyd el-Esedî ve Hâşimiyyât’ı -II-*, 222-223.

²²³ Şeyh Müfid, 41.

düşünülemez. Şayet bu mümkün olsaydı şu durumda kendinden önceki ve sonraki kimseler için de caiz olur, bu da dilin ifsadına sebebiyet verirdi.²²⁴

Konu hakkında ikinci risalede karşıt bir görüşün zikredildiği görülmektedir. Muhalif bir ses tarafından Kümeýt'in mevlâ hadisine verdiği anlamın bir öneminin ve inanç bakımından hüccet değerinin olmadığı zikredilmektedir. Dildeki yetkinliğinin onu hata yapmaktan korumadığı nitekim bazı kimseler tarafından eleştirildiği söylenir. Şeyh Müfid ise bu iddiaya cevap verirken; mevlâ hadisini kabul etmeyenlerin bunu kasten yaptığını, bu açık beyanı kabul etmeyenlerin cahil ve sefih olduklarını söylemektedir.²²⁵ Kümeýt'in dildeki yetkinliği hususundaki iddialarını tekrar ederek mevlâ lafzı için imâmet dışında bir başka ihtimalin bulunmadığını ispat etmeye çalışmaktadır.

Ancak muhalifi tarafından Kümeýt'in şiiri hakkında üç farklı görüş sunulur. Buna göre ilk olarak imâmete inanmadan “mevlâ” kelimesiyle imâmeti ifade etmesi ve bunu dil ehlinin bilmemesi konu edilir. Diğer bir yönü ise “mevlâ” kelimesinin imâmet anlamı taşıdığı hususunda Allah'tan korkan herkesin aynı düşündüğü ve böyle düşünmeyenlerin taammüden yalan söyleyip kalbinde Allah korkusunun bulunmadığı iddiasıdır. Dolayısıyla burada “imâmet” anlamının varlığı kesin olarak reddedilmektedir ki üçüncü delil bununla bağlantılıdır. Son olarak zikredilen delil ise Şîi Râvendiyye²²⁶ fırkasının tafdîl görüşüyle ilgilidir. Buna göre; Gadîr gününde yaşananlarla Ali'nin herkesten üstün kılındığına inanılması; Râvendiyye grubunun imamlığın alameti saydığı şey olup nass cihetinden değil fazilet yönünden Ali'nin

²²⁴ Şeyh Müfid, “Risâle fi Ma'na'l-mevlâ”, 22-24.

²²⁵ Şeyh Müfid, “Risâle fi Ma'na'l-mevlâ”, 22.

²²⁶ Muhammed b. Hanefiyye'nin oğlu Ebû Hâşim'den sonra imâmetin Ali evlâdından Abbas evlâdına intikal ettiğini kabul eden Abdullah er-Râvendî'nin mensuplarına verilen isimdir.

imâmetine inanmışlardır.²²⁷ Burada önemli olan husus Râvendîyye'nin, "mevlâ" hadisi üzerinde durmayıp, Hz. Ali'nin imametini faziletleri vechiyle savunmalarıdır.

Şeyh Müfîd bu iddiaların ilkinin dilbilimsel açıdan yanlış olduğunu söylemiş ve ilgili başlıkta değerlendirdiğimiz üzere uzunca açıklamalar yapmıştır. İkinci iddia olarak öne sürülen, Kümeyt'in mevlâ kavramının anlamına dair yalan söylediği düşüncesi ise şair hakkında vehimde bulunmanın imkânsız olduğu söylenerek reddedilmektedir. Buna göre Kümeyt; Allah'ın kitabına istişhadda bulunmuş bir kimse olup muasırları tarafından kendisine muvafakat edilmiş ve nazımda yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Onun kendinden önce hiç kimsenin kullanmadığı ibare ve lafzı manası dışında kullanması düşünülemez ve şiirdeki becerisi herkesçe malumdur. Müellif burada da Kümeyt'in hakkını savunarak onun ortaya koyduğu manayı kabul etmenin en uygun seçenek olduğunu kabul ettirmeye çalışmaktadır. Nitekim ona göre Cahiliye Arapları ve erken dönem şairleri asabiyet ve bidatçılık sevgisiyle "mevlâ" kavramını farklı yorumlamış ve uygun olmayan anlamlar yüklemiştir. Kümeyt ise dinde olmayan şeyleri söylemekten geri durmuş ve dilin ifsad olmasının önüne geçmiştir.²²⁸

Risalenin ilerleyen sayfalarında da aynı konunun devam ettiği görülür. Buna göre Kümeyt'in dildeki yetkinliği onun yanlışlarının önüne geçmez. Nitekim Cahiliye döneminin meşhur şairi İmru'ülkays (ö. 540 dolayları) dahi şiirlerinde hata etmiştir. Muhalifin burada bir örnek zikredilebileceği ancak o an için hatırlamadığı kaydedilmiştir. Dolayısıyla Müfîd'in iddialarına rağmen Kümeyt'in hata yapmaktan azâde olmadığını savunmuştur. Buna karşılık mecliste sesler yükselmeye başlayınca

²²⁷ Şeyh Müfîd, "Risâle fî Ma'na'l-mevlâ", 27-28.

²²⁸ Şeyh Müfîd, "Risâle fî Ma'na'l-mevlâ", 29.

karşıt görüşlerin art arda sıralandığı ortamda müellifimiz şiirde geçen “ha” zamiri ve bunun Kureyş’in yardımı manasında kullanıldığı bahsini daha tafsilatlı şekilde ele almıştır. Ona göre buradaki “ha” zahirinin Kureyş’e döndüğünü ve mevlâ lafzının da Kureyş’in destekçisi olduğunu kabul etsek dahi böyle bir durum için akid yapmak icap etmez. Nitekim Müslümanın Müslümana destek vermesi/yardım etmesi Kitap, sünnet ve icmada belirlenmiştir. Aynı zamanda bunun ispatı için şairin dile getirdiği gibi Hz. Ali’nin babasının kerem ve cömertliğinden bahseden şiirin delil olarak kullanılması da gerekli değildir.²²⁹

Son olarak Ravendiyye fırkasının Ali’nin fazilet yönüyle imam kılındığına inanmasıyla ilgili olan iddia cevaplanmaktadır. Şeyh Müfîd’e göre bu iddia tutarsızlıklarla dolu bir tevilden ibarettir.²³⁰

2.4. 4. Ehl-i Beyt’in Mevlâ Kavramına Yükllediği Anlam

Şeyh Müfîd’in en önemli iddialarından biri ehl-i beytin mevlâ kavramına riyaset anlamı yüklediğini söylemesidir. Müellif ilk risalesi olan *Aksâmi’l-Mevlâ*’da bu iddiaya yer vermemekte ancak ikincisinde zikretmektedir. Eserindeki pasaj şu şekildedir:

*“Ehl-i Beyt toplu olarak bunu iddia eder ve doğrular, Müminlerin emiri babalarının imâmetini buraya dayandırır. Akıllı bir kimse için, dilde ehil olmalarına rağmen, onları Arapça bilmemekle itham etmek mümkün değildir ki dilin çoğu onlardan alınmıştır.”*²³¹

²²⁹ Şeyh Müfîd, “Risâle fî Ma’na’l-mevlâ”, 32-34.

²³⁰ Şeyh Müfîd, “Risâle fî Ma’na’l-mevlâ”, 30.

²³¹ Şeyh Müfîd, “Risâle fî Ma’na’l-Mevlâ”, 21.

Yukarıda sözlerde görüldüğü üzere Ehl-i beyt mensuplarının imâmet iddialarının meşruiyetini mevlâ hadisine dayandırdıkları iddia edilmektedir. Nitekim risaleleri neşreden (?) Es-Seyyid Muhammed Rıza el-Hüseyni el-Celâli'nin belirttiğine göre Ehl-i beyt ailesi Gadîr hadisesine, hadisine, önemine ve gününe eşsiz bir ilgi göstermiştir. Bu hadisi kendi imâmetlerine delil olarak sunmuşlardır. Allah'ın lütfunun tamamlandığı, dinînin kemale erdiği ve İslam'ın razı olunmuş bir din haline geldiği en büyük İslami bayramlardan biri olarak Gadîr gününü kutlamışlardır.²³²

Diğer yandan Şîa, Gadîr-i Hum günündeki ifadelerin yalnızca o gün söylendiğini iddia etmez. Bilakis yevmü'd-dâr'da²³³ Beni Haşim'in davetinde de bu rivayetler vardı. Müfid'e göre hadis âlimleri ve diğer âlimlerin cumhuru bu konuda ittifak etmiştir.²³⁴ Müfid'in önemli iddialarından biri olan bu hadiseye göre Peygambere İslam'ı açıktan davet etmesi emri geldiğinde akrabaları için bir davet düzenlemiş ve burada onları İslam'a çağırmıştır. Hz. Peygamber “Ben size dünya ve ahiret hayrını getirdim. Sizi Allah'a davet etmek için Allah tarafından görevlendirildim. İçinizde kim bu işte bana yardım ederek benim sizin aranızdaki kardeşim, vasim ve halifem olmak ister?” diye sormuş orada bulunanlar kendisine icabet etmemiş ve sözlerine karşılık veren, kendisinin yardımcısı olacağını söyleyen yalnızca Hz. Ali olmuştur. Peygamber de buna karşılık “Bu, sizin aranızda benim kardeşim, vasim ve halifemdir; onun sözlerini dinleyin ve ona uyun!” demiştir.²³⁵ Şeyh

²³² Şeyh Müfid'in “Risâle fi Ma'na'l-Mevlâ” Risalesine Yazdığı Giriş, 5.

²³³ Şîa'ya göre Hz. Peygamber'in kendi akrabalarını İslam'a davet ettiği ve bununla birlikte kendinden sonraki halifenin Hz. Ali olduğunu açıkladığı gündür.

²³⁴ Şeyh Müfid, “Risâle fi Ma'na'l-Mevlâ”, 40.

²³⁵ Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b Muhammed b Abdülkerim İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-tarih*. (Beyrut : Dârü'l-Ma'rife, 2002), 53-54.

Müfid bu hadiseyi delil göstererek velâyetin yevmi'd-dâr günü dile getirildiğini söylemiş ve kısa da olsa bu bahse değinmiştir.

Burada Ehl-i beyt ailesinin Arapçayı en iyi bilenlerden ve fesahat ehlinden olduklarının altı çizilmektedir. Müellife göre Gadîr günü orada bulunanlar mevlâ kelimesini riyasetle irtibatlandırıp Ali'ye biat ettiklerine göre bu kavramın anlamı açık ve şüphe götürmez şekilde ortadadır. Diğer yandan Ehl-i beyt ailesi bu hadisi delil gösterdiğine göre bir başka anlamın düşünülmesi makul değildir. Ancak biz kaynaklarımızda böyle bir ibareye rastlamadık. Tüm bunlar Şîî kaynaklar ve eserlerde geçen iddialar olup Ehl-i sünnet tarafından kabul görmemiştir.

2.4. 5. Mevlâ Kavramını Dilbilimsel Açıdan Değerlendirmesi

Şeyh Müfid'in delil olarak kullandığı alanlardan biri de mevlâ kavramının etimolojik karşılığının değerlendirilmesidir. O, kendinden önceki birçok müellifin eser ve düşüncelerini hüccet olarak göstermiş ve mezkûr lafzın anlamlarını kendi penceresinden açıklamaya çalışmıştır.

İkinci risalede Müfid'in muhalifinin önemli bir iddiada bulunduğu görülmektedir. Buna göre Halil bin Ahmed ve Ebû Zeyd gibi önemli müelliflerin ilimleri hususunda ta'n edilmediği ve dilbilgisinde ihtilâfa düşmeyen bir topluluk tarafından takdir edildikleri söylenmektedir. Ardından onların kitaplarında mevlâ kavramının tasnifi yapılırken Şeyh Müfid'in öne sürdüğü "imâmet" anlamını zikretmediği dolayısıyla Şîîlerin verdikleri mananın şüpheli olduğunun kanıtlandığı

kaydedilmektedir. Muhalife göre dilin imamları olarak zikredilen bu kişilerin “yönetici” manasını tercih etmeyişleri çok önemli olup kesin bir delil niteliğindedir.²³⁶

Şeyh Müfîd ise bu iddialara cevap verirken öncelikle muhalifin, dilin imamları olarak nitelendirdiği kişilerin tek başlarına hüccet olmadıklarını söylemektedir. Şayet bir sözü icmaen söyleseler bile tercihte bulunmadan önce araştırmak gerektiğini eklemektedir. Buna göre bahsedilen müellifler bir şeyi yalanlasalar dahi dil ehlinde bir kimse çıkıp onların görüşüne tezat bir düşünce öne sürebilir. Diğer yandan bu kimseler dünyadaki diğer âlimlerin yanında *cüz'ün lâ yetecezzâ* konumundadır. Bununla birlikte onların eserlerinde mevlâ kavramının imâmet anlamındaki kullanımının inkâr edildiğine dair herhangi bir ibareye rastlanmamıştır. Aynı zamanda muhalifin de bu konuda öne sürdüğü bir delil yoktur. Dolayısıyla Şeyh Müfîd tüm bu iddialara verdiği cevaplar neticesinde kendi sunduğu delilleri -şiirler gibi- çok daha kuvvetli addetmekte ve haklılığını bir kez daha ispat ettiğini söylemektedir.²³⁷

Mevlâ kavramının gramer açısından değerlendirmesi, ilgili başlıkta yapılmıştır. Daha önce dile getirildiği üzere “mevlâ” lafzı müşterek ifadelerdendir. Aynı sebeple farklı mezheplere mensup kimselerin taassup üzere hareket ederek muhtelif manaları tercih etmesi oldukça tabiidir.

2.4. 6. Müfîd'in Kur'ân'dan Delil Getirmesi

Hadîd sûresinde geçen “*Bugün artık ne sizden ne de açıkça inkâr edenlerden bir fidye kabul edilir. Varacağınız yer ateştir. Size yaraşan odur. Ne kötü bir gidiş!*”²³⁸ âyetinden daha önce ilgili başlıkta bahsetmiştik. Şeyh Müfîd risalesinde bu âyeti

²³⁶ Şeyh Müfîd, “Risâle fi Ma'na'l-Mevlâ”, 26-27.

²³⁷ Şeyh Müfîd, “Risâle fi Ma'na'l-Mevlâ”, 28.

²³⁸ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Meâli*, 576.

müstakil bir fasıl olarak değerlendirmiştir. Kendi anlatımına göre, tartışma meclisinden ayrıldıktan sonra Ma'mer bin Müsennâ'nın kitabında okuduğu bir şeyi hatırlamıştır.²³⁹

Mam'er b. Müsennâ (ö. 209/824 [?]), Arap dili ve edebiyatı, tefsir, ahbâr ve nesep âlimi olarak kabul edilir. Kendisi Hariciliğin Sufriyye veya İbaziyye koluna mensuptur. Ancak bizim de ele alacağımız *Mecâzu'l-Kur'ân* adlı eserinde mezhebi görüşlerine rastlanılmaz. Mutezilî âlim Câhız (ö.255/869), “Yeryüzünde ilimleri Ma'mer'den daha iyi bilen ne bir Hâricî ne de bir İcmâî (Sünnî) vardır” diyerek kendisinden övgüyle bahsetmiş ve geniş ilmi birikimini kaydetmiştir.²⁴⁰

Mecâzu'l-Kur'ân filolojik bir tefsir olup her âyet tek tek ele alınmamıştır. Müellif ilk dönem tefsir geleneğine uygun olarak tefsirine sadece gerek gördüğü kelime ve ifadelerin, dildeki kullanıma bağlı olarak uygun düşen manalarını delillerle kısaca izah eder. Belli yerlerde Kur'ân'daki diğer âyetlere telmihte bulunur veya şiir, deyim ve hadislerden faydalanarak sunumunu tamamlar.²⁴¹

Mam'er b. Müsennâ tefsirinde Hadîd sûresinde geçen “hiye mevlâkum” ibaresini “evlâ bikum” şeklinde yani en iyiniz, en layık olanınız olarak yorumlamıştır. Ardından şair Lebîd'in daha önce de geçen “O her iki taraftan ilerledi/ Sen onu heybetli bir mevlâ zannederdin/ Onun önünde ve arkasında” beyitlerine itişhadda bulunmuştur.²⁴²

²³⁹ Şeyh Müfid, “Risâle fî Ma'na'l-Mevlâ”, 37.

²⁴⁰ Süleyman Tülücü, “Ma'mer b. Müsennâ”, *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/551-552.

²⁴¹ Zeynep Nermin Aksakal, “Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*'ı ve Mukaddimesi Üzerine Bir İnceleme”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/2 (09 Şubat 2016), 87-88.

²⁴² Ebu Ubeyde Ma'mer ibn el-Müsenna, *Mecâzü'l-Kur'ân (mahtûtatı Ankara)* (Frankfurt am Main : Ma'hedu Tarihi'l-Ulumi'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye fî İtari Câmîati Frakfurt #Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2011), 351.

Şeyh Müfid, iddiasını delillendiren önemli teliflerden biri olarak bu esere değinmiştir. Ona göre Ebu Ubeyde âyeti bu şekilde tefsir ederek aklına gelen ilk manayı tercih etmiştir. Kendinden öncekilerin veya muasırlarının yolundan gidip mevlâ kelimesinin gerçek manasını gizlememiştir. Müfid burada Ebu Ubeyde'nin Şîa'nın hilafına bir yol benimsediğinin altını çizerek mezhebi tutumunu ön plana çıkartmak istemiştir. Ona göre müşrikler inkâr etse dahi Allah nurunu tamamlayacaktır.²⁴³

Hadid sûresinde geçen bu âyetin “mevlâ” kelimesine irca eden manalarının “dost” veya “yardımcı” olarak anlaşılması gerektiğini ilgili başlıkta ele almıştık. Bize göre bu âyetin müstakil bir fasıl olarak değerlendirilmesi şöyle dursun açıkça Ehl-i sünnetin görüşünü destekleyen bir argüman olarak kabul edilmelidir. Dolayısıyla Müfid'in iddiası burada pek de güçlü görünmemektedir.

Sonuç olarak; Şîî ve Sünnî kaynaklarda Gadîr-i Hum hadisesi ve burada söylenen “Ben kimin mevlâsı isem...” rivayeti farklı zâviyelerden yorumlanmıştır. Şeyh Müfid konu hakkında iki risale kaleme almış ve burada aklî ve naklî delillerle iddiasını ispat etmeye çalışmıştır. Mevlâ kavramına yüklediği on farklı anlamı örneklerle açıklamış ve kabul edilmesi gereken esas mananın riyâset olduğunu iddia etmiştir. Müfid, mevlâ kavramının geçtiği şiirler üzerinde durmuş ve özel olarak ele almıştır. Aynı zamanda ehl-i beytin gadîr gününe verdiği önemi dile getirmiş ve mevlâ lafzını semantik olarak değerlendirmiştir. Şeyh Müfid'e göre mevlâ kelimesi “tasarrufta öncelikli olma” ve “riyâset” anlamına gelmektedir.

²⁴³ Şeyh Müfid, “Risâle fî Ma'na'l-Mevlâ”, 37.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÜNNÎ DÜŞÜNCEDE MEVLÂ KAVRAMINA DAİR BAZI

MÜLÂHAZALAR

Mevlâ lafzının kullanım ve yorumlarının muhtelif varyantları çalışmanın özünü oluşturmaktadır. Ehl-i sünnet âlimleri tarafından ele alınan mezkûr kavram, çoğunlukla “dost” anlamıyla anlaşılmakta ve Şîa’nın iddialarına cevap olacak açıklamalar yapılmaktadır. Bu başlık altında konu hakkında öne çıkan görüşler incelenecektir. Aynı zamanda Sünnî âlimlerin ilgili bağlamdaki değerlendirmeleri aktarılacaktır.

3.1. Sünnî Düşünürler Bağlamında İlgili Tartışmalar

Konumuz; Şîa ve Ehl-i sünnet âlimleri arasında ciddi bir tartışma alanı teşkil etmekte ve neredeyse her önemli isim bu kavrama dair birkaç kelam etme ihtiyacı hissetmektedir. Mevlâ kelimesinin anlamları Sünnî âlimler tarafından da tartışılmıştır. Şeyh Müfid ile çağdaş olması ve konuya dair son derece önemli açıklamaları bulunması hasebiyle Eş’ârî âlim Bâkılânî’yi burada zikrettik. Yine aynı dönemde yaşamış olan meşhur Zâhirî âlim İbn Hazm, mevlâ hadisine olan yaklaşım ve değerlendirmeleriyle farklı bir okuma sunmuştur. İbn Teymiyye, Şîa’nın konu hakkında en çok eleştirdiği âlimlerden biri kabul edilir. Aynı sebeple onun görüşlerini eserlerinden istifade ederek izaha çalıştık. Son olarak Seyyid Şerif Cürcânî’nin konu hakkındaki önemli delillerini ve diğer eserlerde rastlamadığımız düşüncelerini burada aktarmaya çalıştık.

3.1.1. Bâkılânî'nin Mevlâ Kavramı Hakkındaki Görüşleri

Şeyh Müfid'in çağdaşı meşhur Eş'ârî âlim Bâkılânî, (403/1013) *et-Temhîd* adlı eserinde Şîa'ya çeşitli konularda reddiyelerde bulunmuş ve “mevlâ” kavramı özelindeki görüşlerini zikretmiştir. Müellif öncelikle mevlâ hadisini zikretmiş ardından ise daha önce karşılaşmadığımız bir yorum getirmiştir. O, Şîa'nın iddialarını sıralamış ve mevlâ kelimesinin sözlükte birden fazla anlamı olduğunu söylemiştir. Ardından şayet Hz. Peygamber “Ben size nefislerinizden evlâ değil miyim?” sözü yerine “Ben sizin vahiy getiren ve kendinden önceki şeriatleri nesheden Peygamberiniz değil miyim?” diye sorsaydı yine aynı anlamın verilip verilemeyeceğini sorgulamıştır. Böyle bir durumda Ali'ye nübüvvet mi farz olacaktır? Ona göre nasıl ki bu ihtimal olanaksız ise Şîa'nın iddiası da aynı mesabededir.²⁴⁴

Bâkılânî kendisine yöneltilen “mevlâ” kelimesinin “evlâ” anlamında olduğuna dair eleştirinin cevabında dil ehlinin bu konuda net ve belirleyici yorumlarının olması gerektiğini söylemektedir. Ona göre tıpkı yukarıda bahsettiğimiz gibi kendinden önce gelen sözle irtibatlı olarak Hz. Ali, Hz. Peygamber'in görevlerini üstlenemeyeceği gibi “mevlâ” lafzının da “evlâ” anlamına dair kesinlik belirten bir delili ve kullanımı yoktur. Daha açık bir ifadeyle nasıl ki yukarıda “evlâ” kelimesi, peygamber anlamına gelmediyse aynı şekilde burada da “öncelikli/ehak” anlamına gelmemektedir.²⁴⁵

Bâkılânî'nin, Şîa'nın en önemli delilleri olarak gördüğü Hadîd Sûresi, Ahtal'in şiiri ve Peygamber'in, velilerinin izni olmaksızın kadınların nikahlanması hadisine verdiği cevap da son derece mühimdir. Buna göre âyette geçen “mevlâ” lafzı birçok âlimin de tefsir ettiği üzere “varılacak yer” anlamındadır. Hadis yorumunda ise

²⁴⁴ Ebû Bekr Muhammed b Tayyib b Muhammed Basri Bâkılânî, *Temhidü'l-evail ve telhisü'd-delail*. (Beyrut : Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1986), 451.

²⁴⁵ Bâkılânî, *et-Temhîd*, 451.

buradaki “veli” kavramının akrabalık bağlarını ihata ettiğini; “mevlâsı” olan kimse ile “tasarruf sahibi” kimse arasında farklılık olduğunu söylemiştir. Bâkılânî’nin burada “veli” ve “mevlâ” kavramlarını ayırttığı görülmektedir. Şiirdeki “mevlâ” kavramına gelindiğinde burada “yardımcı” ve “hâmî” anlamlarının seçildiği anlaşılmaktadır.²⁴⁶

Müellifin “mevlâ” kavramının “evlâ” anlamında kullanılmadığına dair bir diğer delili Peygamber’in henüz hayatta iken böyle bir buyruk vermesinin kendi görev ve sorumluluklarını Ali’ye vermek anlamına geleceğini söylemesidir. Böyle bir durumda Hz. Peygamber’in yaşadığı dönemde bir başka emirin ortaya çıkması ve görev tevdi edilmesi gerekirdi ki bu imkansızdır. Diğer yandan Hz. Peygamber’in vefatından önce kendisine itaati vacip kıldığı bir imam bırakması halinde Müslümanlar şüphe duymaksızın ona biat ederdi ancak böyle bir hadise yaşanmamıştır.²⁴⁷

Hz. Ömer’in “Sen bugün her müminin mevlâsı oldun.” tebrikine gelindiğinde ise yukarıda zikrettiğimiz delille irtibatlı olarak Hz. Peygamber’in bu lafzı “imâmet” anlamında kullanmadığı hatırlatılmıştır. Aynı sebeple “mevlâ” kelimesi “evlâ” anlamına gelmeyip Şîa’nın iddiasını destekler nitelik taşımamaktadır.²⁴⁸

Bâkılânî’ye göre mevlâ kelimesinin dokuz farklı anlamı bulunmaktadır. Bunlar; yardımcı, amcaoğlu, dost (el-mevali el-muhib), el-mekânu ve’l-karâr, azat eden, azat edilmiş köle, komşu, damat ve ortak manalarıdır. Ona göre bu kelime “kendisine itaat edilecek olan imam” anlamına gelmediği gibi Tahrîm sûresindeki²⁴⁹ âyet de “yardımcı” manasıyla buna delildir. Şair Ahtal’in şiirinde ise “yardımcı ve

²⁴⁶ Bâkılânî, *et-Temhîd*, 451-452.

²⁴⁷ Bâkılânî, *et-Temhîd*, 453.

²⁴⁸ Bâkılânî, *et-Temhîd*, 453-454.

²⁴⁹ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ

“Şâyet Peygamber’e karşı birbirinize arka çıkarsanız, şunu bilin ki Allah onun dostu, yardımcısı ve koruyucusudur.” Tahrîm Sûresi, 66/4.

hâmî” anlamında kullanılmıştır. Bir diğer anlamı olan “amcaoğlu” manasının örneğini Meryem sûresindeki²⁵⁰ ”Doğrusu ben, arkamdan iş başına geçecek olan yakınlarımdan endişe ediyorum...” âyetinde görmek mümkündür.²⁵¹

Müellif “mevlâ” kelimesinin “azat eden ve azat edilen” anlamlarının dilde câri olup “falan kişinin azatlısı” gibi kullanımlarının bulunduğunu söylemektedir. Bununla birlikte “dost” anlamını açıklamak üzere Peygamberin “Müzeyne, Cüheyne ve Gifar kabileleri Allah’ın ve resulünün dostlarıdır.” hadisini dile getirmektedir. “Komşu” manasının da dilde kullanıldığını söylemekte ve bir şiir kaydetmektedir:

“Allah, Yarbûğ oğlu Kulayb’i hayırlı mükafatlarla ödüllendirsin ve övgülerini artırsın.

*Onlar canlarını ortaya koyarak bizimle kaynaştılar ve komşularının (مواليهم) zaferine ulaşmak için hazırlıklı, eğitilmiş atlarla savaşa katıldılar.”*²⁵²

Yine “ortak” anlamı dilde bilinen bir husustur. Mevlâ lafzının bir diğer anlamı “damat” olup şu şiiri örnek göstermektedir:

*“Her iki yararlı kişiyi de unutma, ayrıca pazarda bulunan ve Bedir oğullarının ortağı olan bu kişiyi de unutma.”*²⁵³

Bâkılânî’nin Gadîr hadisine yorumu buradaki “mevlâ” kavramının anlamına dair iki ihtimalin bulunduğu şeklindedir. İlk olarak “dinde yardımcı” ve “hâmî” anlamları ele alınmış ve Hz. Ali’nin zâhiren ve bâtinen, sırren ve alâniyyeten bu yolda olacağı, onunla gizli olanın ortaya çıkıp Müminlerin yardım bulacağı ve bunu kalpten inanarak yapacağı söylenmiştir. Müellif burada Hz. Peygamber’in Ali’yi

²⁵⁰ Meryem Sûresi, 19/5.

²⁵¹ Bâkılânî, *et-Temhid*, 454.

²⁵² Bâkılânî, *et-Temhid*, 455.

²⁵³ Bâkılânî, *et-Temhid*, 455.

münafıklardan ve onların vasıflarından uzak tutarak övdüğünü belirtmiştir. İkinci yorum ise “dost” anlamıdır ki Ali’yi -tıpkı Hz. Peygamberi olduğu gibi- kalpten ve samimi bir muhabbetle sevip benimsemektir.²⁵⁴

Müellif bu hadisede diğer sahabeden birinin değil de neden Hz. Ali’nin isminin geçtiğini tartışmaktadır. Ona göre Peygamber’e Ali hakkında şikâyet dolu bir haber ulaşmış ve Peygamber de olumsuz ortamı dağıtmak üzere böyle söylemiş olabilir. Nitekim Ali aldığı kararlar ve verdiği hükümler itibariyle bir kısım insanları kızdırmış olabilir. Hz. Peygamber bu sözleriyle Ali’nin üzerindeki bu olumsuz intibai kaldırmak ve bazı meclislerde konuşulduğu gibi olmadığını göstermek istemiştir. Diğer yandan Peygamberin hevâ üzere konuşmayacağını altı çizilerek böyle bir söz söylemesinin ardındaki hikmetler aranmıştır. Yukarıda Gadîr hadisesini anlattığımız yerde Ehl-i sünnetin böyle bir izahının olduğunu belirtmiştik. Benzer şekilde Bâkılânî de aynı gerekçeyi dile getirmiştir. Yine müellife göre Peygamber kendi zamanında olduğu gibi vefatının ardından da Ali’yi hakkında olumsuz konuşmalardan korumak istemiştir.²⁵⁵

Bâkılânî neden hadisin -kendi iddiasında olduğu gibi- Ali’nin bâtında ve zâhirde samimî ve muttaki bir mümin olduğu şeklinde gelmediği şayet böyle olsaydı herhangi bir farklı düşüncenin de ortaya çıkmayacağı sorusunu gündeme getirmiştir. Buna cevaben Peygamberin kelime seçimine herhangi bir itirazının olmayacağını ancak Şîa’nın iddia ettiği üzere bir anlatımın olması halinde orada bulunan ve bulunmayan tüm Müslümanların Ali’ye tabi olacaklarını söylemiştir.²⁵⁶ Ancak fiilî durum bu şekilde cereyan etmemiştir. Sahabenin çok önemli bir kısmı rivayeti farklı anlamıştır.

²⁵⁴ Bâkılânî, *et-Temhîd*, 456.

²⁵⁵ Bâkılânî, *et-Temhîd*, 456.

²⁵⁶ Bâkılânî, *et-Temhîd*, 457.

Son olarak kendisi Şîa'ya, Peygamberin bu sözünden maksat imâmet ise neden “Bu benden sonra kendisine itaatin vacip olduğu imamınızdır. Onu dinleyiniz ve itaat edinîz.” dememiştir? sorusunu yöneltir. Nitekim böyle olsaydı tüm şüpheler ortadan kalkar ve herkes Peygamberin sözüne icabet ederdi.²⁵⁷

Görüldüğü üzere Bâkılânî klasik Sünnî düşünceye paralel görüşler serdetmiştir. Şîa'nın kendisine ulaşan iddialarını tek tek cevaplamış ve kendi fikirlerini ayrıca zikretmiştir. Burada onun da hadis-i şerifin söylenme sebebi olarak Ali hakkındaki olumsuz söylemlerin durması ve tartışma ortamının sona ermesi yaklaşımını desteklemesi son derece önemlidir.

Bâkılânî, tıpkı Şeyh Müfid'in risalesinde olduğu gibi her bir manayı örnekleriyle birlikte açıklamaktadır. O, Müfid'in uzun ve tekrara düşen izahatından farklı olarak kısa ve net ibareler kullanmayı tercih etmiştir. Elbette bu durum metot ve mahiyet farkı olarak düşünülebilir. Nitekim Müfid, mezhebi adına en önemli kavramlardan birini tartışma konusu etmiş ve konu hakkında iki müstakil risale yazmıştır. Bâkılânî ise Şîa'nın iddialarını cevaplamak üzere eserinde nispeten kısa sayılabilecek bir başlık ayırmış ve konuyu burada tartışmıştır. Yine de bu kısımda son derece önemli açıklamalar yaptığı ve kendinden önceki birikimi yansıttığı yorumunu yapmak mümkün görünmektedir.

3.1.2. İbn Hazm'ın Gadîr Hadisine Bakışı

İbn Hazm mevlâ hadisine farklı bir yaklaşım sergilemiş ve bu rivayeti uydurma olarak görmüştür. Ona göre “Ben kimin mevlâsı isem...” rivayeti güvenilir râviler

²⁵⁷ Bâkılânî, *et-Temhîd*, 457.

tarikiyle gelmemiştir ve sahih değildir.²⁵⁸ Dolayısıyla müellif mevlâ hadisini reddetmiştir.

3.1.3. İbn Teymiyye'nin Gadîr Hadisine Bakışı

İbn Teymiyye (ö. 728/1328) mevlâ hadisini Tirmizi ve Ahmed b. Hanbel'in rivayet ettiğini kaydetmiştir. O, hadisin başında yer alan “Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır.” ifadelerini zayıf görmekle birlikte kabul ederken devamında geçen “Allah'ım ona dost olana dost ol...” rivayetini mevzu kabul etmiştir.²⁵⁹ Bununla birlikte “muvalât” lafzının “muâdât” yani düşmanlığın zıddı olduğunu savunmuş ve Allah ile resulünün, müminlerin dostu olduğunu; hadiste geçen anlamı itibariyle Ali'nin de müminlerin dostu olduğunu söylemiş ve mevlâ lafzının karşılığı olarak “dost” anlamını tercih etmiştir.²⁶⁰ Müellif, “Müzeyne, Cüheyne, Eslem ve Gifar kabileleri, Allah ve resulünün mevlâlarıdır.” rivayetini de zikretmiş ve buradan hareketle salih müminler ile Allah ve Resulünün arasındaki dostluk bağına değinmiştir.²⁶¹

Minhacü's-sünneti'n-nebeviyye adlı eserde “mevlâ” lafzını ayrıca değerlendiren müellif burada “velî” ve “mevlâ” kelimeleri arasında fark bulunduğunu söylemiştir. Buna göre “velâyet” düşmanlığın zıddı iken “vilayet” kelimesi emirlik/başkanlık anlamını kapsamaktadır. Mevlâ hadisinin ilk kısmında ise “Ben kimin valisi isem...” değil “Ben kimin mevlâsı isem...” denmiştir ki bu durum

²⁵⁸ İbn Hazm, *el-Fasl*, çev. Halil İbrahim Bulut, (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu, 2017), 3/342-344.

²⁵⁹ Ebü'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b Abdülhâlim İbn Teymiyye, *Minhacü's-sünneti'n-nebeviyye*. (Riyad: Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1986), 7/319-320.

²⁶⁰ Teymiyye, *Minhacü's-sünne*, 7/322.

²⁶¹ Teymiyye, *Minhacü's-sünne*, 7/323.

“velâyet” yani dostluk anlamının öne çıktığını göstermektedir. Aynı zamanda Şîa’nın savunduğu “evlâ” yani “daha öncelikli” anlamı Peygamberin nübüvvet makamında olması hasebiyle bu konuma sahip olduğu söylenerek reddedilmektedir. Bununla birlikte şayet “evlâ” anlamı kastedilmiş olsaydı rivayetin “Ben kime kendi nefisinden evlâ isem...” şeklinde ulaşması gerekmektedir. Müellife göre böyle bir rivayet olmadığına göre iddia da batıldır. Nitekim Peygamber hayatında ve ölümünde insanlara kendi nefislerinden evlâdır. Bu anlamın öne çıkarılmasının bir diğer problemli yanı ise Peygamberin henüz hayattayken yerine bir halife tayin etmesi ve görevlerini bir başkasına devretmesi ihtimalidir ki bu imkansızdır.²⁶²

İbn Teymiyye’nin “mevlâ” kavramı hakkındaki temel görüşü bu kelimenin “dost” anlamına alınması gerektiği şeklindedir. Kitabında değerlendirdiğine göre, Peygamber kendinden sonra bu söylemle bir halife bırakmış olsaydı, Müslümanların devlet başkanını herhangi bir tartışma çıkmadan belirlemeleri gerekirdi. Ali hakkındaki rivayet ise onun her müminin velisi oluşunun sabit bir sıfat olarak bulunması ve bugüne kadar devam etmesi gerçeğiyle irtibatlı düşünülmelidir. Ancak burada zikredilen “veli” olma hali “yöneticilik” değil tıpkı Allah’ın müminlerin dostu olması gibi muhabbeti kapsayan bir yakınlıktır.²⁶³ Diğer yandan müellife göre Gadîr mevkii yalnızca Medine ve Medine’ye yakın olan kimselerin kullandığı bir yol olup Müslümanların çoğunluğunun yaşadığı Mekke, Taif ve Yemen gibi yerler uzaktır. Ona göre buralarda yaşayanlar, yani Mekke, Yemen, Taif gibi farklı şehirlerde yaşayanlar, Gadîr-i hum adı verilen bölgede bulunmamıştır.²⁶⁴ Dolayısıyla mevlâ hadisinde geçen kavramın Şîa’nın iddia ettiği üzere “hilafet” kastıyla söylenmesi de makul değildir.

²⁶² Teymiyye, *Minhacü’s-sünne*, 7/324.

²⁶³ Teymiyye, *Minhacü’s-sünne*, 7/325.

²⁶⁴ Teymiyye, *Minhacü’s-sünne*, 7/317.

Çünkü bu tebliğin kalabalık mekân ve gruplara yapılması beklenirken oldukça sınırlı bir gruba ulaşması mantıklı görünmemektedir.

Şîa tarafından mevlâ hadisinin lafzî tevatür olduğunun iddia edilmesi ve rivayeti aktaran râvilerin mana ve içerik olarak herhangi bir tasarrufta bulunmadan doğrudan aktardıklarının söylenmesi önemlidir.²⁶⁵ Şîi âlim Âyetullah Kemal Haydarî; İbn Teymiyye'nin, mevlâ hadisini ele alırken yalnızca “Ben kimin mevlâsı isem, bu Ali de onun mevlâsıdır.” sözünü kabul ettiğini ve beraberinde söylenen ifadeleri kural gereği uydurma/mevzu rivayet olarak değerlendirdiğini iddia etmektedir.²⁶⁶ İbn Teymiyye ise bu rivayeti mevzu görmekte ve Şîa'nın hadisin mütevatir olduğuna dair iddialarını reddetmektedir. Ona göre Peygamber gerçekten böyle bir söz söylemiş olsaydı Sakîfe gününde, Hz. Ömer'in kurduğu şûrada ve Hz. Osman'ın şehit edilmesinin ardından çıkan tartışmalarda bir şekilde zikredilirdi. Dolayısıyla bunları Râfîzîlerin uydurmaları olarak nitelendirmiştir.²⁶⁷

İbn Teymiyye mevlâ hadisinin devamında geçen “Allah'ım ona dost olana dost...” kısmının mevzu olduğunu iddia etmekle birlikte Hz. Peygamberin, başta Ebu Bekir ve Ömer olmak üzere sahabenin velisi olduğunu savunmuştur. Bununla irtibatlı olarak Peygamber Hz. Ali'nin de velisidir.²⁶⁸ Burada İbn Teymiyye'nin, Şîa'nın iddialarını çürütmek amacıyla böyle bir yorum yapması gerektiğini hissetmesi önemlidir. Nitekim hep söylenildiği üzere Şîa ve Ehl-i sünnet arasındaki ilişki tez – anti tez bağlamında neşv-ü nemâ bulmuştur.

²⁶⁵ Ozan Kemal Sarılioğlu, “*Gadîr-i hum meselesi: söyleşiler/makaleler*” (İstanbul: Önsöz Yayıncılık), 2020, 77.

²⁶⁶ Sarılioğlu (Haz), *Gadîr-i hum meselesi*, 14.

²⁶⁷ Sofuoğlu, “Gadîr-i Hum Meselesi”, 466.

²⁶⁸ Cemal Sofuoğlu, “Gadîr-i Hum Meselesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXVI (1983), 464.

Cemal Sofuoğlu, İbn Teymiyye dışında bu hadisin mevzu olduğunu söyleyen Sünnî bir âlime rastlamadığını kaydetmiştir.²⁶⁹ Bu durum göz önünde bulundurulduğunda sıklıkla atıf yaptığımız “*Gadîr-i hum meselesi: söyleşiler/makaleler*” kitabında Âyetullah Kemal Haydarî’nin neden hususen İbn Teymiyye’yi seçtiği ve eleştirilerini onun üzerinden aktardığını düşünmek gerekir. Acaba burada yalnızca ilmî gayelerle mi hareket edilmiştir yoksa fer’î bir düşünce genele teşmîl edilerek tüm Sünnî dünya zan altında mı bırakılmak istenmiştir? Doğrusu bu konuda objektif yorum yapmak gerekir.

Netice olarak İbn Teymiyye, olayın ve ilgili rivayetin varlığına yönelik eleştiriler dile getirmiştir. Ona göre hadiste geçen mevlâ kelimesinin yönetici/idareci/sahip gibi anlamlara gelmeyeceği naklî delillerin yanı sıra aklî ve tarihî delillerle de sabittir.

3.1.4. Seyyid Şerif Cürcânî’nin Mevlâ Kavramı Hakkındaki Görüşleri

Seyyid Şerif Cürcânî’nin (ö. 816/1413) *Şerhu’l-Mevâkıf* adlı eserinden “mevlâ” lafzı hakkındaki görüşlerini öğrenmek mümkündür. Müellif “Allah resulünden sonra hak imamın kim olduğu” başlığı altında bu konudaki görüşlerini ta’dad etmektedir. Velâyet âyetiyle irtibatlı olarak “veli” kavramını ele alan Seyyid Şerif Cürcânî; burada kastedilenin “destekleyen” anlamı olduğunu aksi halde âyetten henüz Peygamber hayattayken Hz. Ali’nin imâmetinin gerekli kılınmasının anlaşılacağını söylemektedir. Bununla birlikte “tasarrufta öncelikli olma” ve “ehak/hak sahibi olma” anlamlarının âyetin siyak-sibak uyumuna muhalif olduğunu

²⁶⁹ Sofuoğlu, “Gadîr-i Hum Meselesi”, 464.

savunmaktadır. Nitekim âyetin öncesinde Yahudi ve Hristiyanların birbirlerinin dostu oldukları zikredilmekte ve burada “veliler”, yardımcıları anlamında kullanılmaktadır. Burada “tevellî” fiili Şîa’nın yorumladığı gibi tasarrufta bulunma anlamıyla değil sevgi ve destek manasıyla öne çıkmaktadır. Sonuç olarak her iki âyetin uyumlu olması için “destek” anlamının esas alınması gerekmektedir.²⁷⁰

Seyyid Şerif Cürçânî, mevlâ hadisinin mütevatir ve sahih olduğu iddiasını reddetmiştir. Ona göre Ali, Gadîr günü Hz. Peygamber’in yanında değil Yemen’deydi. Bununla birlikte hadisin sahih olduğu kabul edilse dahi râvilerin ekseriyetinin hadisin baş kısmını rivayet etmedikleri unutulmamalıdır. Hadisin başı olan “ben sizin için canınızdan daha önce değil miyim” kısmını delil getirerek “evlâ” ve “ehak” anlamlarını savunmak aynı sebeple batıl olur. Hadisin son kısmı olan “Allah’ım Ali’yi veli edineni veli edin, ona düşman olana düşman ol, ona yardım edene yardım et ve onu yüzüstü bırakanı sen de yüzüstü bırak!” ibareleri ise yine “yardımcı” anlamını destekler niteliktedir.²⁷¹

Arap dili grameri açısından düşünüldüğünde ise daha önce zikrettiğimiz delillerden birini müellif de ele almıştır. Buna göre dilde yetkin kimselerden hiçbiri “mef’al” kalıbının “ef’al” anlamına geldiğini söylememiştir. Yine “sığınağınız ateştir, mevlânız odur; ne kötü bir varış yeridir”²⁷² âyetinde geçen “mevlâ” lafzı karar kıldığınız yer, varacağınız yer ve akıbetiniz anlamındadır. Müellife göre burada “yardımcı” anlamının kastedildiğini söyleyenler de olmuştur.²⁷³

²⁷⁰ Seyyid Şerif Cürçani, *Şerhu’l-Mevâkıf: Mevakıf şerhi (metin-çeviri)*. (İstanbul : Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 704.

²⁷¹ Cürçani, *Şerhu’l-Mevâkıf*, 706.

²⁷² Hadîd 57/15.

²⁷³ Cürçani, *Şerhu’l-Mevâkıf*, 707.

Cürcânî'ye göre Arap dilinin kullanımı itibariyle “mevlâ” kelimesinden “evlâ/öncelikli” anlamının tercih edilmesi doğru değildir. Ona göre “o, şundan evlâdır/önceliklidir” demek mümkündür ama “şundan mevlâdır” denmez. Yine “İki veya daha çok adamdan öncelikli olanı” denebilir ancak “iki ya da daha çok adamdan mevlâ olanı” kullanımı câri değildir. Şayet “mevlâ” lafzının “evlâ/öncelikli” olduğu kabul edilse dahi “tasarruf ve idarede öncelikli olma” anlamının verilebilmesi için ekstra açıklama yapılması gerekir. Söz gelimi yardımda mı sevgide mi yoksa tasarrufta mı önceliklidir? Her biri için müstakil açıklamalar gerektiğinden ilgili rivayetteki mevlâ kelimesinden “evlâ/öncelikli” anlamının tercih edilmesi makul değildir.²⁷⁴

Müellife göre Şîa'nın iddiasının doğru olduğunu varsayıp “öncelikli” anlamını tercih edersek, bu durumda belli başlı problemler gün yüzüne çıkmaktadır. Bu anlam esas alınsa bile “tasarruf ve idarede öncelikli” olmanın kesin olarak bilinemeyeceği açıktır. Diğer yandan Şîa âlimlerin bir başka iddiası olan “daha önce/layık” anlamının tercih edilmesi halinde muğlaklık ortaya çıkmaktadır. Müellif burada Âl-i İmrân sûresindeki ²⁷⁵النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ إِنَّ أَوْلَىٰ âyetinde olduğu gibi “evlâ” kelimesinin “İbrahim'e daha layık olanlar ona tabi olanlardır” anlamında kullanıldığını söylemiştir. Buna göre “tasarrufta bulunma” değil “yakın olma” ve “ittiba” anlamları kastedilmiştir.²⁷⁶

Sonuç olarak; Seyyid Şerif Cürcânî, Mâide sûresinde geçen ve “velâyet âyeti” olarak zikredilen âyet²⁷⁷ ile Gadîr-i Hum hadisesini Hz. Ali'nin imâmetine delil olarak görmemektedir. Bununla birlikte âyet ve olayda vârid olan “veli-mevlâ” kelimelerinin

²⁷⁴ Cürcani, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 708.

²⁷⁵ Âl-i İmrân 3/68.

²⁷⁶ Cürcani, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 708.

²⁷⁷ el-Mâide 5/55.

asıl ve tercih edilmesi gereken anlamlarının “dost ve destekçi” olduğunu söylemektedir.

3.2. Değerlendirme

Şîi ulemanın Gadîr gününe ve haberine verdiği değer yüzyıllar boyu önemini yitirmemiş ve el-ân devam etmektedir. Hz. Ali’nin imâmetini destekleyen/ortaya koyan temel delillerden biri olarak “mevlâ hadisi” çeşitli tariklerle aktarılmış ve Gadîr-i hum hadisesi daima canlı tutulmuştur. Bu motivasyon mezhep mensuplarını süreç içerisinde müstakil bir külliyyatın oluşumuna yönlendirmiştir. Buna karşılık Ehl-i sünnet uleması kendi haklılığını ispata girişmiş ve rivayetler farklı bir pencereden ele alınmıştır.

Genel olarak Şîi-Sünnî âlimlerin kabul ettiği “Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır.” rivayeti, buradaki “mevlâ” lafzının mahiyeti itibariyle farklı yorumlara tabi tutulmuştur. Söz konusu Ali’nin fazileti olduğunda ortaklık mevcutken bunun ötesinde yapılan her değerlendirme ve yorum ihtilâf konusu olmuştur.

İhtilaf edilen hususlardan en önemlisi şüphesiz ki mevlâ kelimesinin anlamlarından hangisinin tercih edileceğidir. Şîa bu kavramı “lider, yönetici” olarak anlamış ve Ali’nin imâmetine delil olarak sunmuştur. Şeyh Müfid ele aldığımız her iki risalesinde de kendi gerekçeleriyle savunmasını yapmış ve buradaki anlamın “tasarrufta ûlâ” olduğunu, tüm manaların buna irca edeceğini söylemiştir. Halbuki Arap gramer yapısında mef’al olan ef’al anlamında kullanılmaz. Diğer yandan hadisin bağlamı da buna müsait değildir. Buna göre; şayet İmâmiyye haklı olsaydı rivayetin “Allah’ım ona tabi olana sen de mevlâ (sevgi gösteren) ol, ona tabi olmayana

düşmanlık et.” şeklinde gelmesi gerekirdi. Nitekim bu ifadelerde sevgi ve düşmanlığın merkeze alınması mevlâ lafzının sevgi eksenli kullanıldığına da delalet etmektedir.²⁷⁸

Mevlâ lafzının “imâmet” anlamında kullanıldığını iddia etmenin bir başka problemli yönü sahabenin adalet ve güvenilir olma hasletlerinin inkâr edilmesidir. Hz. Peygamber’in sohbet halkasında bulunan, onunla arkadaşlık eden ve kendilerinden birçok rivayet aktarılan sahabiler hakkında böyle bir yorumda bulunmak iz’an sahibi kimseler için mümkün görünmemektedir. İslam’ı yaymak hususunda onların cehd ve gayreti ortada olup hataları bulunmakla birlikte Hz. Peygamber’in te’dib ve terbiyesinden geçtiklerini unutmamak gerekmektedir. Dolayısıyla altı doldurulamayacak sözler ve mevzu haberlerle kazanani olmayan denklemler kurmak oldukça çirkin görünmektedir.

Şîa’nın öne sürdüğü en önemli delillerden biri Gadîr günü söylendiği iddia edilen ve kaynaklarda mevlâ hadisinden sonra zikredildiği hususunda ihtilâf olan rivayetlerdir. Buna göre Hz. Peygamber “men kuntu” hadisini söyledikten sonra “Allah’ım ona dost olana dost, düşman olana düşman, destek olana destek ol. Onu yüzüstü bırakanı yüzüstü bırak. Nereye gitse hakkı onunla birlikte kıl.” demiştir. Şîa bu sözlerin desteğiyle mevlâ kelimesinin tercih edilecek manası olarak “liderliği” dile getirmiştir. Çünkü metinde geçen destek alelade bir destek olmayıp kayıtsız – şartsız bir yardımı gerekli kılmaktadır ki bu yalnızca imam için söz konusudur. Ayrıca burada geçen mevlâ lafzıyla Ali, Allah’ı ve Peygamberi temsil makamına geçmiştir. Dolayısıyla ona dost ya da düşman olmak aynı zamanda Allah’a ve Peygamberine de bu duyguları beslemek demektir.²⁷⁹ Hz. Ali’nin İslam tarihindeki yeri ve önemini kabul

²⁷⁸ Abdullah Ünal, *İmamet teorisinin hadis referansları ehli sünnet ve Şîa örneği*. (İstanbul : Mevsimler Kitap, 2017), 110.

²⁷⁹ Ahmet Işıklar, *Velâyet Ve İmâmet* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2019), 74.

etmekle birlikte herhangi bir insanı Peygamberin konumuyla eşdeğer görmek dinî açıdan caiz değildir.

Şîî düşünce Hz. Peygamber'in çeşitli haberlerle Hz. Ali'nin imâmetini vazettiğini ancak Ehl-i sünnetin bu gerçeği gizlediğini iddia etmektedir. Onlara göre hakikatin üstünü örtmeye çalışanlar aynı zamanda hakikat ışığından mahrum kalanlardır ki bu kimseler hidayet ve istikameti yitirmişlerdir. Böyle düşünenler Allah'ın âyetlerini de kendilerine göre tevil etmiştir. Söz gelimi Mâide sûresinde geçen “*Allah kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez.*”²⁸⁰ âyetini “Allah hakikatin üstünü örtenlere hidayet nasip etmez.” olarak yorumlamışlar, bu ve benzeri âyetlerle muhaliflerini ehl-i küfür ve kalbi mühürlenmiş kişiler olarak görmüşlerdir.

Şîa'nın bu konudaki çıkmazlarından biri eserlerinde iftiharla savunduğu, muhaliflerinin kaynaklarında da aynı rivayetlerin olduğu uydurmasıdır. Çalışmamız boyunca sıklıkla karşılaştığımız bu iddianın, ilgili eserlere müracaat ettiğimizde, doğru olmadığını fark ettik. Diğer yandan Gadîr günü Peygamberin, Ali'nin başına taç takması gibi rivayetleri söz konusu ederek tartışılması halinde kişinin mürtekeb-i kebireden olacağı endişesi yarattıklarını ya da mütevatir hadismişi gibi sunduklarını gördük. Bunlar ilim ehline yakışmayan ve mezhep taassubu gereği ifade edilmiş sözler intibai vermektedir.

Gadîr rivayetleriyle alakalı birbirinden oldukça farklı ve tutarsız haberin bulunması problemlili bir durumdur. Bir kaynakta Gadîr günü yalnızca Ali'ye biat edildiği yazılmışken bir başka kaynakta Ali'den İmam Mehdi'ye kadar on iki imama biat edildiği geçmektedir.²⁸¹ Bu ise Şîî İmâmîlerin geriye dönük tarih inşası gerçeğini

²⁸⁰ el-Mâide 5/67.

²⁸¹ Muhammed Deşti, *110 soruda Gadîr-i Hum*. (İstanbul : Kevser Yayıncılık, 2011), 17-28.

ortaya çıkarmaktadır. Bununla birlikte neden imâmet duyurusunun Mekke’de Arafat veya Mina’da yapılmadığı ciddi bir sorudur. Şîa’nın cevabı insanların ibadetlerle meşgul olması sebebiyle gereken heyecanı duyup önem vermemesi ihtimalinin mevcudiyetidir. Ancak bu denli önemli bir mesele için yeterli ve ikna edici bir cevap olmadığı açıktır.

3.2.1. Velî ve Mevlâ Lafızlarının Aynı Anlama Geldiği İddiası

Mevlâ hadisinin bazı varyantlarında “Ben müminlere kendi nefislerinden evlâ değil miyim?” ifadesi yer almamakta dolayısıyla burada mevlâ lafzının “evlâ” anlamına geldiği ihtimali şüphe taşımaktadır. Şîî âlimler bu şüpheyi izale etmek için mevlâ ve evlâ kelimelerinin aynı anlama geldiğini savunmuştur.

Daha önce değinildiği üzere *Lisânü’l-Arab* adlı eserde mevlâ lafzı etraflıca ele alınmıştır. Burada ve rastladığımız bazı kaynaklarda “mevlâ” ile “veli” ifadelerinin ortak anlama sahip olduğu yazmaktadır. Bu durum bazı Şîî kaynakların “imâmet” vurgusundaki desteği olarak öne çıkmaktadır. Örnek olarak Peygamberden “velisinin/mevlâsının izni olmaksızın kadının nikahlanması” hadisi zikredilmektedir.²⁸² Rivayetin hem veli hem de mevlâ lafzıyla gelmiş olmasının iddialarını desteklediği kaydedilmektedir.

Yine iddiaya göre “el-mevlâ fi’ d-dîn” tamlaması da ortak kullanımın bir örneği olup velâyet içermektedir.²⁸³ Lakin bizim fikrimize göre burada kastedilen dinde kardeşlik olup dostluk ve muhabbet bağının varlığına yönelik bir ifade olarak kullanılmaktadır.

²⁸² Sarılioğlu (Haz), *Gadîr-i hum meselesi*, 94.

²⁸³ Sarılioğlu (Haz), *Gadîr-i hum meselesi*, 94.

Bir diğ er mesele Gadîr gününe dayanmaktadır. Şîa'ya göre Gadîr günü Peygamberimizin orada bulunanlara ‘‘Ben sizin nefislerinizden evlâ değil miyim?’’ Ő eklinde soru yöneltmesi ve müminlerden ikrar alması mevlâ lafzının ‘‘evlâ’’ demek olduğunu göstermektedir.²⁸⁴ Yine Şîa'ya göre Gadîr günü  mer'in Ali'ye gelip onu ‘‘Sen bütün müminlerin mevlâsı oldun’’ sözüyle tebrik etmesi ‘‘mevlâ’’ ve ‘‘veli’’ lafızlarının ortak bir anlama hamledilebileceğini göstermektedir.²⁸⁵ çalışmamız boyunca bu iddialara çeşitli başlıklar altında cevap verilmiştir.

Ehl-i sünnet ulemasının ekseriyetine göre; Ő i  âlimlerin kendi mezheb  görüşlerini haklı çıkarmak üzere bazı rivayetleri  ne çıkardıkları görülmektedir. Bunların sıhhati ciddi şüpheler taşımakla birlikte Ő i  kaynaklarda delil olarak gösterilmişlerdir. Konumuzla doğrudan ilgisi bakımından Gadîr günüyle ilgili rivayetlerden birine değinmek yerinde olacaktır. Buna göre Hz. Ali insanları Rahabe'de toplamış ve mevlâ hadisini duyanların ayağa kalkmasını istemiştir. Yaklaşık otuz kişi ayağa kalkmış ve ‘‘Resulullah, O'nun elini kaldırdığı zaman dedi ki: ‘‘Benim müminlerin nefisleri üzerinde kendilerinden daha fazla vel yetim olduğunu biliyor musunuz?’’ sözleriyle şahitlik etmiştir. Devamında ise Allah'ın Ali'yi veli edinenle beraber olup düşman edineni yarımsız bırakacağı zikredilmiştir.²⁸⁶ Bize göre burada hususen ‘‘velâyet’’ kelimesinin tercih edilmesi rivayetlere yaklaşımda ideolojik düşüncelerin baskın gelmesine delalet etmektedir.

Bu başlık altında değerlendirebileceğimiz bir başka iddia ise Bakara süresininin 257.  yetidir.²⁸⁷ âyetinde geçen

²⁸⁴ Sarıalioğlu (Haz), *Gadîr-i hum meselesi*, 332.

²⁸⁵ Sarıalioğlu (Haz), *Gadîr-i hum meselesi*, 95.

²⁸⁶ *Gadîr-i hum meselesi*, 39.

²⁸⁷ Bakara 2/257.

“Allâhu veliyyullezîne âmenû...” ibaresine göre buradaki “veli” lafzı mevlâ anlamında geçmektedir.²⁸⁸ Âyetin Türkçesi şöyledir: “Allah iman edenlerin dostudur; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır...” İmam Mâtürîdî’nin değerlendirmeleri esas alındığında burada geçen “velî” kelimesi “koruyan” ve “yardımcı” demektir. Yani Allah’ın müminlerin yardımcısı ve koruyucusu olduğundan bahsedilmektedir. Nitekim O’nun isimlerinden birinin “Velî” olmasının sebebi yarattıklarının yardım, koruma ve rızıklandırma gibi işlerini üstlenmesidir.²⁸⁹ Âyetin devamı²⁹⁰ düşünüldüğünde muttakî müminlerin dostu, yakını olan Allah’tır lakin kâfirlerin dostu, yakını ise tâğûttur anlamı çıkmaktadır. Dolayısıyla burada “velî” lafzının anlamı “yakın” ve “dost” olarak anlaşılmalıdır.

Yine bir başka iddia İsrâ sûresinde yer alan ²⁹¹ وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُوماً فَقَدْ جَعَلْنَا لَوَلِيَّهِ سُلْطَانًا ayetine dayanmaktadır.²⁹² *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*’da “Bir kimse haksızlıkla öldürülürse velisine yetki verdik...” meâliyle ele alınan âyette; gerekli olan hakkın alınabilmesi için ölünün terekede halefî olan varislere yetki verildiğinden bahsedildiği kaydedilmektedir.²⁹³ Burada Şîî âlimler “velî” kelimesinin “vâris” anlamında kullanıldığını ve Hz. Peygamberin Hz. Ali’yi velisi/mevlâsı ilan etmesiyle birlikte aynı zamanda kendi vârisi kıldığını iddia etmektedir.

Doğrusu âyetin zâhiri “vâris” anlamını desteklese de unutulmaması gereken husus Peygamberin hâtemu’l-enbiyâ olduğu ve kendinden sonra bir nebinin

²⁸⁸ *Gadîr-i hum meselesi*, 94.

²⁸⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân tercümesi*, 2/187. Ayrıca bk. Bekir Topaloğlu, “Velî”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/24-25.

²⁹⁰ “İnkâra saplananların dostları ise tâğûttur, kendilerini aydınlıktan çıkarıp karanlığa sevk ederler. İşte bunlar cehennem ehlidir, orada ebedi kalacaklardır.”

²⁹¹ İsrâ 17/33.

²⁹² *Gadîr-i hum meselesi*, 304 s./94.

²⁹³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân tercümesi*, 8/298-299.

gelmeyeceğidir. Her ne kadar İmâmiyye buradaki verasetin nübüvveti değil imâmeti kapsadığını söylese de bu düşünce dinî açıdan sakıncalı yorumlara sebep olabilir.

Şîî nazariyeye göre Ali'nin imâmetinin en önemli delillerinden biri Mâide sûresinin elli beşinci âyetidir. *“Sizin veliniz ancak Allah'tır; Peygamberidir; bir de Allah'ın emrine boyun eğerek namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren müminlerdir.”* âyetinin Şîî bünyede Hz. Ali hakkında nâzil olduğu konusunda icma vardır. Her iki mezhep ulemasından da nakledildiğine göre bir gün Mescid-i Nebvî'ye bir dilenci girer ancak kimse ona tasaddukta bulunmaz. Hz. Ali bu durumu fark edip namaz esnasında serçe parmağındaki yüzüğü alması için dilenciye işaret eder. Hz. Peygamber bunları gördüğünde başını yukarı kaldırır ve Hz. Musa gibi “Rabbim! Gönlüme ferahlık ver; işimi kolaylaştır; ailemden birini, kardeşim Ali'yi bana yardımcı (vezir) tayin et; onun sayesinde elimi güçlendir.” niyazında bulunmuştur. Ardından ise yukarıda zikrettiğimiz âyet nazil olmuştur.²⁹⁴

Burada yine “velî” ve “mevlâ” lafızlarının ortaklığının iddia edilmesi konumuz açısından önemlidir. Şîî müfessir Ebû Ca'fer et-Tûsî'ye (ö.460/1067) göre âyette geçen velî kelimesi idarî işleri üstlenmiş kimse anlamına geldiği gibi “evlâ” ve “ehak” anlamları da bulunmaktadır. Sıklıkla değinildiği üzere Şîa “velî” kelimesini “mevlâ” lafzıyla irtibatlı olarak “en layık” ve “öncelikli hak sahibi” anlamlarıyla öne çıkarmıştır. Yine onlar namaz esnasında zekât/sadaka veren tek kişinin Hz. Ali olması sebebiyle bu âyetin kesin olarak onun hakkında nazil olduğunu iddia etmişlerdir.²⁹⁵

Fahreddin er-Râzî ise âyette geçen “velî” lafzının “yardımcı” ve “destekçi” anlamlarını tercih etmiştir. Ona göre siyak-sibak ilişkisi göz önünde

²⁹⁴ Mustafa Öztürk, *Tefsirde Ehl-i sünnet ve Şîa Polemikleri* (Ankara: Ankara Okulu, 2009), 24-25.

²⁹⁵ Öztürk, *Tefsirde Ehl-i sünnet Ve Şîa Polemikleri*, 25.

bulundurulduğunda bu mana esas alınmalıdır. Bununla birlikte Hz. Ali'nin Kur'ân'ın tefsirini en iyi bilenlerden olduğunu, şayet âyetin böyle bir anlamı mevcutsa kendisinin dile getireceğini ve hilafet iddiasını bununla destekleyeceğini eklemiştir. Buradaki “velâyet” ile tüm ümmete hitap edilmiş ve müminlerin gönüllerini hoşnut etmek bununla birlikte kafirleri dost ve destekçi edinmeye muhtaç olmadıklarını belirtmek istenmiştir. Ayrıca veli kelimesi âyette bir defa geçmiş ve “dost/destekçi” manası kastedilmiştir. Müşterek lafzın aynı anda iki manaya hamledilmesi mümkün olmadığından kelimenin “imâmet” anlamına gelmesi imkansızdır. Diğer yandan bir önceki âyette “*Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler.*” ibaresi müminler ile Allah arasındaki muhabbet bağıı ifade etmiştir. Her iki âyeti birlikte düşündüğümüzde “Sizin gerçek dostlarınız Allah'tır...” anlamıyla uyum halinde oldukları fark edilecektir. Dolayısıyla âyette geçen “velâyet” imâmet değil yardım ve destek anlamındadır.²⁹⁶

İbn Kuteybe (ö. 276/889) ise âyete telmihte bulunarak tüm Müslümanların birbirlerinin velisi olduğunu söylemiştir. Ona göre Hz. Peygamber her Müslümanın velisidir. Bu velâyet Peygamberle Müslümanlar arasında olduğu gibi Müslümanların kendi arasında da bulunmaktadır. Müellif, Hz. Peygamber ile Hz. Ali arasında da benzer bir velâyet bağı olduğunu kaydetmiştir.²⁹⁷ Bu durum göz önünde bulundurulduğunda Hz. Ali'nin özel bir konumda değerlendirilmediğini ve Müslümanlarla paydaş olduğunu söyleyebiliriz.

Doğrusu “veli” ve “mevlâ” kelimeleri müşterek lafızlardan olup aralarında çok az anlam farklılıkları bulunmaktadır. Bu farklılığa göre “mevlâ” hem “köle” hem

²⁹⁶ Öztürk, *Tefsirde Ehl-i sünnet Ve Şîa Polemikleri*, 31-33.

²⁹⁷ Cemal Sofuoğlu, “Gadîr-i Hum Meselesi”, 464.

“efendi” anlamını karşılarken; “veli” lafzı yalnızca “efendi” anlamına gelmektedir. Aynı sebeple “veli” kelimesini lafzatullahı muzaf yapmak mümkünken “mevlâ” kelimesi için bu söz konusu değildir. Bununla birlikte her iki kelime hem ism-i fâil hem de ism-i meful olarak kullanılabilir. ²⁹⁸ Şîa’nın bu mesele üzerinde önemle durmasının sebebi ise ortak lafız olması hasebiyle “veliyyü’l-emr” anlamını ön plana çıkarmak istemesidir. Netice itibarıyla “velâyet” en önemli ilkelerinden biridir ve tarih boyunca söylen(me)miş her cümle ve yaşan(ma)mış her hadiseyi delil olarak kullanma gayretinde olmuşlardır.

3.2.2. Mevlâ Lafzının Riyâset ve İdare Anlamına Geldiği İddiası

Şîa; velayı iki kısma ayırmakta ve genel vela ile özel müsbet velayı iki farklı kategoride değerlendirmektedir. Konumuzla ilişkisi bakımından özel müsbet vela; Ali ve evlâdını kapsayıcı nitelikte anlaşılmaktadır. ²⁹⁹ Buna göre “mevlâ” kavramından anlaşılan “velâ” idarî yetkileri kapsamaktadır. Şîi âlimler Hz. Peygamberin Gadîr günü Ali’ye “mevlâlîk” yani “yöneticilik” verdiğini savunmaktadırlar.

Şîa nezdinde bu durum açık ve net olup şüpheyi mahal vermemektedir. Konuyla alakalı Şîi âlim Âyetullah Kemal Haydarî şu pasajı kaydetmiştir:

“Sonuç olarak Gadîr Hadisinde geçen “mevlâ” kelimesi ya “evlâ” ya da “velî” anlamına gelmektedir. Bu ikisini kabul etmesek dahi “mevlâ” kelimesi esasında Müslümanların işlerinin idaresini üstlenen kimse anlamındadır. Bu durumda Gadîr Hadisi “Ben kimin işlerini yönetmeyi üstlenmiş isem Ali de onun işlerini yönetmeyi

²⁹⁸ Akdoğan, *Tarihsel ve aktüel boyutlarıyla Gadîr-i Hum*, 10.

²⁹⁹ Şehid Murtaza Mutahhari, *Vela ve Velâyet Üzerine*. (Tahran : Alhoda Publishers and Distributors (el-Hüda), 1997), 23.

üstlenmiştir” anlamına gelmiş olur. Bunun dışındaki diğer istidlaller hem sened hem de içerik açısından bâtıldır.”³⁰⁰

Modern dönemde ise İran İslam Devrimi’nin önderi Humeynî’de (ö. 1989) gördüğümüz benzer görüşler klasik düşünceye paralel olarak şer’î hükümleri icra etmek manasıyla kabul görmüştür. Buna göre veliyyü’l-emr olan kimse insanları ve devleti yönetir. Yine Humeynî’ye göre imamlar, kainattaki her şeyin kendilerine itaat ettiği tekvini velâyete sahiptir.³⁰¹

Sofuoğlu ise mevlâ hadisini inkâr etmek ne kadar imkânsız ise buna dayanarak Hz. Ali’nin halife olarak bırakıldığını iddia etmenin de bir o kadar imkânsız olduğunu söylemiştir. Ona göre gerçekten halife tayin edilmiş olsa tartışmaların şiddetlendiği dönemde mutlaka bir şahidin ortaya çıkıp bu hadisi hatırlatması beklenirdi. Sofuoğlu tüm bu hadise etraflıca düşünüldüğünde Şîilerin hadis uydurma metotlarından biri olarak Hum mevkiini seçmesi ve burada îrâd edilen bir söz ihdas etmelerinin mevzu bahis olduğunu savunmuştur.³⁰²

Burada zikredilmesi gereken en önemli rivayetlerden biri Hz. Ali’nin torunu Hasan el-Müsennâ’dan nakledilmiştir. Bir gün kendisine Hz. Peygamber’in “Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır.” deyip demediği sorulmuş Hasan el-Müsennâ ise şu tarihî cevabı vermiştir: “Evet. Fakat bununla emirliği ve sultanlığı kastetmedi. Öyle demek istemiş olsaydı bunu daha açık bir şekilde belirtirdi. Çünkü Resulullah Müslümanların en fasih olanıdır. Eğer mesele söylenildiği gibi olsaydı; “Ey insanlar! Dinî ve dünyevî işlerinizin velisi ve benden sonra da size hükmedecek

³⁰⁰ Sarıalioğlu(Haz), *Gadîr-i hum meselesi*, 130.

³⁰¹ Akdoğan, *Tarihsel ve aktüel boyutlarıyla Gadîr-i Hum*, 13.

³⁰² Sofuoğlu, “Gadîr-i Hum Meselesi”, 467. Öztürk, *Tefsirde Ehl-i sünnet ve Şîa Polemikleri*, 31.

olandır, onu dinleyin ve itaat edin.” derdi. Vallahi Allah ve Resûlü bu iş için Ali’yi seçip Müslümanlara idareci yapsalardı ve Ali de bunu yerine getirmeseydi Allah’ın ve Resulünün emirlerini ilk terk eden olurdu” demiştir.³⁰³

Öte yandan mevlâ kelimesinin tercih edilen anlamı doğrudan itikadi mensubiyeti ifade ettiğinden olacak ki tarih boyunca birçok âlim bu konuda görüş beyan etmiştir. Mu’tezile’nin önemli kelimcilerinden Kâdî Abdülcebbar (415/1025) mezkûr rivayetteki “mevlâ” kelimesinin “dost” ve “yardımcı edinmek” manalarını tercih etmiş; tasavvufî kimliği ağır basan Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038) de yine “seven, dost ve yardımcı” anlamında olduğunu kaydetmiştir. Eş’ârî âlim Adudüddin el-İcî (ö.756/1355) ise hadisin sahih olmadığını sahih kabul edilse dahi ilk kısmının - Ben size nefislerinizden evlâ değil miyim?- kabul edilemeyeceğini söylemiştir. Bununla birlikte “mevlâ” lafzının “yardımcı” anlamında kullanıldığını aksi halde mef’al veznin ef’al vezni olarak gelemeyeceğini savunmuştur. Bu durum bizim için “mevlâ” kelimesinin “veli” lafzıyla farklılık arz ettiğinin delillerinden biridir. Son olarak İcî; “إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ” (Doğrusu insanların İbrâhim’e en yakın olanı, ona tâbi olanlar...)³⁰⁴ âyetini istişhad ederek kelimenin “herhangi bir işe yakın olan” anlamını tercih etmiştir.³⁰⁵

Mevlâ lafzının “sevgi/dostluk” anlamında vârid olduğunu reddedenlerin kullandığı delillerden biri Hz. Ali’nin konumuyla irtibatlı olarak değerlendirilmiştir. Buna göre şayet lafız, sevgi ve yardım etme eksenli bir anlamda kullanıldı ise bundan önce Ali’nin bu konumda olup olmadığı sorgulanmıştır. Yani Hz. Ali, Gadîr günü sevgi görüp yardım edilmesi gereken bir konumda mıydı veya daha önce bu konuma

³⁰³ Sofuoğlu, “Gadîr-i Hum Meselesi”, 464-465.

³⁰⁴ Âl-i İmrân, 3/68.

³⁰⁵ Akdoğan, *Tarihsel ve aktüel boyutlarıyla Gadîr-i Hum*, 16-17.

sahip değil miydi?³⁰⁶ Doğrusu Şîî bir kaynakta rastladığımız mezkûr ifadeler Ehl-i sünnetin iddialarını destekler niteliktedir. Buna göre Yemen seferi dönüşünde Hz. Ali ile askerler arasında yaşanan tartışma ve Peygamberin gelen şikayetlere karşılık olarak “Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır.” sözünü söylemesi gergin ortamı bastırmak ve şikayetleri izale etmek olarak yorumlanabilir. Dolayısıyla Şîa’nın iddiasını temellendirmek üzere ele aldığı görüş Ehl-i sünnet ana gövdesinin görüşünü desteklemiş olmaktadır.

Netice olarak çalışmamız boyunca ele aldığımız konular ve iddialar değerlendirildiğinde “mevlâ” kavramının “dost ve yardımcı” anlamlarıyla tebarüz ettiğini söyleyebiliriz.

³⁰⁶ Sarılioğlu (Haz.), *Gadîr-i hum meselesi*, 42.

SONUÇ

İslam tarihi boyunca en çok tartışılan meselelerden biri şüphesiz ki imâmettir. Peygamberin vefatıyla birlikte gündeme gelen soru ve sorunların nasıl çözümleneceği hususunda serdedilen farklı düşünce ve yorumlar, sıra “imâmet” bahsine geldiğinde ivme kazanmıştır. Bu durum ve beraberinde getirdiği hadiseler silsilesi, mezheplerin teşekkülüne zemin hazırlamıştır. Şîa ve Ehl-i sünnet ekolleri ise mevcut iktidar ve nüfus potansiyeliyle her zaman önemini korumuş aynı zamanda tarihe yön vermiştir.

Müslümanların erken dönemden itibaren tartışma meselelerinden biri olan imâmet sorunu Şîa'nın tarihi hadiseleri farklı bir yorumla anlamlandırmasıyla boyut değiştirmiştir. Esasen siyasî bir mesele olan hilafet, böylece inanç zemininde tartışılır hale gelmiştir. Şîî ulema Hz. Ali'nin imâmetini iddia ederken iki önemli olay üzerinde durmuş ve beraberinde çeşitli hadis ve hadiseleri de zikretmiştir. Bunlardan ilk Gadîr-i Hum hadisesi olup bizim konumuzun temelini oluşturan rivayet de burada dile getirilmiştir. Şîa'ya göre Veda Haccı dönüşünde Hz. Peygamber Gadîr-i Hum denilen bölgeye gelindiğinde herkesi bir araya toplamış ve bir hutbe irad etmiştir. Ardından yanına Hz. Ali'yi alıp elini kaldırmış ve “Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır.” buyurmuştur. Bu rivayette geçen “mevlâ” kelimesi Şîa'ya göre imam/yönetici anlamına gelirken Ehl-i sünnet âlimleri mezkûr lafzı dost/arkadaş anlamlarıyla değerlendirmiştir. Yüzyıllardır aynı konu hakkındaki tartışmalar devam etmiş ve taraflar kendi görüşlerini ispatlamaya çalışmışlardır.

Esasen Ehl-i sünnet uleması imâmet bahsini siyasî bir mesele olarak yorumlamamıştır. Ancak tarihi seyir içerisinde Şîa ile olan yakın münâsebet ve ana akım olmanın getirdiği mesuliyetle birlikte konunun itikadî zemine taşındığı görülür. Buna göre râşit halifelerin hilafet sıralaması aynı zamanda fazilet sıralamasıdır.

Mevcut iddiayı kuvvetlendirmek üzere bir dizi rivayet aktarılmış ve Şîa'ya karşı nitelikli eserler üretilmiştir.

Şîa ise konuyu farklı bir bağlamda ele almış ve imâmeti dinîn aslî konularından biri olarak kabul etmiştir. Onlara göre bir kimsenin Şîi olduğunun temel göstergesi imâmet bahsindeki tutum ve düşüncesidir. Bu konuda çeşitli deliller sunmanın yanı sıra Gadîr-i Hum hadisesi özelinde müstakil bir külliyat oluşturmuşlardır.

Şîa, Gadîr-i Hum hadisesini temel alarak “mevlâ” kelimesinin liderlik, imâmet ve dinî otorite anlamında kullanıldığını savunmaktadır. Onlara göre Hz. Muhammed, Hz. Ali'yi kendisinden sonra İslam ümmetinin lideri olarak tayin etmiştir. Ehl-i sünnet ise “mevlâ” lafzını daha çok dostluk, sevgi ve yardımcı anlamında yorumlamış ve bu bağlamda, Hz. Muhammed'in sözlerini Hz. Ali'yi övme ve Müslümanlar arasında sevgi ve saygıyı teşvik etme amacıyla söylediğini ileri sürmüştür.

Mevlâ kavramı ve Gadîr hadisesi yüzyıllar boyu tartışılan ve üzerinde önemle durulan birer olgu ve olaydır. Şîi bünyede İsmâîlîler tarafından özel bir anlam yüklenmiş ve mezhep dinamiklerinde önemli yer tutmuştur. Müsteşriklerin de ilgisine mazhar olan bu kavram hakkında çok sayıda telif üretilmiş; “mevlâ” lafzı Batı kaynaklı araştırmalara konu olmuştur. Biz konumuzun sınırlarını tahdîd etmek adına Şîi-İmâmî ve Ehl-i sünnet ekollerinin düşüncelerini izah etmeye çalıştık.

Çalışmamızda, “mevlâ” kavramının erken dönem İslam tarihinde nasıl kullanıldığını ve farklı bağlamlarda nasıl yorumlandığını göstermeye çalıştık. Şîi ve Sünnî kaynaklar arasındaki bu farklılıklar, mezheplerin kendi tarihsel ve dinî anlatılarını nasıl inşa ettiklerini açıklamaktadır. Bu bağlamda “mevlâ” kavramının imâmet nazariyesi üzerindeki etkisi, her iki mezhebin de hilafet konusundaki farklı yaklaşımlarını derinlemesine etkilemiştir. Şîa için “mevlâ” kavramı ilahi kaynaklı bir

tayini karşılarken Ehl-i sünnet için bu durum toplumsal dinamiklerin beraberinde getirdikleriyle açıklanmıştır.

Şîi-İmâmî geleneğın önemli temsilcisi Şeyh Müfid mevlâ kavramı üzerinde ehemmiyetle durmuş ve konu hakkında iki risale kaleme almıştır. Burada mevlâ kavramına yüklediğı on temel manayı değerlendirmiş ve esas alınması gereken anlamın riyâset ve tasavvufta öncelikli bulunma olduğunu iddia etmiştir. Müfid, görüşlerini desteklemek üzere çok sayıda delil öne sürmüş ve burada özellikle şiirlerden ve mevlâ kavramının semantik değerlendirmelerinden bahsetmiştir.

Ehl-i sünnet geleneğı Gadîr hadisesine ve mevlâ kavramına Şîa'dan farklı yaklaşmıştır. Mevlâ hadisine dair ayrıntılı açıklamalar yaparak Şîa'nın görüşlerini reddetmek üzere telifte bulunan âlimler olduğu gibi mevlâ hadisini reddeden âlimler de vardır. İbn Hazm bunlardan biridir ve mevlâ hadisini mevzu haber olarak görür. Bâkılânî ise mezkûr lafız hakkında önemli açıklamalara gitmiş ve muhaliflerine karşı önemli deliller getirmiştir. Yine İbn Teymiyye ve Seyyid Şerif Cürcânî'nin görüşleri oldukça önemlidir.

Şîa, mevlâ kavramının riyâset anlamına geldiğini savunmaktadır. Ehl-i sünnet ise yardımcı ve dost anlamında olduğunu söylemektedir. Şîa'nın ileri sürdüğü gerekçeler; tarihî hadiseler ve mevlâ lafzının dildeki cârî kullanımı açısından sağlıklı değildir. Doğrusu biz onların politize olduklarını düşünmekteyiz. Bununla birlikte, mevlâ lafzı özelinde de görüldüğü gibi, Şîa'nın geriye dönük tarih inşasında bulunduğu yorumu yapılabilir. Sünnî ulemânın konu hakkındaki görüşleri isabetli olup Gadîr gününde olduğu gibi tarihî süreçte de “mevlâ” kelimesi “dost, yardımcı” anlamında kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*. Kahire: Dârü İhyâü't-Turâsi'l-'Arâbî, 1993.

Akdoğan, Mehmet Nur. *Tarihsel ve Aktüel Boyutlarıyla Gadîr-i Hum (Ehl-i sünnet, İmamiyye/Ca'feriyye, Nusayriler, Alevi-Bektaşiler)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2021.

Aksakal, Zeynep Nermin. "Ebû Ubeyde Ma'mar b. el-Müsennâ, Mecâzü'l-Kur'ân'ı ve Mukaddimesi Üzerine Bir İnceleme". *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/2, (2016), 83-104.

Apaydın, H. Yunus. "Velâyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 43/15-19. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Arı, Hüseyin. "Şeyh Müfid." *İslam Düşünce Atlası*. Erişim: 18 Nisan 2024. <https://islamdusunceatlasi.org/seyh-mufid/4971>.

Aydın, Mustafa. "Arapça Lügatler ve İndeks Kitapları". *Turkish Online Journal of Design Art and Communication* 8/4, (2018), 725-739.

Ayiş, Mehmet Şirin. "Tasavvufa Yönelik Eleştiriler Bağlamında 'Velâyet' Kavramının Kaynaklarda Ele Alınışı". *Tasavvuf Dergisi* 45, (2020), 37-61.

Aytepe, Mahsun. "İmametın Vucubiyeti Tartışmaları: Kadı Abdülcebbar-Şerif Murtaza". *Kelam Araştırmaları Dergisi* 14/1, (2016), 102-118.

Bâkıllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed Basri. *Temhidü'l-evail ve Telhisü'd-delail*. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1986.

Buhârî. "Cihâd", 14; "Meğâzî", 17.

Bulut, Halil İbrahim. "Şeyh Müfid ve İmâmiyye Ekolünde Gaybet İnancının Aklîleşmesi". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IX/1, (2005), 175-202.

Bulut, Halil İbrahim. “Şîî-USuli Gelenekte Hz. Ali ve İmametinin Dayanakları: Şeyh Müfid Örneği”. *Hazret-i Ali (Sempozyum)*, İzmir, (2009).

Bulut, Halil İbrahim. *İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2016.

Bulut, Halil İbrahim. *Şeyh Müfid ve Şîa’da Usuli Farklılaşma Süreci*. İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2005.

Çağrııcı, Mustafa. “Kutsiyet Velâyet Keramet İslâmî Kaynaklarda Nasıl Anlaşıldı? Günümüzde Nasıl Anlayabiliriz?” İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur’ân Araştırmaları Merkezi (KURAMER), 2021.

Çelebi, İlyas. “Lutuf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 27/239-241, Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman, *es-Sünen*. Feraiz: 9, 31, 3006, 3011.

Demircan, Adnan. *Hiz. Ali’nin Hilafet Hakkı Meselesinde Gadir-i Hum Olayı*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2022.

Deşti, Muhammed. *110 Soruda Gadir-i Hum*. İstanbul: Kevser Yayıncılık, 2011.

Ebu Ubeyde Ma’mer b. el-Müsenna. *Mecâzü’l-Kur’ân* (mahtûtatı Ankara). Frankfurt am Main: Ma’hedu Tarihi’l-Ulumi’l-Arabiyye ve’l-İslâmiyye fî İtari Câmîati Frankfurt, 2011.

Elmalî, Hüseyin. “Hassân b. Sâbit”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 16/399-402. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Emini, Abdülhüseyin Ahmed. *Gadir-i hum: özetle el-gadir*. Kum: İslami Kültür ve İlişkiler Merkezi Tercüme ve Yayın Müdürlüğü, 1998.

Er, Rahmi. “Kümeýt el-Esedî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 26/551-552. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Eraslan, Yunus. *Şîa ve Tasavvuf Açısından İmâmet-Velâyet İlişkisi*. Ankara: İlahiyat, 2022.

Ezherî. *Tehzîbu'l-Luğa*. Nşr. Muhammed 'Avd Mir'ab. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâşi'l-'Arabî, 2001.

Fığlalı, Ethem Ruhi. “Gadîr-i Hum”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 13/279-280. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Işıklar, Ahmet. *Velâyet ve İmâmet*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2019.

İbn Hazm, *el-Fasl*, çev. Halil İbrahim Bulut, İstanbul: Yazma Eserler Kurumu, 2017.

İbn Huzeyme, Ebu Bekir Muhammed b. İshak. *Sahîh-i İbn Huzeyme*. thk. Muhammed Mustafa A'zami. Beyrut: el-Mektebetu'l-İslamî, 2003.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. Lisânü'l-'Arab. Beyrut: Dâru Sadır., ts.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhâlim. *Minhacü's-Sünneti'n-Nebeviyye*. Riyad: Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1986.

İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. *el-Kamil fi't-Tarih*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 2002.

İlhan, Avni. “Müfid, Şeyh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 31/500-502. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

İşcan, Mustafa Zeki. “İmamiyye Şiasında Politik Bir Teori Olarak İmamet'in İmkânı”. *EKEV Akademi Dergisi* VI/10, (2002), 73-94.

Kandemir, M. Yaşar. “el-Müsned”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 32/104-105, İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Karaman, Hayrettin vd. *Kur’ân Yolu Meâli*. Ed. Mehmet Ali Soy. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.

Kartaloğlu, Habib. “İmamiyye’de Ahbârî-Usûlî Farklılaşması: Şeyh Saduk ve Şeyh Müfid Örneği”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XIII/24, Şubat (2011), 193-216.

Kılıç, Hulusi. “Belâgat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 5/580-583. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Kılıç, Hulusi. “el-Kâmûsü’l-Muhît”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24/287-288. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Kuşeyrî, Abdülkerim el-. *Letâifü’l-İşârât: Kuşeyrî Tefsiri*. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2012.

Küleyni, *Usul-i Kâfî*, (nşr. Cevad Mustafavi), İntişarat-i İlmiye-i İslami, trs., I-II.

Matürîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-. *Te’vilatü’l-Kur’ân Tercümesi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.

Mâverîdî, Ebû’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-. *El-Hâvî el-Kebîr fî Fıkhi Mezhebi’l-İmam eş-Şafî*. Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1999.

Mevsilî, İbn Mevdûd. *El-İhtiyâru li-Ta’lîli’l-Muhtâr*. Beyrut: Dâru’l-Hayr, 1998.

Mutahhari, Şehid Murtaza. *Vela ve Velâyet Üzerine*. Tahran: Alhoda Publishers and Distributors (el-Hüda), 1997.

Müfid, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî. *Aksâmi'l-Mevlâ fi'l-Lisan*. Beyrut: Dâru'l-Müfid, 1993.

Müfid, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî. *Risâle fi Ma'na'l-Mevlâ*. Beyrut: Dâru'l-Müfid, 1993.

Müfid, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî. thk. Mehdi Necef, *et-Tezkira fi Usûli'l-fikh*, Beyrut: Dâru'l-Müfid, 1913.

Mütercim Asım Efendi. *el-Okyanusu'l-Basit fi Tercemeti'l-Kamusi'l-Muhit: Kâmüsu'l-Muhit Tercümesi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Sünenü'l-Kübra*, thk. Abdülgaffar Süleyman Bündari, Ebû Abdullah Seyyid b. Kesrevî b. Hasan. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1991.

Nesefî, Necmeddin Ömer en-. *Et-Teysîr fi't-Tefsîr*. Ed. Muhammed Coşkun, çev. Ali Benli. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu, 2020.

Nevevî, Ebu Zekeriyya Muhyeddin Yahya b. Şeref en-. *El-Mecmû'u Şerhi'l-Mezheb*. Matbaatü'l-Munîra, t.y.

Nuriyev, Tehran. “Şîa ve Ehl-i sünnet'e Göre İmâmet (Kummî ve İbn Kesîr Tefsirleri Çerçevesinde). *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* [Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi] VI/2, (2020) 577-610.

Öz, Mustafa. “Evâilü'l-Makâlât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 11/514-515. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Özen, Şükrü. “Velâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 43/11-15. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Öztürk, Mustafa. *Tefsirde Ehl-i Sünnet ve Şîa Polemikleri*. Ankara: Ankara Okulu, 2009.

Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *et-Tefsirü'l-Kebir = Mefatihü'l-Gayb*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

Sarialioğlu, Ozan Kemal. “*Gadîr-i hum meselesi: söyleşiler/makaleler*” İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2020.

Sarıgül, Kaan ve Harun Abacı. “İmâmiyye Şîasının Önde Gelen Temsilcilerinden Şeyh Müfid’in Tefsir Anlayışı Üzerine”, *Universal Journal of Theology* VII/2, (2022), 109-126.

Sofuoğlu, Cemal. “Gadîr-i Hum Meselesi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXVI, (1983), 461-470.

Şener, Mehmet. “İslâm Mîras Hukuku ile İlgili Terimler”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8, (1994), 25-42.

Tabatabaî, Muhammed Hüseyin. “İmamın Bilgisine Dair (İmamet Düşüncesi)” çev. Mustafa Akçay. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* IV/3, (2004), 121-136.

Tabatabaî, Muhammed Hüseyin. *El-Mîzân Fî Tefsîr 'il-Kur 'ân*. Çev. Vahdettin İnce, İstanbul: Kevser Yayınları, 2017.

Tabersi, Ebû Ali Eminüddin Fazl b. Hasan b. Fazl. *Mecmaü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur 'ân*. Beyrut: Müessesetü'l-İ'lam li'l-Matbuat, 1995.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-. *Sünen-i Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1937.

Turayhî, Fahrüddîn b. Muhammed b. Alî en-Necefî. *Mecmau'l-Bahreyn ve Matlau'n-Neyyîreyn*, Tahran: Merkezü'-Tabâ'a ve ve'n-Neşr, 1998.

Tülücü, Süleyman. “Ma’mer b. Müsennâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 27/551-552. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Ümit, Mehmet. “Zeydiyye Mezhebi, İmamet Anlayışı ve Sahâbe Hakkındaki Görüşleri”. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* I/2 (2015), 93-118.

Ünalın, Abdullah. *İmamet Teorisinin Hadis Referansları: Ehli Sünnet ve Şia Örneği*. İstanbul: Mevsimler Kitap, 2017.

Ünalın, Abdullah. “İmamet Teorisinin Referanslarında Ehl-i Sünnet ve Şia’ya Göre Hadis”, Ankara: Elips Kitap, 2006.

Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer. *Hiz. Peygamber’in Savaşları (Kitâbü’l-Meğâzî)*. Çev. Musa Kâzım Yılmaz. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2014.

Yazıcı, Mehmet Nuri, Gadîr-i Hum Rivayetlerinin Hadis İlmi Açısından Değerlendirilmesi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dinî Kur’ân Dili*. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu, 2021.

Yüksel, Azmi. “Ahtal”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2/183-184. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Zemahşerî, Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *Keşşâf Tefsiri*, çev. Muhammed Coşkun vd., İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016.

Zeylâî, Cemâleddin Abdullah b. Yusuf ez-. *Nasbu’r-Râye fî Tahrîci Ehâdis el-Hidâye*. Kahire: Dârü’l-Me’mun, 1938.